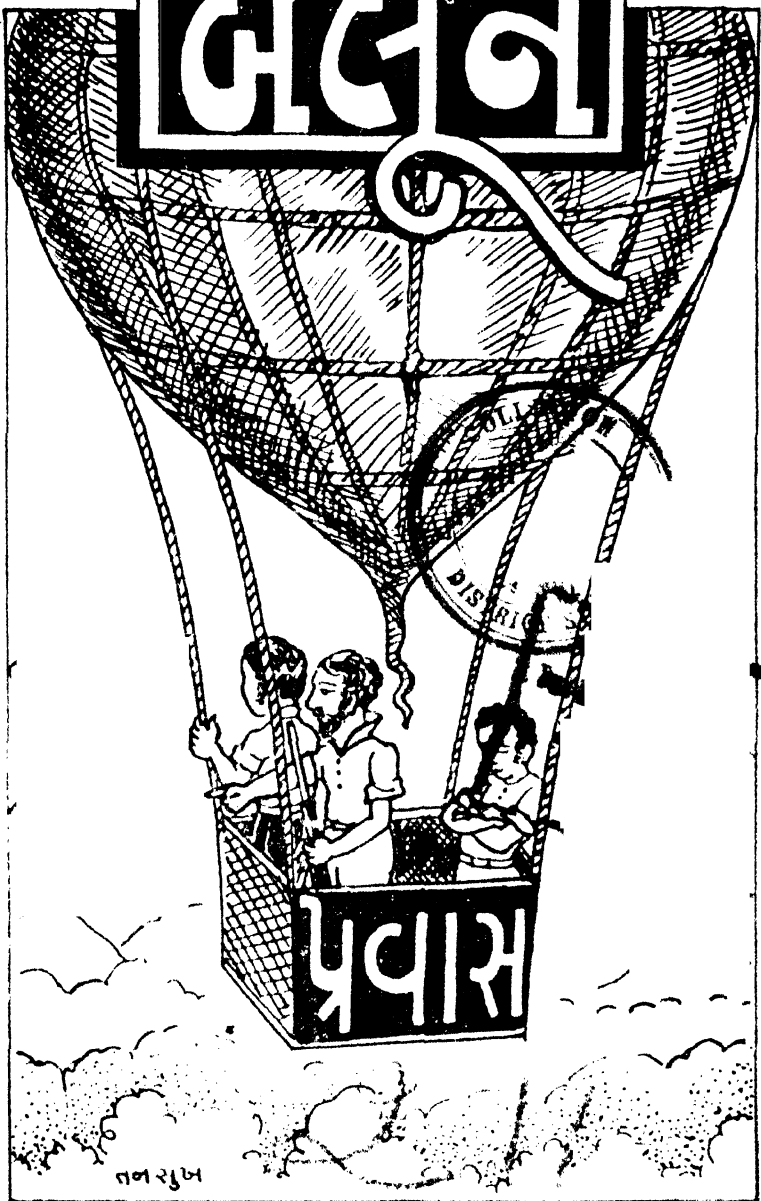

ମାଲ

ગૂજરાત વિદ્યાપીઠ ગ્રંથાલય

[ગૂજરાતી કૉપીરાઇટ વિભાગ]

અનુક્રમાંક ૨૪૫૩૩ કિંમત

ગ્રંથનામ બાળ જીવન

વર્ગિક ૬૪૨૨:૩

જુલે વર્ન કૃત
ખલૂન-પ્રવાસ

: મૂળ ફ્રેન્ચ પરથી અનુવાદક :
મુરેન્દ્ર જીવરાજ પટેલ

: ઉપોદ્ધાત :
રમણલાલ સોની

શ્રી હરિહર પુસ્તકાલય
જુલ સેલ સે એન્ડ પબ્લીશર્સ
ટાવર રોડ ● સુરત.

મૂલ્ય તથા રૂપીઆ

૬૬૨૨:૩
ગુજરાત વિધાપીઠ ગ્રંથાલય
ગુજરાતી કૉપીરાઈટ-સંગ્રહ
૨૪૫૩૩

પ્રકાશક : જયંતીલાલ વિકુલદાસ મહેતા

માલિક : શ્રી હરિહર પુસ્તકાલય ટાવર રોડ, સુરત.

મુદ્રક : શંકરરાવ નારાયણરાવ નીકમ. નારાયણરાવ લ. નીકમ એન્ડ
સન્સ. 'શંકર' પ્રોન્ટીંગ પ્રેસ, ચૌદાખીજ-સુરત.

‘અતિ મનોહર હસ્તાક્ષરોના માલિક’
છોટે ભાઈ વલ્લભને

અનુવાદકનું નિવેદન

‘સાગરસમ્રાટ’, ‘પાતાળપ્રવેશ’, ‘ચંદ્રલોકમાં’, ‘પૃથ્વી પ્રદક્ષિણા’, ‘ખરકનું રણ’—, જુલે વર્નના પુસ્તકોનાં નામ-માત્ર કલ્પનાને ધૂળવી મૂકે છે. વૈજ્ઞાનિક ભૂમિકા પર, આવતી કાલની અનંત વૈજ્ઞાનિક સિદ્ધિઓની શક્યતા દર્શાવી, વૈજ્ઞાનિક દૃષ્ટા—પછી ભલે એ સ્પષ્ટ ન હો—ની અદાથી સાહસિક પ્રવાસો ને રસભરી કથાઓ ગૂંથનાર જુલે વર્ન એના વાચકોને વાર્તાની શરૂઆતથી અંત સુધી પકડી રાખવાની અજબ તાકાત ધરાવે છે.

આ ‘બલૂનપ્રવાસ’, જુલે વર્નનાં મૂળ ફ્રેંચ પુસ્તક “Cing SeMaines en ballon” નો સીધો અનુવાદ છે. અનુવાદના કાર્યમાં મને વખતો વખત સહાય કરવા બદલ પ્રો. વાય. એમ. ત્રિલોકકરનો ઋણી છું. તથા મને અનુવાદની પ્રેરણા કરનાર અને મારા અનુવાદને સંસ્કારી, તેની પ્રસિદ્ધિનો પ્રમંથ કરનાર બાઈ શ્રી રમણલાલ સોનીનો ઉપકાર માનું છું.

વળી, આવા ભયંકર મોઘવારીના સમયમાં આ પુસ્તકનું પ્રકાશન કાર્ય માથે લઈ, સાઘંત કીમતી લેજર પેપરમાં છાપી, આગેવાન પરદેશી પ્રકાશનોના જેવા સુમનોહર ગેટઅપમાં તે પ્રગટ કરવા માટે શ્રી હરિહર પુસ્તકાલયનો આભારી છું.

ખરગાળા (ધેલાશાના)

૧-૩-૧૯૪૪

સુરેન્દ્ર પટેલ

ઉપોદ્ધાત

વૈજ્ઞાનિક કવિ જુલે વર્ને એક કાળે પોતાની સાહસકથાઓથી, પશ્ચિમની નવસોહિયા સૃષ્ટિને ચમકાવી મૂકી હતી—હજી પણ એ ચમક ભાંગી નથી. જુલે વર્નની લોકપ્રિયતા કિશોરજગતમાં હજીયે એટલી જ પ્રચંડ છે. આપણે ત્યાં પણ જુલે વર્ન ઊભતી પ્રજામાં પ્રિય બની ગયો છે.

કિશોર-કિશોરીઓના ચનગનતા નવચકતામાં સાહસનો જુસ્સો ધબકતો હોય છે, તેમનાં પગલામાં લાપરવાહી હોય છે, બધા ચાલે છે તેથી જુલે ફાટી કંઈક નવું કરી દેખાડવાની, પોતાનું સ્વતંત્ર ખમીર દાખવવાની તેમનામાં તમજા હોય છે. તોફાની ને ઉછાંજળા કહી મોટાંઓ નાનાંને ભાંડે છે, ને તેમના પ્રગટવા મથતા સાહસપ્રાણને થાંજવી નાખી, પ્રગતિમાન બાવિના માર્ગને વ્યર્થ રૂંધવાનું પાપ કરે છે. સલામતીની નાગચૂડમાં ફસાઈ, માથુસ પોતાના કાંડાનું બળ, ને પગની ખતિ ગુમાવી બેસે છે; ગલ્લડિયાં ગોડે મૂંઝણું વળીને બપોલમાં ભરાઈ બેંસી, નિબર્મણતાના રસકસ વિનાના સડેલા હાડકાને, પોતાની જ લાળથી ભીનું કરી ચાટ્યા કરે છે, ને 'હું જીવી ગયો, ઉધરી ગયો।' કરી રખેને કોઈ પોતાને જાણી જાય; રખેને કદીક પોતાનો સલામત નિરાપદ ખુણ્ણ છોડી ક્યેંયે જવાનું પોતાને મન થઈ આવે, એ બીકે બળપૂર્વક આંખો મીંચી દે છે ને અકાસે નિદ્રાનું આવાહન કરે છે.

પણ કાલના પગમાં બેડીઓ નાખી કાલને કદી બાંધી શકાવાનો નથી. કારણકે ગમે તેવી પ્રચંડ બેડીઓ પોતે પણ કાલનું જ સર્જન છે. અને એ કાલ-મહાકાલ એવો રૂઢ છે કે દશે દિશાએ ધૂમતા એના મહા ભૈરવ રથચંદ્રની નીચે પ્રાણીમાત્રના પ્રાણ સુદ્ધાં દબાયા કરે છે એ મહાદેવની વિરાટ ક્રિયા સતત ચાલ્યા જ કરે છે. એને નથી કોઈ નિગ, નથી પર; નથી ત્યાં કોઈની બલામણુ પહોંચતી, કે નથી એનો નિશ્ચિત ભોગ થામાંથી કોઈ છટકી શકતું.

એટલે કાલની ગતિને રૂઢિવાની કોશીષ મિથ્યા છે. ચનગનતા કિશોરને ખીલડે બાંધવાના પ્રયત્નનું પરિણામ ઉદ્ભવે છે. અકસ્માત એક વખત એ ઉદ્ભવતાનું દર્શન થતાં, થનારા આધાતમાંથી બચવા માટે, સ્વેચ્છા એટલેને એને માર્ગ કરી આપવામાં સલામતી છે, ગૌરવ છે, ને જ્ઞાણપણ છે. જુલે વર્નની વાર્તાઓમાં આ માર્ગ કરી આપવામાં મદદરૂપ થવાની તાકાત છે. એની લોકપ્રિયતા ખીજ એ તાકાતમાં રહેલું છે. ગૂજરાતની વડિલ જનતા એ ભવ્ય તાકાતને નિહાળે, ઓળખે ને સત્કારે; પોતાનાં બાળકોને આવાં તાકાતવાળાં પુસ્તકો ભરપટે વાંચવા આપે; ગૂજરાતી વાર્તાલેખકો મહાકાલના વચ્ચા જતા રથચક્રની ધૂધરીના રણકાર ઝીલો. ડાગતી પ્રજાને આગે દોટ બીડાવતી કથાઓ સર્જે તો સાત્ત સાગર, ચોખ્ખું ને અનંત આભનું જ્ઞાસન કરનારી ‘અરિમતા’ આપણાં ધરધરની જીવાનીમાં ફૂટી નીકળતાં વાર નહિ લાગે !

ભાઈ સુરેન્દ્ર પટેલને હું આર માસથી પિછાનું છું. યૌવનના ભિમરે હજી હમણાં એ પગ મૂકે છે, પણ એના હૈયાઓમાં મહત્વાકાંક્ષાઓનો મહેરામણ ધૂધવે છે. ભાષાઓ શીખવાના એના નાદે એને અંગ્રેજી, હિંદી ઉપરાંત ફ્રેન્ચ, ઉર્દુ ને બંગાળીનો ઠીક ઠીક પરિચિત કરી દીધો છે. હવે જર્મન ને રશિયન શીખવાના એને કોડ છે. આ પુસ્તક એણે જુલે વર્નના અસલ ફ્રેન્ચના જ અનુવાદરૂપે ઉતાર્યું છે. આપણે ત્યાં પરદેશી ભાષામાંથી આવી રીતે સીધા અનુવાદો ભાગ્યે જ થાય છે. એટલે, ભાઈ સુરેન્દ્રનો પ્રયત્ન, એ દૃષ્ટિએ પણ, આવકારવાત્ર છે. હું એના સાહિત્યક્ષેત્રપ્રવેશને અભિનંદુ છું.

મારી વિનંતિ પરથી, કામતી લેબર પેપરમાં, આ પુસ્તકનું સુંદર રીતે પ્રકાશન કરવા બદલ શ્રી હરિહર પુસ્તકાલયને ઝાણી છું.

અત્તુન - પ્રવાસ

શ્રી રમણલાલ સોનીનાં પુસ્તકો

ચપ્પતરો...	[મૌલિક વાર્તાસંગ્રહ]
પૂછડિયાંના પ્રદેશમાં...	[સાહસની સળંગ વાર્તા]
માથનું દાન...	[શાળાપયોગી ત્રિઅંકી નાટક]
રૂપાની ગાય...	[, , નાટિકાઓ]
બાળકોનાં ગીતો...	[બાળકાવ્યો]
પગલાં ભાગ ૧ થી ૪	"
બુધાકાકા...	[બાળવાર્તાઓ]
શિશુકથા...	"
મહાધિ દયાનંદ સરસ્વતી...	[જીવનકથા]
હિંદ અને બ્રિટનનું રાજતંત્ર...	[હાઈસ્કૂલો-કોલેજો માટે]
જગતના ઇતિહાસની વીરકથાઓ...	[પ્રાથમિક શાળાઓ માટે]
જય ગરવી ગૂજરાત...	[ગૂજરાતનો ઇતિહાસ]	છપાય છે.
ઉપનિષદ કથામંગલ...	[કથા-આખ્યાનો]
ભાગવત કથામંગલ...	"
શરદવંદના...	[શરદઆયુની વિચાર કણ્ઠિકાઓ]
શરદવાણી...	[શરદઆયુ કૃત]
સ્વામી...	"
કાશીનાથ...	"
વિવાહીતા...	"
વિપ્રદાસ...	"
અનુરાધા...	"
શ્રીકાન્ત ભાગ ૧-૨-૩-૪	"
શ્રીમતી સીતા...	[શ્રીકાન્ત પાંચમો ભાગ]
નગર લક્ષ્મી...	[રવિન્દ્રનાથ ટાગોર કૃત]
બાતાસી...	[ઉત્તમ બંગાળી ટૂંકી વાર્તાઓ]
લાલ પડછાયા...	[ચીની જપાની વાર્તાઓ]

સંડનના ત્રણ નંબરના વોટર્સ ચોકમાં ૧૮૬૨ના બન્યુઆરીની ચૈત્રમી તારીખે શાયલ જ્યોગ્રોફિક સોસાયટીના હોલમાં માનવમેદની બમી હતી. સભાનો પ્રમુખ સર ફ્રાન્સિસ મ.... પોતાના માનવંતા સાથીદારો માટે મહત્ત્વની બહેરાત કરી રહ્યો હતો. વચ્ચે તાળીઓના ગડગડાટ સંભળાઈ રહ્યા હતા. એ બહેરાત પૂરી કરતાં રાષ્ટ્રગૌરવથી ઝલકતી તેજદાર જખાનમાં પ્રમુખે જણાવ્યું :

“ આજદિન સુધી ઇંગ્લેંડનો આ નાનકડો ખેટ, સારી આલમનાં સર્વ રાષ્ટ્રોમાં પોતાના જવાંમદ્દ બચ્ચાઓને લીધે ભૌગોલિક શોધખોળોમાં પ્રથમ હરોલનું સ્થાન ભોગવી રહ્યો છે. તેનો જવાંમદ્દ બચ્ચો આ દાકતર ફરગ્યુસન એ સનાતન પ્રણાલિકાને ગૌરવાંકિત બનાવી રહ્યો છે. (“સાંભળો, સાંભળો !”ના પોકારો) તેમનું મહાપ્રયાણ વિજયી નીવડશે (“વિજયી નીવડશે જ !”) તો આફ્રિકાના અંધારા ખંડ પર તેજના અંખાર પથરાશે. (તાલીઓના ગડગડાટ), અને ન કરે નારાયણ ને તે નિષ્કળ જશે (“કદી નહિ, કદી નહિ”) તો માનવજવાંમદ્દની તવારીખમાં તે સુવર્ણાક્ષરે અંકિત થઈ જશે.” (તાલીઓનો અભૂતપૂર્વ ગડગડાટ) આવી ઝલકદાર વાક્યધારાથી ઉત્તેજિત થઈ માનવસમુદાય “શાબાશ, શાબાશ !” ની ઘોષણા કરવા લાગ્યો.

“શાબાશ ! દાકતર ફરગ્યુસન !” સોસાયટીના એક અતિ વૃદ્ધ સભ્ય બોલી બેઠ્યા.

ઉત્સાહભર્યા અવાજે ધીરે ધીરે શમવા લાગ્યા, ને અંગ્રેજ નરનારીઓના કંઠે કંઠે વીર ફરગ્યુસનનું નામ ગૂંજવા માંડ્યું. એ ઘોંઘાટથી આખું સભાગૃહ ગાજી ઉઠ્યું.

સભાગૃહમાં પોતાના આનંદી સ્વભાવથી દુનિયાના ખંડે-ખંડમાં જાણીતા બનેલા ઇંગ્લેંડના પ્રસિદ્ધ એકલપંથી પ્રવાસ-ખેડુઓ હતા. શારીરિક, માનસિક કે નૈતિક રીતે નાના મોટા હોવા છતાં પણ તેઓ, હિંદનાં અસદ્ય ગરમી ને ક્વચિત્ રોગીષ્ટ હવાપાણીમાં તથા જંગલી જતોના પ્રદેશોમાં માનવશરીરની સહનશક્તિની આખરી મર્યાદા સુધી ધૂમ્યા હતા. પણ તેમાંનો એકેય સર ક્રાન્સિસ મ.....ના લાષણુ દરમિયાન હૃદયનાં ધબકારાના વેગને રોકી શક્યો નહિ; કારણ કે આજ સુધીનાં સોસાયટીનાં સર્વ લાષણોમાં આ લાષણુ મેળવેલ સફળતા અભૂતપૂર્વ હતી.

પણ એક અંગ્રેજ બચ્ચાનો ઉત્સાહ કંઈ શબ્દોમાં જ સમાઈ જતો નથી. ત્યાં આવાં કાર્યો માટે લંડનની ટંકશાળ પૈસા પાડે તેના કરતાંય વધુ ઝડપથી નાણાં એકત્રિત થઈ જાય છે. સભામાં જ દાકતર ફરગ્યુસન માટે નાણાં ભેગાં કરવાની અપીલ બહાર પાડવામાં આવી ને ત્યાંને ત્યાં જ ઉધરાણાનો આંકડો અઢી હજાર પાઉન્ડ સુધી પહોંચી ગયો.

સોસાયટીના એક સભ્યે તો પ્રશ્નખને એમ પણ પૂછ્યું :
“દાકતર ફરગ્યુસનને અહીં બ્યાસપીઠ પર આણી ન શકાય ?

“જરૂર.” સર ફ્રાન્સિસે જવાબ દીધો.

“ઓ હો હો ! આપણી સગી આંખે એવી મહાન વિભૂતિનાં દર્શન થઈ શકે તો તો આપણું સદ્ભાગ્યજ ને ?”

“પણ ધારો કે દાકતર ફરગ્યુસન નામની કોઈ વ્યક્તિ જ હયાતી ધરાવતી નહિ હોય તો ?” કોઈકે પાછળથી કહ્યું.

“તો શું ? તો જોને પેદા કરવી પડશે.” આવી ગંભીર સોસાયટીના એક મસ્કરા સભ્યે કહ્યું.

“તો દાકતરને વ્યાસપીઠ પર આવવાની વિનંતિ કરો.” સર ફ્રાન્સિસે સરળ ભાવે કહ્યું.

પ્રેક્ષકોના કાન ફાડી નાંખે તેવા ગંભીર હર્ષનાદ વચ્ચે દાકતર ઊભો થયો.

મધ્યમ ઉંચાઈ ને મધ્યમ આંધાનો દાકતર ચાલીસેક વર્ષની ઉંમરનો લાગતો હતો; મુખ પરની ગાઢ છાયા તેની અદ્ભુત વિદ્વત્તા પ્રગટ કરતી હતી. મોટી શોષો કરવાને જ જન્મેલ વ્યક્તિના જેવું આકર્ષક નાક, કંઠોરને બદલે વધુ ગંભીર જણાય તેવી પાણીનાર આંખો, ન સપ્રમાણ તથા સ્થિર આંધો; લાંબા હાથ તથા પગ; તેને કોઈ મહાન પ્રવાસખેડુની અદાથી જમીન સાથે ચોંટાડી રાખતા હતા.

દાકતરના સારા શરીરમાં ઠંડી સ્વસ્થતા હતી. તેને જોઈને ભાગ્યે જ કોઈને એમ લાગે કે આફ્રિકાનો અંધારપછેડો વિહારવા આણે ખીડું ઝડપ્યું છે.

ન્યાંસુધી દાકતરે હાથ ઊંચો કરી શાંત રહેવાની નિશાની ન કરી ત્યાંસુધી હર્ષનાદ ચાલુ રહ્યો. વ્યાસપીઠ પરની આરામ-

પુરશીએ પહોંચી જઈ મેઢની પર આંખ ફેરવી લઈ, આકાશ તરફ જમણે હાથ ઉઠાવી કરી, તેણે ફક્ત એકજ શબ્દ ઉચ્ચાર્યો:

“આગેકદમ !”

પ્રાઇટ અને કોળડનના વિખ્યાત વાણીપ્રવાહે કે પ્રિટનના કાફલાને બખતરસબજ કરવા લોર્ડ પામર્સ્ટને ફંડ માટે કરેલ અપીલોએ પણ આ એક શબ્દ જેટલી સફળતા કદીયે પ્રાપ્ત કરી નહોતી. સર ફ્રાન્સિસની જોશીલી જબાન પણ સૌકોઈ ભૂલી ગયા. વ્યાસપીઠ પર દાકતર ભવ્ય ને ગંભીર જણાતો હતો. તેણે જ સૌકોઈને મંત્રમુગ્ધ કરી નાખનાર શબ્દ ઉચ્ચાર્યો હતો:

“આગેકદમ !”

પણ, કોણ હતો એ દાકતર ને તે એવી તે કઈ મોટી ધાડ મારવાનો હતો ?

બુવાન ફરગ્યુસનનો પિતા પ્રિટિશ કાફલાનો પ્રખ્યાત કખ્તાન હતો ને નાનપણથી જ તેણે ફરગ્યુસનને આ દિશામાં દોર્યો હતો. આ ચપળ અને નીડર બાળકમાં શોધક વૃત્તિ ને વૈજ્ઞાનિક કાર્યો તરફના અદ્ભુત પ્રેમનાં તેને તરત જ દર્શન થયાં. પોતાની જવાબદારી ઉઠાવવાની તેનામાં ગજબ શક્તિ હતી.

તદુપરાંત અંઝાવાતી સાગર પરના જવાંમદર્દીભર્યા પ્રવાસોના વાચનની તેનામાં મહાન ભૂખ જાગી હતી. ઓગણીસમી સદીના પહેલા ભાગમાં થયેલ શોધોની તવારીખ તેણે ખૂબ ઝીણવટથી તપાસવા માંડી હતી ને પરિણામે મંગો પાર્ક, હુસ, કેઇએ લવેઆં તથા સેલકર્ક ને રોબીન્સન ક્રુઝો જેવાં પાત્રોના ક્રીતિ-પ્રદેશમાં ઉડ્યન કરવાનું પણ તેને ઝીલ થઈ આવતું હતું.

બાળકની આવી સતેજ બુદ્ધિને પિતા સમુદ્રશાસ્ત્ર, ભૌતિકશાસ્ત્ર, રસાયણશાસ્ત્ર, યંત્રશાસ્ત્ર તથા ખગોળના ઊંડા અભ્યાસથી વધુ જાગૃત કર્યે જતો હતો.

ક્રાંતિાનના મૃત્યુ સમયે ત્રીશ વર્ષના ફરગ્યુસને પૃથ્વી-પ્રદક્ષિણા કરી લીધી હતી; ખંગાળની લશ્કરી ટુકડીમાં સૈનિક બની સારી નામના પણ મેળવી હતી. પણ આજ્ઞાધારી સૈનિકના જીવનને બદલે આજ્ઞા દેનાર સેનાપતિનું જીવન જીવવાના તેને ઠેકાડ હતા. તેથી રાજીનામું દઈ કલકત્તાથી સુરત અને સુરતથી ઇ. સ. ૧૮૪૫માં કેપ્ટન સ્ટુઅર્ટની ટુકડીમાં જોડાઈ તે ઓસ્ટ્રેલિયા ગયો. ત્યાર પછી સન ૧૮૫૩ સુધી બહેરીંગની સામુદ્રધુની મારફત અમેરિકા ખંડની ‘ફરવેલ’ બૂશિર સુધી જનાર કેપ્ટન મેક કલુરની ટુકડી સાથે તે ધૂમ્યે હતો.

આમ દરેક પ્રકારની આબોહવા સહીને તથા અવિરત શ્રમથી ફરગ્યુસનનું શરીર ભારે ખડતલ બની ગયું હતું. માથું ફાડી નાખે તેવી ગરમી કે લોહી થીજવી દે તેવી ઠંડી કે અવિરત શ્રમ-ગમે તે સામે તેનું લોખંડી શરીર કોઈ વીર રજપૂત યોદ્ધાના ગૌરવથી ટકી રહેતું.

ત્યાર પછી ઇ. સ. ૧૮૫૫થી ઇ. સ. ૧૮૫૭ સુધી તેણે શલાજીન્ટવાઈ લાઈઓ સાથે તીબેટના પૂર્વ ભાગમાં ભ્રમણ કર્યું.

આ બધીયે મુસાફરીઓ દરમિયાન તે ઢોઢ ઢોઢ લાખ નકલોના બહોળા ફેલાવાવાળા “હેલી ટેલિગ્રાફ” પત્રને ખબર-પત્રી હતો.

લંડન, પારિસ, બર્લિન, વિયેના કે સેન્ટ પીટર્સબર્ગની એક પછી પ્રખ્યાત રાયલ જ્યોગ્રાફિક સોસાયટીનો, કે તેના મિત્ર

પ્રખ્યાત આંકડાશાસ્ત્રી કેમકર્નવાળી રોયલ સોસાયટી ઇન્સ્ટિટ્યુશનનો પણ તે સભ્ય ન હતો; છતાં પણ તે ખૂબ જાણીતો હતો.

ફરગ્યુસન વિદ્વાનોનાં ટોળાંથી હંમેશા અલગ રહેતો. અર્થાં કે વાતો કરવાને બદલે અવનવી શોધો કરવામાં જ તેને વખત કાઢવો ગમતો. તેનામાં આત્મવિશ્વાસ ખૂબ હતો. કદાચ તે નરીખવાદી પણ હતો; પોતાની મેળે આગળ ન જતા, પણ પ્રતિસનો પંથ જ જાણે આગળ ધકેલી રહ્યો હોય તેમ ધપતા એન્જિનની માફક તેણે આજ સુધી પોતાના બધા પ્રવાસો પાર ઉતાર્યા હતા.

તે ઘણી વખત કહેતો કે “હું કંઈ પ્રવાસપંથને શોધતો નથી, પણ મારો પ્રવાસપંથ મને શોધે છે.”

આટલું જાણ્યા પછી, રોયલ સોસાયટીના સભાગૃહમાંના હર્ષનાદો ઝીલતો, જે શાંતિ ને સ્વસ્થતાથી જરાયે ગર્વ સિવાય, તે જિલો રહ્યો તે જાણી કોઈને નવાઈ નહિ લાગે. સર ફ્રાંસિસ પાસે પોતે રજુ કરેલી યોજના તેને મન તફન સરળ હતી, પણ તેને તો કલ્પના પણ નહોતી કે તે આટલી બધી અસર ઉત્પન્ન કરશે.

સભા પછી ‘પાલમાલ’માં આવેલ “પ્રવાસીગૃહ”માં તેને લઈ જવામાં આવ્યો અને ત્યાં રોયલ જ્યોગ્રાફિક સોસાયટીના બધા માનદ સભ્યો તથા આફ્રિકાની ધરતી ખૂદી પામનાર સુપ્રસિદ્ધ પ્રવાસીઓ સાથે તેણે બાદશાહી ખાણું લીધું.

બીજે દિવસે ‘ડેલી ટેલિગ્રાફ’ના પંદરમી બાન્યુ-
આરીના અંકમાં નીચેનું લખાણ છપાયું હતું :

“આજ દિન તક આફ્રિકાની ધરતી પર અંધારપછેડો
પથરાઈ રહેલ છે. નાઈલ નદીનું મૂળ શોધી કાઢવાના પ્રયત્નને
સામાન્ય જનતાએ દીવાસ્વપ્ન સમો ગણી કાઢ્યો છે.

“ડેનહામ અને કલેપર્ટને શોધી કાઢેલ રસ્તે ડો. બાર્થ
સુદાન સુધી ગયો; ડો. લીવિંગ્સ્ટન અને એવા કેટલાએ નીડર
સાહસિકો કેપ ઓફ ગૂડ હોપથી ઝાંખેઝીના સરોવર સુધી
પહોંચ્યા; કમાન બર્ટન અને રપેકે, અંદરના પ્રદેશોના મહા
જલબંડારો શોધી આધુનિક સંસ્કૃતિ માટે ત્રણ માર્ગો ખુલ્લા
કરી આપ્યા; આ બંને માર્ગો જ્યાં મળે છે તે આફ્રિકાનો
હૃદયપ્રદેશ તો આજસુધી અજાત છે. તેને પામવા માટે
હરેક સાહસિક મથી રહ્યો છે.

“આજે વિજ્ઞાનના આ જવાંમદ જ્યોતિર્ધરોના પ્રયત્નને
દાકતર સેમ્યુઅલ ફરગ્યુસનના અદ્ભુત સાહસથી પ્રબળ વેગ
મળે છે. તેઓશ્રીનાં લણાં પ્રવાસવર્ણનો અમારા વાંચકોએ આ
પત્રમાં આજસુધીમાં વાંચ્યાં હશે.

“આ મદં મુસાફર પૂર્વથી પશ્ચિમ છેડા સુધી, આફ્રિકાના અજાત હૃદયપ્રદેશ પર બહુનમાં ઉડ્યન કરવા માગે છે. અમને મળેલ માહિતી સાચી હોય તો પૂર્વ દિશામાં આવેલ ઝાંઝીબાર ટાપુથી તેમની અભૂતપૂર્વ સફર શરૂ થશે, ને એકલી વિધિનેજ બબર છે કે ત્યાંથી તેઓ ક્યાં આવી પહોંચશે !

“આવા વૈજ્ઞાનિક પ્રવાસની આધારભૂત ઘોષણા ગઈ કાલે રોયલ જ્યોગ્રાફિક સોસાયટી તરફથી કરવામાં આવી હતી. પ્રવાસનું ખર્ચ પૂર્ણ કરવા અઢી હજાર પૌંડનું ફંડ ભેંજ કરવામાં આવ્યું છે.”

જીનીવાની ‘જ્યોગ્રાફિક સોસાયટી’ના ફ્રેજુઆરીના અંકમાં આ યોજનાની હાંસી પણ કરવામાં આવી. જે કે ગોથાથી ફરગ્યુસનના અંગત મિત્ર પીટરમેન તરફથી પ્રસિદ્ધ થતા માસિક “મિથ્રે લુંજેને” જીનીવાના લખાણને ચૂપ કરી દે તેવું પ્રશસ્તિ-ભર્યું લખાણ લખ્યું.

પ્રવાસની તૈયારીઓ લંડનમાં ચાલતી હતી. બહુનની બનાવટ માટે લિઓનના પ્રખ્યાત કારખાનાને ખાસ ટાફેટો તૈયાર કરવાનો ઓર્ડર અપાયો. ઉપરાંત બ્રિટીશ સરકારે કપ્તાન ચેનેટવાળી “રેઝોલ્યુટ” સ્ટીમર પણ દાકતરને માટે રોકી હતી.

ઉપરાંત યુરોપના ખૂણે ખૂણેથી પ્રોત્સાહન ને સૂચના દેતા પત્રોનો દાકતર પર મારો વરસતો હતો. પ્રવાસની વિજય-શક્યતાઓ, તેની મુશ્કેલીઓ, જરૂરી સાવચેતીઓ વગેરે વગેરે જે જે બાબત પર જેને જેને જે કંઈ જ્ઞાન હતું તેનાથી સૌ કંઈ દાકતરને મદદ કરવા આવતુર હતા.

“ ઉત્તર અમેરિકન રીવ્યુ ”એ આહુ માન ઇંગ્લેંડને ફાળે
અથ તે બેઈ પેટમાં બળવાથી આ યોજનાની મફકરી કરી,
અમેરિકામાં તેની વિરુદ્ધ વાતાવચ્છ ફેલાવવા પ્રયાસ કર્યો.
તો જર્મનીમાં દાકતરના મિત્ર માલ્ટ બુને યોજનાને ખૂબ જ
ઉમળકાભેર વધાવી લીધી.

દાકતર ફરગ્યુસન નામની ખરેખર કોઈ વ્યક્તિ છે કે
નહિ, આવો પ્રવાસ ખેડાવાનો છે કે પછી ગરખાં જ હંકાય
છે, બે ખેડાવાનો હોય તો તે સફળ થવાની શક્યતાઓ
કેટલી છે, દાકતર ફરગ્યુસન જીવતો પાછો આવશે કે મરેલો
વગેરે શંકાઓનું પ્રત્યક્ષ નિરાકરણ કરવા યુરોપના કેટલાયે
માણસો લાંડન અને ઇંગ્લેંડમાં આવી રહ્યા.

પછી તો ભણેલાં કે અભણ, વિદ્વાન કે બુદ્ધિહીન સૌ
કોઈની મીટ દાકતર પર મંડાઈ. કોઈ પત્રકારે તો દાકતર
પાસેથી તેની સફળતા તથા નિષ્ફળતા પર નિવેદન માંગ્યું.
પણ દાકતરે તો હળવેક રહી તેને ના પાડી. બલૂનને લગતી
અનેક શોધો કરનારા પોતપોતાના સિદ્ધાન્તો લઈ દાકતરની
મદદે દોડી આવ્યા. પણ દાકતરે તો પોતાના જ સિદ્ધાન્તો
શોધી કાઢ્યા હતા; તેથી તે તેનું સમગ્ર ધ્યાન પ્રવાસ-તૈયારીઓ
પૂર્ણ કરવા પાછળ કેંદ્રિત કરી રહ્યો હતો.

આ દાકતરને એક મિત્ર હતો. જોળિયાં જુદાં પણ જીવ એક હોય તેટલી ગાદી મિત્રતા તે બંને વચ્ચે હતી. તેનું નામ ડીક કેનેડી હતું. તે સ્વભાવે નિખાલસ, વજનિશ્ચયી ને સાહસિક હતો. તે એડીનબરો પાસે 'લેથ' નામના એક સુંદર ગામમાં રહેતો હતો. તે જબરો શિકારી તથા અચૂક ગોલંદાજ હતો.

પૂરી છ ફૂટની ઉંચાઈ, કાળી ઝીણી તગતગતી આંખો, માંસલ ને ભરાવદાર શરીર, સ્કોટલેન્ડની ગિરિગહ્વરોમાં શિકાર પાછળ આથડી આથડીને તેના શરીરમાં વજન શી સખ્તાઈ તથા ભીમ શી શક્તિ પેદા થઈ હતી.

આ બંને મિત્રો હિંદુસ્તાનમાં એકબીબના અતિ નિકટ પરિચયમાં આવ્યા હતા. કલકત્તામાં એક જ દુકડીમાં કામ કરતા. જંગલોમાં ડીક કેનેડી વાઘ, વરુ, સિંહ કે હાથીનો પિછો પકડતો, તો ફરગ્યુસન નાનકડા છોડવા ને જીવડાંના નિરીક્ષણ પાછળ ગુંથાઈ જતો. બંને પોતપોતાના કાર્યમાં કુશળ હતા. દાકતરની આંખ આગળથી ભાગ્યે જ કોઈ નવો છોડ કે જીવડું અણુનોંધ્યું પસાર થઈ શકતું, તો કેનેડીની ગોળી ભાગ્યે જ વાઘ, વરુ કે સિંહહાથીના નિશાનને છોડતી. એકબીબનાં કાર્યક્ષેત્ર એકબીબને દૂરદૂર ખેંચતાં હોવા છતાં બંનેને એકબીબ માટે નિઃસીમ પ્યાર હતો.

ઈન્ડેસ પાછા આવ્યા પછી, હાકતરના દુરદુરના પ્રવાસોને લીધે ખંનેને મોટા ભાગે એકબીજાથી દૂર રહેવું પડેલું, પણ હાકતર પાછો આવે કે તરત જ પોતાના દોસ્ત પાસે પહોંચી જઈ એની સાથે થોડાંક અઠવાડિયાં આરામ અને આનંદમાં પસાર કરવાનું ચૂકતો નહિ. ડીક ભૂતકાળની વાતો કરતો તો ફરગ્યુસન ભાવિની તૈયારી કરતો; એક પાછળ એતો તો બીજો આગળ એતો. એકના દીલમાં સાગરના તળપ્રદેશ શી શાંતિ હતી, તો બીજા દિલમાં સાગરની સપાટી પર ધુધવતાં મોબ્બનો પ્રચંડ ગંભીરતા હતો—છતાં સાગરના તળિયાને અને સપાટીને સાંકળનાર એક જ મહા જલભંડાર માફક, ખંને અતૂટ મૈત્રીસાંકળે જકડાએલ હતા.

હાકતર તીવ્ર જઈને પાછો આવ્યો ત્યારથી લાગલાગટ એ વર્ષો સુધી તેણે કંઈ નવી તૈયારીની વાત કરી નહોતી, એટલે કેનેડીને લાગતું કે ભાઈ હવે ઠેકાણે આવ્યા છે, પણ તે તો તેનું દીવાસ્વપ્ન જ હતું. જીવનભર શિકાર ખેડ્યા કરવાની મોજની વાતો કેનેડી હાકતરને કર્યા જ કરતો; પણ તે બધાનો જવાબ દીધા સિવાય હાકતર શાંત જ રહેતો—બંધે કે તે કંઈ જાડી ગણતરીઓમાં ખૂચી ગયો ન હોય! રાત્રિન તે કંઈ કંઈ ચિત્રવિચિત્ર પ્રયોગો કર્યા કરતો ને તેનો અંગૂઠો તો કાયમ તેના વેઢા પર ફૂકા જ ભરતો રહેતો.

‘તું આખો દિવસ શું વિચારમાં રહે છે?’ બન્યુઆરી મહિનામાં ફરગ્યુસન લંડન આવવા નીકળ્યો ત્યારે કેનેડીએ પૂછ્યું. પણ હાકતરે સ્પષ્ટ જવાબ ન દીધો. તેના પ્રશ્નનો જવાબ તો ૧૫મી બન્યુઆરીનું “ડેલી ટેલિગ્રાફ” વાંચ્યું ત્યારે જ તેને મળ્યો.

હાથમાંથી છાપુ ફેંકી હઈ એકાએક તે બરાડી બેઠો :
“ભૂખ, અફલનો ઓથમીર ! બલૂનમાં આફ્રિકા પાર કરવો છે !
કયાં કયાં હવે ! બળે વર્ષ લગી વિચારી વિચારીને આ જ
વિચાર્યું ?”

ઘરના ઘરડા નોકરે કહ્યું : ‘એ દાકતર ફરગ્યુસન કોઈ
ખીજે જ હશે !’ એ સાંભળી તે વધુ ભેરથી બરાડ્યો : “શું હું
એને નહિ ઓળખતો હોઉં કે તું ડાહ્યો થાય છે ? જા અહીંથી.
ભાઈને તો હવે પંખીની અદેખાઈ થવા માંડી છે ! ભલે, પણ
આકાશમાં જ બેઠું હતું તો અહીં ઇંગ્લેંડમાં ક્યાં ઓછી જગ્યા
હતી કે ત્યાં ઠેક આફ્રિકામાં ફૂદકા ભરવા જવું પડે છે ?
નહિ, નહિ, આ નહિ ચલાવી લેવાય ! ભાઈને તો કાલે આભની
ટોચે અડવા વિચાર થશે, તે કંઈ એમ ચલાવી લેવાશે ?”

ને તે જ દિવસે સાંજે હાથમાં થેલી લઈ અર્ધો મુંઝાતો
ને અર્ધો ઉશ્કેરાયેલો કેનેડી લંડન જવા બેઠો.

લગભગ નવ વાગતાં તો ગ્રીક શેરીમાંના સોહો બોક્ષમાં
આવેલ દાકતર ફરગ્યુસનના નાનકડા ઘર આગળ તેની ગાડી
આવી બેસી રહી. ગાડીમાંથી બેઠેલી, ગાડીવાળાને પૈસા ચૂકવી
ડીકે ભેરથી બારણું ખખડાવ્યું.

“કોણ ડીક કે ?” અંદરથી જ બારણાના ભેરીલા
ખડખડાટ પરથી ડીકના આગમનને કદવી ફરગ્યુસને પૂછ્યું.

“હા, પહેલાં બારણું તો ખોલ !”

ફરગ્યુસને બારણું ખોલતાં જ કહ્યું : “હું ખારતો જ
હતો કે તું આવશે !”

“માર્ચો એ તો ! આ શું સાચું લખે છે ?” કહી ડીકે હાથમાંથી “ટેલીગ્રાફ”નો અંક ફગાવ્યો.

“અરે, એ તો બધાં અમસ્થાં બધુગાં ફૂંકે છે. પણ તું બેસ તો ખરો.”

“એમ મને છેતર નહિ. આ સાચું છે ?”

“સાચું જ તો.” ઢાકતરે ધીમેથી કહ્યું : “મારી તૈયારીઓ ધમધોકાર શરૂ થઈ છે ને હું.....”

“મને બતાવ તો ખરો એ બધું....એટલે પહેલાં તેના જ દુકડે દુકડા કરી નાખું.” કેનેડી ખરેખરો ઉશ્કેરાઈ ગયો હતો.

“પણ હોસ્ત, જરા ધીરો તો પડ.” ઢાકતરે તેનો હાથ પકડી ધીરેથી કહ્યું : “મને લાગે છે કે તું હજી મારી નવી યોજના બરાબર જાણતો નથી.”

“જોયો ન હોય મોટી નવી યોજનાવાળો ! આ છાપુ ન હોત તો મને તેની બબર ક્યાંથી પડવાની હતી ?”

“એમ હોય કંઈ ? મારે તને અહીં તેડાવવો જ હતો, કારણ કે મારે તો તને સાથે લઈ જવો છે.”

“તો શું તું એમ માને છે કે તારી સાથે મારે ચ ગાંડાની ઈસ્પતાલમાં બરતી થવું ?

“અરે ડીક, મેં તો બધાયને પડતા મૂકી તને જ પસંદ કર્યો છે. જો તું દશ જ મિનિટ શાંત રહે તો મારી વાત તને સમજશે.”

“પણ જવાની વાત શું ખરેખર સાચી છે ?”

“સાચી જ, એમાં શંકાને સ્થાન છે જ નહિ.”

“હું સાથે ન આવું તો ?” ડીક કેનેડીએ મૂંઠા ભલો કયો.

“પણ તું આવવાનો જ છે.”

“છતાં પણ ધાર કે હું ન આવું, તો ?”

“તો હું એકલો જઈશ.” મુખાકૃતિ બદલ્યા સિવાય દાકતરે ભારપૂર્વક જણાવ્યું.

“જો એમ જ હોય તો શાંતિથી બધી વાત માંડીને કર” કેનેડીએ નરમ થઈને કહ્યું.

“જો તને કંઈ વાંધો ન હોય તો જમતાં જમતાં જ વાત કરીએ.” બંને જણા એક નાનકડા મેજ આગળ સામસામા જમવા બેઠા.

“સેમ્યુઅલ ! તારા સાહસમાં નરી મૂર્ખતા સિવાય બીજું કંઈ છે ?” ડીક કેનેડીએ શરૂઆત કરી.

“તે તો પ્રયત્ન કર્યો ખબર પડે.”

“પણ આમાં પ્રયત્ન કરવા જેવું જ ક્યાં કંઈ છે ? એમાં કેટકેટલી મુશ્કેલીઓ ને અશક્યતાઓ છે ?”

“મુશ્કેલીઓનો તો :” દાકતરે ખૂબ ગંભીર થઈ કહ્યું : “મદ્દોએ સામનો કરવો જ રહ્યો. જીવનના હર પગથીએ મુશ્કેલીઓ જ ભરેલી પડી છે. ભયની વાત કરે તો જીવનમાં ક્યાં ભય નથી ? માથા પર હેટ મૂકવામાં પણ અંદર વીંછી હોવાનો કે સ્પીગારેટ પીતાં દાઝી જવાનો ડર છે. અને સિંહવાધનો શિકાર કરનાર ડરની વાત કરે ? અશક્યતાઓને તો વૈજ્ઞાનિક મદદથી દૂર કરી શકાઈ છે. આપણે તો મહાપ્રવાસના ખાલી નિમિત્ત જ બનવાનું. ઝંઝાવાતી સાગરમાં ઉચ્ચ ધ્રુવેય રાખી આપણે તો

જુકાવવાનું છે. આપણી નેકી સાફ હશે તો મુશ્કેલી અને બચમાં મદદ કરનારા ઘણા પડ્યા છે—છેવટ ભગવાન તો છે ને !”

“તું તો નસીબવાદી જ રહ્યો,” કેનેડીએ ખલા હલાવી કહ્યું.

“હા, નસીબવાદી ખરો, પણ તે શબ્દના પૂરા અર્થમાં. પૂર્ણ પુરૂષાર્થ એ આપણી ફરજ. પુરૂષાર્થની મંજિલ પર ખપી જવું તે માનવધર્મ. ને તેનું પરિણામ ? તે તો દેનાર દેશે. મારો ને તારો અધિકાર તો કાર્ય કરવાનો છે, ફળ માગવાનો નહિ.”

આ દલીલનો કેનેડી પાસે કોઈ જવાબ નહોતો, છતાંયે એક કલાક સુધી દલીલોની ઝડીઓ ને વિગતોની ચકાસણી પછી કેનેડીએ પૂછ્યું: “પણ જો તારે આફ્રિકા પાર જ કરવો હોય તો પછી સ્ત્રીધાસાદા માર્ગે શા માટે ન જવું ?”

“સ્ત્રીધાસાદા માર્ગે ?” જરાક પ્રોત્સાહિત થઈને ઠાકતર બોલ્યો: “એટલા માટે કે આજ સુધીના સર્વ પ્રયત્નો સફળતાના દૃષ્ટિબિંદુથી ધૂળમાં રોળાયા છે. એટલા જ માટે કે નાઈઝર પાસે મંગોપાક મરાયો, વાડેમાં વોગેલ ખોવાઈ ગયો, ઉડની મંમૂર પાસે મરાયો, કલેપર્ન સેકાદુમાં મૃત્યુપથારીએ પોઢયો, ફ્રાંસે મૈઝાનના રાઈશર્ફ જેટલા ટુકડા થઈ ગયા, તુઆરેગોએ મેજર ટુંગને મારી નાખ્યો, ઈ. સ. ૧૮૬૦ની શરૂઆતમાં રોશેર ૬ હામ્બુર્ગ મરાયો ને એવા કંઈક વિરલાઓની શહાદતની કેસરી ચાદર અજ્ઞાત આફ્રિકન ધરતી પર પથરાઈ છે; કારણ કે કુદરતી તરવો, ભૂખ, તરસ, જવર, હિંસક પ્રાણીઓ ને તેથીયે વધારે હિંસક માનવીઓ સાથે સાધનહીન સંગ્રામ ખેલવો અશક્ય છે. એટલે જે એક રીતે નથી થતું તે બીજી રીતે થવું જોઈએ. કારણ કે જો તેની જગ્યામાં થઈને કે પડખે થઈને પસાર ન થઈ

શકાય તો જ્યાં તેમનાથી કદી પણ ન પહોંચી શકાય તેટલી અતિ ઘણી ઉંચાઈએથી પસાર થવું જોઈએ !”

“હું....”

“ઉપરાંત તું ધારે છે તેવી બધીયે મુશ્કેલીઓનો સામનો કરવાની મેં તૈયારીઓ કરી રાખી છે. વળી, ગમે તે ગણતરીથી વિચારી જોતાં મને વિશ્વાસ છે કે માફ બલૂન મને દગો નહિ દે.”

“પણ દે તો....”

“લાઈ ડીક, એ બને જ નહિ. આફ્રિકાના પશ્ચિમ કિનારે પહોંચ્યા સિવાય મારા બલૂનથી હું છૂટો નહિ પડું. તે હશે તો બધુંય શક્ય છે; તેના સિવાય હું નિઃસહાય છું. તે હશે તો ગરમી, પવન, વંટોળીઆ, વરસાદ, હિંસક પ્રાણીઓ કે જંગલી મનુષ્યોનો મને જરા પણ ડર નથી. મને ગરમી લાગશે તો ઊંચે ચડીશ, ઠંડી લાગશે તો નીચે ઉતરીશ. પર્વતોને ટપી જઈશ; નદીનાળાં ઓળંગી જઈશ; વાદળાં વીંધીને જઈશ; પવનને પંખીની જેઠે પાંખે ચડાવીશ. બિનરોક, બિનટોક હું મુસાફરી કરીશ. નિત્ય નવીન પ્રદેશો પર અંજાવાતની ઝડપે ઊડ્યો જઈશ ને મારી આંખો આગળ આફ્રિકાનો અંધારપડો ચીરતો જઈશ.”

આવું વર્ણન સાંભળી કેનેડી પણ પ્રોત્સાહિત થઈ ગયો; ઘડીભર તો તેને થઈ ગયું કે થવાનું હોય તે થાય, પણ આવું સદ્ભાગ્ય ક્યાંથી ?

“પણ પૂર્વથી પશ્ચિમ તરફ શા માટે ?” તેણે શંકા કરી.

“કારણ કે તેમ કરીને હું હંમેશા સ્થિર રહેતા (ટ્રેઇડ વીન્ડઝ) વ્યાપારવાયુનો ઉપયોગ કરવા માગું છું.”

“હાં....એ ખરું કહ્યું. એમાં કંઈક હમ લાગે છે...”
કેનેડીએ વિચાર કરી કહ્યું.

“એમાં હમ છે એટલું જ નહિ, પણ તે બધુંય છે. બ્રિટિશ સરકારે મને એક સ્ટીમર પણ સોંપી છે; વળી પશ્ચિમ કિનારે મારા આવી પહોંચવાના ધારેલા સમયે ત્રણ ચાર સ્ટીમરો હમેશ મારી રાહ ભેટી ફરતી રહેશે. ત્રણેક મહિનામાં આપણે અંઝીબાર પહોંચીશું ને ત્યાંથી આપણા બહુન ગોળાને ચાલુ કરી આપણે ઊપડીશું....”

“આપણે !” ડીકે આશ્ચર્યથી કહ્યું.

“કેમ ? હજી તને કંઈ વાંધા છે ?”

“મને તો એકહજાર ને એક વાંધા છે. તેં મરજી પ્રમાણે ચડવા ઉતરવાનું કહ્યું, તે અંદરનો ગેસ ઓછો કર્યા સિવાય કેમ બનશે ?”

“ત્યાં જ ખરી મઝા છે.” ફરગ્યુસને આનંદિત થઈને કહ્યું : “ગેસનું એક પણ પરમાણુ જવા દીધા સિવાય હું ઊંચે નીચે આવજા કરીશ.”

“પણ તે બનશે કેવી રીતે ?”

“એ જ તો મારી શુષ્ક શોધ છે. વિશ્વાસ રાખ ! આગે કદમ !” તાલમાં તાલ મિલાવી શિકારી પણ બોલી ઊઠ્યો :

“આગે કદમ !”

છતાં પણ શક્ય તેટલા સર્વ ઉપાયે હાકતારને અટકાવવાનો તેનો નિર્ણય કાયમ હતો.

૩. પડવાની જગાનો ફરગ્યુસને બરાબર વિચાર કર્યો હતો. ઝાંઝીમારની પસંદગી કંઈ એમને એમ નહોતી થઈ. આ બેટ આફ્રિકાની પૂર્વ તરફ વિષુવવૃત્તની દક્ષિણમાં ૬" એટલે ૪૨૦ માઈલ જેટલે દૂર આવેલો હતો. આ જ ટાપુએથી નાઈલનું મૂળ શોધવા ગએલી દુકડીએ પ્રયાણ શરૂ કર્યું હતું.

અહીં એ જાણવું જરૂરી છે કે આફ્રિકાના પ્રયાસ માટે ઠાકતરે કયો માર્ગ નક્કી કર્યો હતો. મુખ્ય બે માર્ગ હતા. ઈ. સ. ૧૮૪૬ માં ડોક્ટર બાર્થે લીધેલાં, અને ઈ. સ. ૧૮૫૮માં બર્ટન તથા રૂચેકે લીધેલો તે.

ડોક્ટર બાર્થે એવરવેગ રીચાર્ડસનને ત્યાંથી આગળના પ્રદેશ માટે ડેનહામ, કલેપર્ટન તથા ઉડનીની ઈ. સ. ૧૮૨૨ તથા ઈ. સ. ૧૮૨૪ ના પ્રવાસો સિવાય વધુ કંઈ માહિતી નહોતી. ત્રણે જણા ટયુનીસ, ટ્રિપોલી તથા ત્યાંથી ફેઝનના મુખ્ય શહેર મૂર્ઝક આવ્યા. અને ત્યાંથી સીધા કાટબ્રૂણે જવાની દિશા છોડી દઈ તેઓ પશ્ચિમ બાજુ ઘાટ તરફ વળ્યા. ત્યાં રસ્તામાં હબરો વિટબણાઓ સહન કરતા કરતા તેઓ આસ્થેનના વિશાળ રણદ્વીપે ઓકટોબર થતાં પહોંચ્યા. ત્યાં ડો. બાર્થે તેના મિત્રોથી છૂટો પડ્યો. અને અઘ્રાડે શહેર થઈ બારમી ડિસેમ્બરે પાછો આવી દુકડીને મળ્યો. હામબુ પ્રાંતમાં પહોંચ્યા

પછી ત્રણે જુદા પડ્યા. બાર્થે કાનોનો માર્ગ લીધો તથા અકસ્મત
ધીરજ રાખી કીમતી બેટસોગાદો દેતો દેતો આગળ ચાલ્યો.

તાવથી ખૂબ પીડાતો હોવા છતાં, સાતમી માર્ચે તેણે
એકજ ચાકર સાથે કાનો છોડ્યું. તેનું મુખ્ય લક્ષ્ય સાડી ત્રણસો
માઈલ દૂર આવેલ ચાડ શહેર હતું. ત્યાંથી પૂર્વ તરફ જતાં
તે આફ્રિકાના મધ્ય સામ્રાજ્યના કેંદ્રસમા ઝુરીકોલો શહેરમાં
પહોંચ્યો. ત્યાં તેને થાક અને એકલતાથી મોતને શરણ થએલ
રીચાર્ડસનના અંતિમ સમાચાર મળ્યા. ત્યાંથી તે બોર્નના મુખ્ય
શહેર ફ્રૂકા પહોંચ્યો. છેવટે ૧૪ એપ્રિલે દ્રિપોલી છોડ્યા પછી
સાડાબાર મહિને તે ગોનું શહેર પહોંચ્યો.

ઓગસ્ટમાં તે ફ્રૂકા પાછો આવ્યો. ત્યાંથી માન્ડારા,
બાર્થીમી, કાનેમ થઈ પૂર્વમાં ૧૭.૨૦' પર આવેલ માસેના
સુધી જવા તેનો વિચાર હતો.

૨૫, નવેમ્બર, ૧૮૫૨ ને રોજ તેના છેલ્લા સાથીદાર
ઓવરવેગના મૃત્યુ પછી પશ્ચિમ તરફ સોકોટો થઈ, નાઈઝર
પસાર કરી ટુમ્બકટુ શહેરમાં તે આઠ મહિના હેરાન થયો.
તેના ખૂનના પ્રયત્નો થતા હતા એટલે છેવટે ઈ સ. ૧૮૫૪ના
માર્ચે ટુમ્બકટુ છોડી નવેમ્બરમાં કાનો ને ત્યાંથી ફ્રૂકા આવી,
ડેનહામનો માર્ગ લઈ ઓગસ્ટ ૧૮૫૫ના અંતમાં તે દ્રિપોલી
પહોંચ્યો ને ત્યાંથી ૬, સપ્ટેમ્બરે આફ્રિકામાં તેના બે સાથી-
દારોને પોઢાડી તે લંડન પહોંચ્યો.

આમ ડો. બાર્થનો મહાન પ્રવાસ પૂર્ણ થયો.

હવે આપણે બર્ટન અને સ્પેકે પૂર્વ આફ્રિકામાં શું કર્યું
તે જોઈએ.

નાઇલના મૂળ પાસે જવા મથતી એક પશુ ટુકડીને આ અદ્ભુત નદીના મૂળનો પત્તો લાગ્યો નહોતો. ઇ. સ. ૧૮૪૦ માં મહમદ અલીની સરદારી નીચેની ટુકડી ગોંડોકેરો, (૪૦ ને ૫૦ ઉત્તર વચ્ચે) સુધી ઝટકી હતી. ત્યાર પછી ઇ. સ. ૧૮૫૫માં ખુન રોલેટ નામનો સુદાનનો કેન્સલ (૪૦ ઉત્તર) ચાકુમ નામના વેપારીના નામ નીચે હાથીદાંતનો વેપાર કરતો કરતો બાલેનીયા પહોંચ્યો. ત્યાંથી તે માંદો પડી કાચુંમ ગયો ને ત્યાં ઇ. સ. ૧૮૫૭માં મરણ પામ્યો.

ઇજીપ્તના ડો. પેને એક નાનકડી સ્ટીમરમાં ગોન્ડોકુરોથી પશુ એકાદ ડીઝી નીચે ગયો ને ત્યાંથી મરતો મરતો કાચુંમ પાછો આવ્યો. તેજ રીતે વેનીસનો મીઆની કે માદટાનો આન્ડ્રીઆ ડેબોનો પશુ નાઇલના મૂળને ન પહોંચી શક્યા.

ઇ. સ. ૧૮૫૯ માં રાતા સમુદ્રમાં થઇને ફ્રેંચ સરકારી કામ બાબત, ગુઇરગેમ લે જીન કાર્યુન થઈ એકવીશ નોકરો ને વીશ સૈનિકો સાથે નાઇલ પાસે ઉતર્યો. તે પશુ ગોન્ડોકુરોથી આગળ ન ગયો.

ઇ. સ. ૧૭૬૮ થી ઇ. સ. ૧૭૭૨ સુધીમાં એળીસીની-યાના માસુઆહ બંદરેથી ટીથે સુધી ગયો, ને એકસુમના અવશેષ ચિહ્નો બોયાં.

ઇ. સ. ૧૮૪૪માં ડો. કાર્મકે જંગબારના કિનારે મોંબાસાથી રેખમેન સાથે જઈ, ત્રણસો માઇલ દૂર બે પર્વતો બોયા. તે પર્વતો તે કેન્યા ને કીલીમાંઝરો.

ઇ. સ. ૧૮૪૫ માં ફ્રેંચ મૈઝાં ઝાંઝીબાર પાસેના બાગા-માયો થઈ ડેઝ-લા-મોરા પહોંચ્યો. ત્યાં તેણે ખૂન થયું.

ઈ. સ. ૧૮૫૬ ના ઓગસ્ટમાં હેમ્બર્ગનો જુવાન રોશર અરબ વેપારી કાફલા સાથે ન્યાસા સરોવર સુધી ગયો. ત્યાં ઉઘમાં તેનું ખૂન થયું.

ઈ. સ. ૧૮૫૭ માં બંગાળી લશ્કરના બર્ટન અને સ્પેકને લંડનની રાયલ જ્યોગ્રાફિક સોસાયટીએ આફ્રિકાના વિશાળ સરોવરની તપાસ અર્થે મોકલ્યા. ૧૭ મી, જુને ઝાંઝીબાર છોડી તેઓ સીધા પશ્ચિમમાં ચાલી નીકળ્યા. ચાર ચાર મહિનાઓની અસહ્ય ચાતનાઓ વેઠી માલ તથા નોકરો ખોઈ બેસી તેઓ કાફલાના કેન્દ્ર સમા કાઝેહ પહોંચ્યા. ત્યાંથી તેઓ ૩° અને ૮° દક્ષિણ વચ્ચે આવેલ ટાંગાન્યાકા સરોવર તરફ ચાલી નીકળ્યા. ૧૪, ફેબ્રુઆરી, ૧૮૫૮ ના દિવસે ત્યાં પહોંચી ૨૬ મી મેના રોજ તેઓ પાછા ફર્યા ને ૨૦, જુને કાઝેહ પહોંચ્યા. ત્યાં બર્ટન માંદો પડ્યો; તે દરમિયાન સ્પેક ઉત્તરમાં ત્રણસોએક માઈલ જઈ આવ્યો ને ૨૫ મી ઓગસ્ટે પાછો ફર્યો. ત્યાર પછી બંને ઝાંઝીબાર તરફ ચાલી નીકળ્યા ને બીજા વર્ષના માર્ચમાં ત્યાં પહોંચ્યા.

દાકતર ફર્ગ્યુસને જણાવ્યું કે ૨° કે ૨૬° પૂર્વને પસાર કરવાની તેમને જરૂર નથી. તેઓને તો બર્ટન, સ્પેક અને આર્થના પ્રવાસોને સંયુક્ત કરી વચ્ચેના માર્ગે ચાલવું હતું.

દાકતરની જવાની તૈયારીઓ માટે ઉતાવળ કરી રહ્યો હતો. પોતાના બલૂનની રચનામાં કોઈને પણ દર્શાવ્યાં સિવાય તેણે કેટલાક ખાસ ફેરફારો કર્યા હતા. ઉપરાંત અરબી તથા આફ્રિકાના મધ્ય પ્રદેશોની તલપદી ભાષાના દૃઢ શબ્દપ્રયોગોનાં તેણે અભ્યાસ કર્યો હતો. નવી ભાષા ગ્રંથો કરવાની તેની શિષ્ટ શક્તિથી તે આ દિશામાં ખૂબ આગળ વધી ગયો હતો.

ડીક કેનેડી દાકતરથી એક પણ પણ વિખૂટો પડતો નહિ. દારણ કે તેને ડર હતો કે દાકતર તેને પણ કહ્યા સિવાય ઉપડી જાય. તે દાકતરને આ સાહસ ન કરવા માટે જુદી જુદી રીતે સમજાવ્યા કરતો, પણ તેથી દાકતરના નિર્ણયમાં જરા પણ ફરક પડ્યો નહિ. પરિણામ એ આવતું કે, દાકતરને પોતાના તરફ ખેંચવાને બદલે તે પોતે દાકતર તરફ ખેંચાયો.

ડીકને ખાસ મુંઝવણ તો એ થયા કરતી કે દાકતર તેની હા નાની પરવા કર્યા સિવાય આફ્રિકાના ઉડ્ડયનમાં તેને સાથી-દાર ગણીનેજ બધી યોજનાઓ કર્યે જતો. કેનેડી સાથે ઉડ્ડયનની વાતો કરતી વખતે તે વારંવાર “આપણે” સર્વનામનોજ ઉપયોગ કર્યા કરતો : “આપણે ઉડીશું, આપણે જઈશું....વગેરે”

પોતે નથી જ જવાનો તેની મનમાં પાકી ખાતરી હોવા છતાં પણ તેના દોસ્તની વિરૂદ્ધ જવાનું તેને મન થતું નહિ.

વચ્ચે તો એડીનબર્ગ જઈ તે પોતાનાં હથિઆરો પણ લઈ આવેલો. છતાંએ તેના દિલમાં દિનરાત મુંઝવતા સવાલો ઊભાઃનાઇલનું મૂળ નહિ શોધાય તો શું દુનિયા અટકી જવાની છે?આ શોધથી દુનિયાને શો ફાયદો થવાનો છે?...માને કે આ સાહસ સફળ થાય, આ અંધારા ખંડમાં સંસ્કૃતિની તેજધારા વહે, તો ત્યાંની પ્રજા આજે છે, તે કરતાં શું વધુ સુખી થશે?...અને સંસ્કૃતિનો દાવો શું એકલા યુરોપે જ પોતાને હવાલે રાખ્યો છે? ધારે કે તેમ હોય તો પણ શું આ કાર્ય હમણાં ને હમણાં નહિ થાય તો શું ખાદું મોળું થાય તેમ છે?...આલમની તવરીખમાં કોઈ એકાદ દિવસે તો એ અંધારપછેડો જરૂર ઉઘડવાનો જ છે, ને તે પણ વધુ આસાનીથી. એકાદ માસ મહિનો, એકાદ વર્ષ કે એકાદ દશકા પછી કોઈ પ્રવાસભૂખ્યો એકલીઓ જરૂર ભગશે. આવા ને આવા પ્રશ્નોની હારમાળાથી તે પોતાના નિર્ણયમાં મક્કમ થતો જતો.

ક્યારેક વાતવાતમાં આવી કોઈ શંકાને દાકતર પાસે પ્રગટ કરી દેતો તો દાકતર જરા અધીરો થઈ બોલી ઉઠતો :

“કેનેડી તું શું એમ ઇચ્છે છે કે આવા મહાન સાહસની વિજયમાળ આપણા કંઠે ન આરોપાય? ને તે પણ માત્ર સામાન્ય મુશ્કેલીઓથી ડરી જઈને? અને રોયલ જ્યોગ્રાફિક સોસાયટી તથા સરકારે-ફ્રિટાનિયાએ મારામાં જે ઇતખાર રાખ્યો છે તેને શું બેવફા નીવડવું? પ્રિય દોસ્ત! મને દુઃખ થાય છે કે ધનધોર જંગલમાં વિકરાળ વાઘ, સિંહનો પિછો પકડનાર કેનેડી સામાન્ય મુશ્કેલીઓની કલ્પનાથી ડરી ભય છે.

“પણ....”કેનેડીને આવો “પણ” ફાવી ગયો હતો.

“પણ શું?” હાકતાર તરતજ કહેતો : “તું શું બાણુતો નથી કે આપણા મવાસના સાક્ષ્યમાં કોઈ શંકાને સ્થાન જ નથી? અને તને શું ખબર નથી કે આ મોકો બે આપણે ચૂક્યા તો તેને ઝડપી લઈ અમર નામના પામવાના ઈતેબર મર્દોનો સૂરજ હજી યૂરોપમાં આથમી નથી ગયો?”

બંને ઘડીક શાંત રહ્યા.

“તો પછી?” ફરી ફરગ્યુસને શરૂઆત કરી : “શંકાઓ જવા દે ને આ નકશામાં નાઈલના માર્ગે શરૂ થતો ગોન્ડોકુરો સુધી મારી પાછળ આવ.”

“હું.” નકશા પર આંગળી ફેરવતા ડીકને થઈ આવ્યું કે સાચી મુસાફરી પણ આ નકશા પરની મુસાફરી જેટલી સહેલી હોય તો !

“આ કંપાસના એક પાંખડાને તે ગામ પર મૂક. ત્યાંથી અંજીબારની દરિયાઈ દિશામાં ૬° દક્ષિણ અક્ષાંસ શોધી તેની સમાંતરે ચાલી કાઝેહ શોધી કાઢ. જડ્યું ?”

“હા.” કેનેડીએ ધીરેથી કહ્યું.

“ત્યાંથી ૩૩° રેખાંશ ઉંચે ચડી ઓકેરઉએ સરોવર પાસે આવ, તેની જમણી બાજુ સુધી કેપ્ટન સ્પેક આવ્યો હતો.”

“બે સાવધ રહેજે. તું એ સરોવરની પાસે આવી પહોંચ્યો છે. જરાક આગળ વધ્યો તો સરોવરમાં ડૂબી જઈશ.” ડીકે હસીને કહ્યું.

“આ સરોવરનો નીચલો છેડો લગભગ ૨°૩૦' દક્ષિણ અક્ષાંસે આવેલ છે. ત્યાંથી હું માનું છું કે તેનો ઉત્તર ભાગ ઠેક વિષુવવૃત સુધી ઉત્તરમાં લંબાતો હશે.”

“હથે.”

“અને તે ભાગમાંથી હું માનું છું કે પાણીનો પ્રવાહ વહેતો હશે. તે પ્રવાહ ખુદ નાઇલ ન હોય તો છેવટ નાઇલને મળતો તો હશે જ.”

“ખરાખર.”

“હવે તારા કંપાસનું ખીબું પાંખડું ઓકેરેઉએ સરોવરના ઉત્તર છેડા પર મૂક.”

“મૂક્યો.”

“કંપાસના બે પાંખડાં વચ્ચે કેટલી ડીગ્રી અંતર હશે ?”

“લગભગ બે ડીગ્રી હશે.”

“તેનો અર્થ શું ખબર છે ?”

“ખિલકુલ નહિ.” ડીકે માથું ધુણાવી કહ્યું.

“એનો અર્થ એ કે લગભગ સવાસો માઇલનું અંતર થયું. ને સવાસો માઇલ એટલે ખાસ કંઈ જ નહિ.”

“અને અત્યારે શું થઈ રહ્યું છે, તને ખબર છે ?” ડાક્ટરે શરૂ કર્યું.

“ખિલકુલ નહિ.”

“હું, તો સાંભળ. એ કે જોયેલ આ સરોવરને પાર કરવાનું કામ અતિ મહત્વનું હોવાથી, રાયલ જ્યોગ્રાફિક સોસાયટીએ કેપ્ટન રપેક તથા હિંદુસ્તાનમાં નોકરી કરતા કેપ્ટન ગ્રાંટની સરકારી નીચે એક મોટી ટુકડીને રવાના કરી છે. આ ટુકડીને સરોવર પાસે થઈ, વિધુવવૃત પસાર કરી

ગોન્ડોકુરોજવાનું છે. ઇ. સ. ૧૮૬૦, ઝોકટોખરના અંતમાં તેઓ તેમની સુસાક્ષરી શરૂ કરવાના હતા. તે દરમિયાન ખાદ્યમાં સરકારી ટેંસલને એક નાનકડી સ્ટીમરમાં જરૂરી સાધનો સાથે ગોન્ડોકુરોજવાનું ફરમાવવામાં આવ્યું છે. તે સ્ટીમર ગોન્ડોકુરો આગળ રપેકની ટુકડીની રાહ જોશે. ઉપરાંત આ લોકો જે વખતે નાઇલના મૂળની શોધમાં આવડતા હશે, તે વખતે બીજા પ્રવાસ ખેડુઓએ આફ્રિકાના હૃદયપ્રદેશમાં જવાની પણ હામ લીધી છે.”

“ પગે ચાલતા ? ” કેનેડીએ પૂછ્યું.

“ હા, પગે ચાલતા. વિષુવવૃત નીચે આવેલ જોળ નદી મારફત પશ્ચિમમાં જવાનું ડો. કાફે નક્કી કરી નાખ્યું છે. જોરન ડેકન તો મોંઝાસાથી નીકળી કેન્યા ને કીલીમાંજોરા પર્વત સુધી પહોંચી ગયો છે. ને ત્યાંથી તે મધ્ય ભાગ તરફ વળવાનો છે. ”

“ તે પણ પગે ચાલીને ? ” કેનેડીથી પૂછ્યા સિવાય ન રહેવાયું. ”

“ હા. તે પણ પગે ચાલીને. ક્યારેક ઘોડા કે ખચ્ચર પર બેસવાનું મળે. ”

“ એ મને ગરુ. ” શિકારીએ ગમતી વાત બહેર કરી.

“ ઉપરાંત, ખાદ્યમાંનો ઓસ્ટ્રીયન નાયબ ડેન્સલ હોબ્લીન પણ, ડો. બાર્થને મળવા માટે ૧૮૫૩ માં સુદાન મોકલવામાં આવેલા પ્રવાસી વોગેલની તપાસમાં જવા માટે ટુકડી તૈયાર કરી રહ્યો છે. હોબ્લીન બુનમાં ઉપડી, વોગેલની

શોધ કરતો કરતો, નાઇલ ને આડ સરોવર વચ્ચેના બધા પ્રદેશોનો, એટલે કેપ્ટન સ્પેક અને ડૉ. બાર્થના પ્રદેશોનો પ્રવાસ કરશે. આમ થશે ત્યારે જ આફ્રિકાને પૂર્વ, પશ્ચિમ પાર કરવામાં આવશે.”

“ઓહ ! આમ બધું થતું જ હોય તો પછી આપણા માટે કંઈ કરવાનું બાકી જ ક્યાં રહે છે ?” કેનેડીએ કહ્યું.

આ સવાલનો કંઈ પણ જવાબ દીધા સિવાય ડાક્ટરે બમા હલાવી સંતોષ માન્યો.

જોન, હાકતર ફરગ્યુસનનો એક નોકર હતો. સુંદર સ્વભાવ તથા પોતાના શેઠ માટે અખંડ ભક્તિપૂર્ણ વફાદારી ધરાવનાર હસમુખો જોન તેના શેઠના હુકમનું સમજપૂર્વક પાલન કરતો, ફરગ્યુસન તેના જીવનની એકેએક વિગત જોનને જણાવતો ને તે એવા વિશ્વાસને લાયક પણ હતો.

અને આ જોનને મન હાકતરનું વચન એટલે ખુદ પ્રદાનો જોઈ. જે કંઈ વિચારે તે વાજબીજ હોય, જે કંઈ જોલે તે વિચારપૂર્ણજ હોય, જે કંઈ હાથમાં લે તે શક્યજ હોય, અને જે કંઈ ખરીદે તે વખાણવા યોગ્ય જ હોય.

હાકતરે આફ્રિકા ઉપર ઉદ્યતન કરવાનો વિચાર બહાર કર્યો ત્યાં તો જોને તે કાર્યને સફળ થયું પણ માની લીધું. તેને મન કોઈ મુશ્કેલી હયાતી ધરાવતી જ નહિ. હાકતરે જવાનો વિચાર કર્યો ત્યારથી જોનતે થઈ ગયું કે તેઓ પાછા પણ આવી ગયા—અને આવતી વખતે હાકતરનો વફાદાર સેવક જોન સાથે હતોજ. કારણ કે પહેલેથી તેણે સાથે આવવું કે નહિ તે તેને કહેવામાં નહોતું આવ્યું તો પણ તેને ખાતરી હતી કે હાકતર ના તેના સિવાય આગળ ડગલું પણ નહિ ભરે.

પોતાની ખુદ્દિશક્તિ તથા અદ્ભુત અપળતાથી જોન અવાસમાં ઉપયોગી પણ થઈ પડે તેમ હતો. દૂધવું, ઠંકવું,

હોડવું, રમવું ને એવાં હબરો. મુશ્કેલ કામ શરીર પાસે કરાવવાં તે જોનને મન રમત વાત હતી.

જે ફરગ્યુસનને માથું ગણીએ અને કેનેડીને ધડ તો જોનને જરૂર હાથપગ ગણ્યાની શકીએ. ફરગ્યુમન સાથેના પ્રવાસોમાં તેની પોતાની રીતેજ તેણે વિજ્ઞાનનો પરિચય પણ સાધ્યો હતો પણ તે બધા ઉપરાંત તેનો ખાસ ગુણ તો તેનો આશાવાદી સ્વભાવ હતો. તેને મન સર્વ કંઈ સ્વભાવિકજ હતું. એટલે તેને તો કોઈ પણ વસ્તુ માટે કદી ફરિયાદ કરવાપણું હતું જ નહિ. આ બધા ગુણો ઉપરાંત, તેનામાં ધીરજ, ખંત તથા દીર્ઘદ્રષ્ટિ પણ હતાં.

ઠાકતર પર અખૂટ વિશ્વાસ હોવાથી, જે જાતની માથાકૂટ કરી કેનેડી ઠાકતરને પજવી રહ્યો હતો, તે તેને બિલકુલ અક્ષલ વગરનું લાગતું હતું. એકને શંકા હતી, બીજાને શ્રદ્ધા હતી; એકને સ્પષ્ટ દર્શન જોઈતું હતું, બીજાને પૂર્ણ વિશ્વાસ હતો; આ બંનેની વચ્ચે ઠાકતર હતો—એટલે કે એ બંને માટે વિશ્વાસ હોવાથી બેમાંથી એકેયની તે ચિંતા કરતો નહિ.

“કેમ કેનેડી સાહેબ, હવે કદાચ આપણે ચંદ્રલોકની સફરે ઉપડવાના. ખરુંને ?”

“જોને હસતાં હસતાં કેનેડીને એક વખત પૂછ્યું.”

“તારે બધું હસવામાં જાય છે. પણ આ કંઈ જોણું ખતરનાક છે ?”

“ખતરનાક ?” જોને આભા બની જઈ પૂછ્યું : “ઠાકતર જેવી અસ્તિ સાથે છે, તો પણ ખતરનાક ?”

“ જોન, તારી બ્રમજીઓ દૂર કરવાનું મને મન નથી. પણ, આ કાંઈ અકકલવાળો માણસ આવું કામ નહિ કરે, અને દાકતર જવાના પણ નથી.”

“ જવાના નથી ? ” છેા શું તમે બરોમાં મિથેલના વંડામાં તેમનું બલૂન નથી જોયું ? ”

“ નથી જોયું, તેજ વધારે સારું છે. ”

“ વાહ ! તો પછી એક લવ્ય દ્રશ્ય જોવાનો તમે અવસર ગુમાવ્યો છે. કેવું સુંદર ! પવનની લહરી આવે ત્યાં તો હડાની જેમ ફૂટકા મારે ! એમાં આપણને કેવી ઓર મજા આવવાની ! ”

“ હેં શું તું ખરેખર દાકતર સાથે જવાનો છે ? ”

“ હું ? હું તો તે જ્યાં જશે ત્યાં જઈશ. અમે આજ સુધી સારી દુનિયા સાથે ધુમ્યા અને હવે તેમને એકલા જવા હઈ ? તે થાકી જાય તો તેમના પગ કોણ ચાંપે ? કોઈ ચઢાણ ચડવા તેમને મદદ જોઈએ તો કોણ હાથ દે ? ને તે માંદા પડે તો કોણ સંભાળ લે ? ”

“ જામાશ, જોન ! ” આવા વફાદાર સેવક પર કેનેડી ખુશ થઈ ગયો. તથા પોતાની નબળાઈ માટે શરમાવા લાગ્યો.

“ પણ તમેય સાથે છો ને ? ”

“ જરૂર છેલ્લી ઘડી સુધી ફરગ્યુસનને આ સાહસથી અટકાવવા માટે હું સાથે આવવાનું છું. તેના બેવફૂર સાહસ-માંથી તેને પાછો ફેરવવા માટે હું ઠેઠ અંગીબાર સુધી આવવાનો છું, ”

“ તમે તમારી જાત સિવાય કોઈને અટકાવી શકવાના નથી, કેનેડી સાહેબ, મારા શેઠ કંઈ ગાંડા નથી. જે કંઈ કરવું હોય તેનો તે પહેલાં ખૂબ જ ઉંડો વિચાર કરે છે. પણ પછી જ્યારે તેઓ નિર્ણય કરી લે છે ત્યારે ખુદ ભગવાન કે વિધાતા પણ તેમ કરતા તેમને અટકાવી નહિ શકે.

“ તે તો જોઈશું.”

“ પણ આજ આપણું વજન કરાવવાનું છે તે બૂલી ગયા ?”

“ હું તો કંઈ વજન કરાવવાનો નથી.”

“ પણ ઉપડતાં પહેલાં વજન જાણી લેવાની અનિવાર્ય જરૂર છે. આ બુઓ, હાકતર તમને શોધતા લાગે છે.” કહી આવતા હાકતર સામે કેનેડીએ આંગળી ચીંધી.

“ હું તો કયાંય નથી જવાનો.”

“ હં. પણ એ તો હાકતર દૂર ઉભા છે ત્યાં સુધીજ.” જોને હસીને કહ્યું : “ પણ જ્યારે એ તમને મોઢામોઢ કહેશે કે : ‘ ડીક, —તમને એક વચનમાં સંગ્રોધવા માટે માફ કરજો — તારૂં વજન જાણવાની મારી ઇચ્છા છે ’ ત્યારે તમે જરૂર જવાના.”

“ તોય હું તો નહિ જાઉં.”

તેવામાં હાકતર આવી પહોંચ્યા. તેણે કેનેડી તરફ જોઈ કહ્યું : ડીક, તું ને જોન ચાલો મારે તમારૂં વજન જાણવું છે.”

“ અંને હાકતર પાછળ મીચેલના વંડામાં ગયા. ત્યાં એક મુંદર કાંટો તૈયાર હતો. તેના પર ડીકને, ઉભો રાખી

ઢાકતરે ધીરેથી કહ્યું : “ સરસ ! ખૂબ સરસ ! ” પછી પોતાની નોંધપોથીમાં નોંધ કરતાં કહ્યું : એકસો ને ત્રેપન શેર.”

“હું ખૂબ બારે છું, નહિ ? ડીકે પૂછ્યું.

“ પછી બદલામાં હું હલકો છું ને ? ” કહેતાં કહેતાં જોન કાંટા પર ઉભો રહ્યો.

“ એક સો ને વીશ શેર.” ઢાકતરે કહ્યું.

“ હવે મારો વારો.” કહી ફરગ્યુસન પછી કાંટે ચડ્યો. “ એકસો ને પાંત્રીશ ” કહી તે નીચે ઉતર્યો. “ આપણે ત્રણે મળી ચારસો શેર કરતાં આઠ રતલ વધારે છીએ.”

દાક્ષર લાંબા સમયથી તેના પ્રવાસની તૈયારીમાં ચુંથાઈ ગયો હતો. બધાને લાગતું કે તેને હવામાં ઉપાડનાર બલૂન જ તેના ધ્યાનનો મુખ્ય વિષય થઈ પડ્યું હતું.

બલૂનનું કદ ખૂબ મોટું ન થઈ પડે તે માટે હવા કરતાં વજનમાં સાડા ચૌદ ગણા ઓછા હાઈડ્રોજન વાયુથી તેને ભરવાની જરૂર હતી અતિશય ચીવટપૂર્વક ગણતરી કર્યા પછી દાક્ષરને લાગ્યું કે તેણે ઓછામાં ઓછું, ચાર હજાર સ્તલ વજન તો સાથે લઈ જવું જ પડશે. તેથી આ વજનને ઉચકવા માટે કેટલા ઊદ્દગતિમળની જરૂર છે તે ગણી કાઢવું પડે તેમ હતું. ૫૪,૮૫૭ ઘનફૂટ હવાનું વજન ચાર હજાર સ્તલ થાય. બલૂનના ગોળાની ૫૪,૮૫૭ ઘનફૂટ જગામાં હવા કરતાં સાડા ચૌદ ગણો હલકો હાઈડ્રોજન વાયુ પૂરવામાં આવે તો તેનું વજન ૨૭૬ સ્તલ જેટલું જ થાય. આમ તેટલી જ હવાના વજન કરતાં હાઈડ્રોજન ભરેલ બલૂન વજનમાં ૩,૭૨૪ સ્તલ ઓછું થાય. બલૂનના વજન તથા તેના જેટલા જ હવાના વજન વચ્ચેનો તફાવત તે બલૂનને ઉંચે ઉપાડનાર શક્તિ થઈ.

જો તે બલૂનમાં ૫૪,૮૫૭ ઘનફૂટ હાઈડ્રોજન ભરે તો બલૂન પૂરું ભરાઈ જાય; હવે બલૂન આકાશમાં હવાના હલકા થઈમાં ચડે ત્યારે અંદરનો ગેસ ફૂલે. તેથી બલૂનનું પડ તૂટી

જવાનો ભય ઉભો થાય. માટે દાકતરે નિર્ણય કર્યો કે બલૂનને લગભગ અડધાથી વધારે ન ભરવું. પણ જો તેને ૫૪,૮૫૭ ઘનફૂટ હાઇડ્રોજનની જરૂર હોય તો તેણે બલૂનનું કદ આથી ખમણું રાખવું જોઈએ. તેથી તેણે બલૂનનો ઉપરનીચેનો વ્યાસ ૭૫ ફૂટનો ને વચ્ચેનો વ્યાસ ૫૦ ફૂટનો રાખ્યો, જેથી બલૂનનું કદ લગભગ ૬૦,૦૦૦ ઘનફૂટ જેટલું થાય.

જો દાકતરે એકને બદલે બે બલૂન રાખ્યાં હોત તો એક તૂટી જાય તો બીજાનો ઉપયોગ કરી શકાત, પણ બલૂનને સ્થિરતા ને સરળતાથી જાંચેનીચે લાવવું હોય તો આવી રચના ખૂબ મુશ્કેલ થઈ પડે તેમ હતી. તેથી દાકતરે ખૂબ વિચાર કરીને અદ્ભુત કૌશલ્યતાથી બે બલૂનનાની મુશ્કેલીઓ સિવાય તેના ફાયદા ઉઠાવી ગકાચ તેવી રચના કરી. તેણે નાનામોટાં બે બલૂનો ખનાવી મોટાની અંદર નાનાને મૂક્યું. મોટા બલૂનનો વ્યાસ ઉપરનીચે ૭૫ ફૂટ ને વચ્ચે ૫૦ ફૂટ હતો. તેમાં ૬૭,૦૦૦ ઘનફૂટ જગા હતી, તથા તે બહારના બલૂનના ગેસની અંદર તરતું રહે તેમ હતું. બંનેનો આંતરિક વ્યવહાર ચાલુ રાખવા માટે વચ્ચે એક વાલ (પડદો) હતો.

આથી ફાયદો એ હતો કે નીચે ઉતરવા માટે ગેસને બહાર કાઢવાની જરૂર પડે તો પહેલાં મોટા બલૂનમાંથી ગેસ કાઢવામાં આવે; તેને તદ્દન ખાલી કરી નાખવામાં આવે તો પણ નાનું બલૂન એવુંને એવું જ રહે. આમ નકામા બોજ માફક ઉપસા પડને દૂર કરી શકાય અને અંદરનું બલૂન એકલું અર્થ ફૂલેલ બંને બલૂનો જેટલો પ્રતિકાર પવનને નહિ આપે. ઉપરાંત બહારનું પડ કપાઈ જવાનો અકસ્માત બને તો પણ અંદરનું પડ સચવાઈ રહે.

બંને બલૂનોમે ગટા પર્યામાંથી લિઓનમાં બનાવેલ પ્રખ્યાત ટાફેટાના બનાવવામાં આવ્યાં હતાં. આ ગટા પર્યા પર એસીડ કે ગેસની કંઈ જ અસર થઈ શકતી નહિ. તથા બહારની વસ્તુ અંદર પ્રવેશે કે અંદરનો ગેસ બહાર જાય તેવી કોઈ શક્યતા નહોતી. આ પડની અમર્યાદિત સમય સુધી ગેસ રહી શકે તેમ હતો. બહારના પડનું વજન ૬૫૦ રતલ હતું જ્યારે અંદરના પડનું વજન ૫૧૦ રતલ હતું.

એસવાની બેઠક અને બલૂનના ગોળાઓને જોડનાર દોરડું પણ ખૂબ મજબૂત બનાવટનું હતું. બેઠક ગોળ હતી. તેનો વ્યાસ ૧૫ ફૂટનો હતો. તેની ઉપર લોઢાનું પાતળું પતરું પણ મજબૂતાર્થ ખાતર ચોડવામાં આવ્યું હતું. તેનું તથા દોરડાનું વજન ૨૮૦ રતલથી વધારે નહોતું.

આ ઉપરાંત ફાક્તરે, બેવડી જડાઈવાળી ચાર લોઢાની પેટીઓ કરાવી હતી. તેઓ એકબીજા સાથે ચકલીવાળી નળીઓથી જોડાયેલ હતી. તેની સાથે લગભગ બે ઇંચ વ્યાસની નળીઓનું એક શુંચળું હતું. તેના બંને છેડે સીધી ને નાની મોટી લંબાઈની બીજી બે નળીઓ હતી; મોટી પચીસ ફૂટ લાંબી હતી. નાની પંદર ફૂટ લાંબી હતી.

બેઠકમાં લોઢાની પેટીઓને ઓછામાં ઓછી જગા રાકે તેમ ગોઠવવામાં આવી હતી. બન્નેને કોષના તારના શુંચળા જેવી નળીઓનું શુંચળું હાલ તૂરત માટે તો કયાંય ગોઠવાયેલ ન હોવાથી જુદું મૂકવામાં આવ્યું હતું. આ યંત્રને એવી રીતે તૈયાર કરવામાં આવ્યું હતું કે ૪૦૦ રતલ પાણી સમાઈ શકે તેવી કોઠી સાથે તેનું વજન ફક્ત ૭૦૦ રતલ જ હતું. સુસાફરી

માટેનાં સાધનોમાં બે મેરોમીટર, બે થર્મોમીટર, બે હરિમાઈ હોકાયંત્ર, એક સેકસ્ટન્ટ, બે કોનોમીટર, એક બનાવટી હોરીઝન તથા ફરની ન દેખી શકાય તેવી વસ્તુઓને બેવા માટેનું એક ફરબીન હતું. ગ્રીનીચની આખી વેધશાળા દાકતરના ઉપયોગ માટે ખુદલી મૂકવામાં આવી હતી. પહેલાં તે દાકતર ભૌતિકશાસ્ત્રની શોધખોળો કરે તેમ તેમને લાગતું નહોતું. પણ મુખ્ય નદીઓ, પર્વતો, તથા ગામોનાં સ્થળો દાકતર નક્કી કરી આપે તેવું તેઓ ઇચ્છતા હતા.

બેઠકને ત્રણ લોઠાનાં લંગર હતાં. તે તથા બધા સાધનોનું વજન ૧૯૦ સ્તલથી વધારે નહોતું.

તે ઉપરાંત દાકતરે જીવનની જરૂરિયાતોનું ચોક્કસ વજન પણ કાઢ્યું. ચા, કોફી, બીસ્કીટ, માંસ, ઉપરાંત ઓછામાં ઓછા કદની વજનવાળી તથા વધારેમાં વધારે પૌષ્ટિક વસ્તુઓનું વજન ૩૮૬ સ્તલ જેટલું થયું. ઉપરાંત ૪૦૦ સ્તલ પાણી પણ સાથે લીધું હતું.

ઉપરાંત એક તંબુ, થોડાંક ધાબળા, ખંદ્રકો, રિવોલ્વરો, પૂરતો દારૂગોળો વગેરે બાબતોને દાકતર ભૂલી ગયો નહોતો.

તેની વજન નોંધ નીચે પ્રમાણે બની હતી :

	રતલ
ફરગ્યુસન	૧૩૫
કેનેડી	૧૫૩
બેન	૧૨૦
બલ્કનનું પ્રથમ પડ	૬૫૦
„ દ્વિતીય પડ	૫૧૦
દોરડાં ને બેઠક	૨૮૦
લંગર, ઓબરો, દાડગોળો, ધાબળા, તંબુ, વાસણો. ૧૬૦	
માંસ, બીસ્કીટ, ચા, કેફી, વગેરે	૩૮૬
પાણી	૪૦૦
યંત્ર	૭૦૦
હાઇડ્રોજનનું વજન	૨૭૬
બોલો	૨૦૦

કુલ ૪,૦૦૦ રતલ

તેણે ૧૧૦ રતલથી વધારે જસત પણ સાથે ન લીધું. કારણ કે તેણે ભારપૂર્વક જણાવ્યું કે મારે તેની જરૂર પડવાની જ નથી.

દશમી ફેબ્રુઆરીએ લગભગ બધી તૈયારીઓ સંપૂર્ણ થઈ ગઈ. હવે તે બધા પર છેલ્લી આંખ ફેરવી જવાની હતી.

સોળમી ફેબ્રુઆરીએ તો તેમને ઝાંઝીબાર લઈ જવા માટે બ્રિટનની સરકારે ખાસ રોકેલ ‘રેઝોલ્યુટ’ સ્ટીમરે પણ ગ્રીનીચના બારામાં લંગર નાખ્યું. આ સ્ટીમર ૮૦૦ ટનની હતી તથા ધ્રુવ પ્રદેશોની મુસાફરી માટે સર જેમ્સ રોસે તેનો ઉપયોગ કર્યો હતો. સ્ટીમરનો કપ્તાન પેનેટ પણ આનંદી માણસ હતો.

રેઝોલ્યુટ સ્ટીમર પર બલૂનને સાચવીને રાખી શકાય તેવી સર્વ કોઈ વ્યવસ્થા કરવામાં આવી હતી. ખૂબજ સાવચેતીપૂર્વક અઠારમી ફેબ્રુઆરીના રોજ બલૂનને તથા બધાં સાધનોને તેમાં મૂકવામાં આવ્યાં. બધીએ ગોઠવણ ખુદ ફરગ્યુસનની દેખરેખ નીચે જ કરવામાં આવી હતી. એક પણ વસ્તુ રહી ન બચ કે એકેયને નુકસાન ન થાય તેમ.

તેમાં હાઇડ્રોજન બનાવવા માટે દશ ટન ગંધકનો તેજબ તથા દશ ટન જીનું લોઢું પણ મૂકવામાં આવ્યું. આ જથ્થો જો કે જોઈતા પ્રમાણ કરતાં ઘણો વધારે હતો છતાં ઢોળાય ફોળાય તેની ખોટની ગણતરી કરી લેવામાં આવી હતી.

૧૮ મી ફેબ્રુઆરીની સાંજે આ બધીએ તૈયારીઓ પૂરી થઈ. ફરગ્યુસન તથા કેનેડીને બે સુંદર કેળીનો આપવામાં

આવી કેનેડી તો હજી પણ કહ્યા જ કરતો હતો કે પોતે જવાનો નથી. તથા દાકતરને જવા દેવાનો પણ નથી. છતાં તેણે બેનાળી બે રાઈફલો અને પૂર્ણ મૂરની બનાવટની એક સુંદર બંદુક સાથે લીધી. આવી બંદુકથી બંને માઈલ દૂરથી પણ ગમે તેવા નીશાનને તોડી પાડવાનું કામ કેનેડીને મન રમત જેવું હતું. તેની સાથે કોલ્ટ બનાવટની છ છ બારની બે રીવોલ્વરો તથા દારૂગોળાનો પૂરતો જથ્થો લેવામાં આવ્યો હતો.

૧૯ મી ફેબ્રુઆરીના રોજ ત્રણે પ્રવાસીઓએ સ્ટીમરમાં પોતપોતાની બેઠક લઈ લીધી. ત્રણેનો ખૂબ જ સત્કાર કરવામાં આવ્યો હતો. દાકતર તો એવાને એવો જ ગંભીર હતો. પોતે જવાનો નથી તેવી ખાતરી હોવા છતાં ડીક કેનેડી પણ ખુશ-મિનનજ દેખાતો હતો. જ્યારે જોન તો નવી પાંખ ફૂટેલા પંખીની પેઠે ઠંઠકા કરતો હતો.

૨૦ મી તારીખે રાયલ જ્યોગ્રાફિક સોસાયટીએ ત્રણે પ્રવાસીઓના માનમાં વિશાળ ભોજન સમારંભ યોજ્યો. તે વખતે સ્ટીમરના અફસરોને પણ નિમંત્રવામાં આવ્યા હતા.

ભોજન વખતે રાણીનો સંદેશો પણ આવી પહોંચ્યો. તેણે ત્રણેય પ્રવાસીઓને ઉમળકાભેર અભિનંદી તેમની સફળતાની પોતે ખૂબ આતૂરતાપૂર્વક રાહ જોઈ રહી છે તેમ જણાવ્યું હતું.

ભોજન સમારંભ પછી આનંદની વાતો કરતાં કરતાં સૌ લગભગ મધરાતે છૂટાં પડ્યાં.

૨૧ મી ફેબ્રુઆરી, સવારના પાંચ વાગે ‘રેઝોલ્યુટે’ લંગર ઉપાડ્યું ને વહેલી સવારના અંધકારમાં ગ્રીનીચને સૂતું મૂકી તે ચાલતી થઈ.

સુસાફરી દરમિયાન સ્ટીમરના અફસરોને ફરગ્યુસન આફ્રિકાનો અંધારપટ ઉપાડવા છેલ્લા પચાસ વર્ષથી હાથમાં ખડિયામાં ખાંપણ લઈ, કફન લઈ એકલદોકલ કે બે પાંચ દશની ટુકડીમાં ઉપડતા મૃત્યુંજીવી પ્રવાસખેડુઓનો ઇતિહાસ કહેતો. ને ઝંઝાવાતી સાગરમાં સારા દુન્યવી સંબંધોને સંકેદી લેનાર મરજીવા નાવિકો તેને સાંભળી રહેતા. પણ આ ઇતિહાસ પછી, દાકતરે જ્યારે પોતાની તયારીઓની વાતો કહેવી શરૂ કરી ત્યારે તો બધાને ચોર આનંદ થયો.

ખાસ કરીને જીવનની જરૂરિયાતનાં જે થોડાંક સાધનો જ તેણે લીધાં હતાં તે બાણી સૌને નવાઈ થઈ. એક દિવસ એક અફસરે આનું કારણ પૂછ્યું.

“તેથી તમને નવાઈ થાય છે ?” ફરગ્યુસને કહ્યું.

“જરૂર.”

“તમે માનતા હો કે મારી સુસાફરી મહિનાઓ સુધી ચાલશે, તો તે તમારી ગંભીર ભૂલ છે; તેવું બને તો તો અમે પાછા જ નહિ ફરીએ, ઝાંઝીબારથી તે મેનેગાલનો કિનારો ચારેક હબર માઈલથી વધારે દૂર નથી. હવે બે કલાકની પચીસ માઈલના હિસાબે અમે રાતદિવસ સુસાફરી કરીએ તો અમને એક અઠવાડિયું પણ ન થાય.”

“પણ તો તમે ભાગ્યે જ ઇંઈ જોઈ શકો, દેશો કે બીજા ભૌગોલિક શોધો કેવી રીતે કરી શકો ?”

“એ ખરું, પણ બે માઈ બલન મારી ઇચ્છા મુજબ ભિડતું હોય, હું ઇચ્છું ત્યારે નીચે ઉતરે ને હું ઇચ્છું ત્યારે ઉપર ચઢે તેમ હોય તો પછી હું મારી ઇચ્છા મુજબ જ,

બધું ભેતો ભેતો આગળ વધું. ઉપરાંત બચંકર વાવાઝોડામાં ખેંચાઈ જવાનો ડર ઉભો થાય ત્યારે હું થંભી પણ શકું.”

“અને તમારે એવાં કેટલાંએ વાવાઝોડાંનો સામનો કરવો પડશે, કેમ ?” પેનેટે જણાવ્યું.

ક્યારેક તો માત્ર બાર કલાકમાં ચાર હજાર માઈલ કાપી નાખે તેટલો પ્રચંડ તેનો વેગ હોય છે.” દાક્ટરે સૂચવ્યું.

“પણ બલૂન કંઈ તેની સામે ટકી શકશે ?” એક અક્સરે શંકા દર્શાવી.

“જરૂર.” દાક્ટરે શ્રદ્ધાપૂર્વક કહ્યું : “૧૮૦૪ માં નેપોલિયનનો રાજ્યાભિષેક થયો ત્યારની વાત છે. તે વખતે રાતના અગીઆરે ગાર્નેરીન નામનું બલૂન પારિસથી ઉપડ્યું. તેના પર સોનેરી અક્ષરે નીચેનું લખાણ કોતરવામાં આવ્યું હતું : “પારિ, ૨૫ ક્રીમેર, ૮..... એસ. એસ. પાઈ સાતના હાથે શહેનશાહ નેપોલિયનનો રાજ્યાભિષેક.” ખીજે દિવસે સવારના પાંચ વાગે રોમના વેટ્રીકન મંદિર પર તે ઉડતું દેખાયું હતું. બલૂન આટલી બધી ગતિનો સામનો કરી શકે છે.

“પણ બલૂનથી તો કદાચ એવી પ્રબળ ગતિનો સામનો થઈ શકે; પણ તેમાં બે માણસ બેઠો હોય તો તેની શી દશા થાય ?” કેનેડીએ પૂછવાની હિંમત કરી.

“હા, માણસ પણ એટલો વેગ સહન કરી શકે. કારણ તે બલૂન ફરતી વીંટળાઈ વળેલ હવાના ધક્કા-ઠોકર સિવાય બલૂન હંમેશા સ્થિર જ રહે છે. બલૂન કંઈ આગળ ચાલતું નથી, પણ તેને વીંટળાઈ વળેલ હવાનો જથ્થો ચાલે ત્યારે જ બલૂનને ગતિ મળે છે. એટલે બલૂનને વીંટળાઈ વળતો પવનનો જથ્થો

આલે છે. તમારી બેઠકમાં બેઠા બેઠા તમે મીઠુબત્તી સળગાવશે તો તેની જ્યોત પણ હાલશે નહિ. ગાર્નેરીન બલૂનને બેનાર એક વ્યક્તિએ કહ્યું હતું કે આવી પ્રચંડ ગતિથી બલૂનને જરા પણ તુકસાન થયું નહોતું. ઉપરાંત, હું કંઈ આવા પ્રચંડ વેગમાં મારા બલૂનને વહેતું મૂકવાનો અખતરો કરવાનો નથી, કારણકે કોઈ ખડકને ઓથે વિશાળ ઝાડ પર માફ લંગર ભરાવી હું બલૂનને સ્થિર રાખી શકીશ. ઉપરાંત અમારી પાસે બે માસનો ખોરાક પણ છે. ને તે ખૂટી પડે તો આ અમારા શાહ-શિકારી ડીકને, અમે જમીન પર ઉતરીએ કે બેઠાએ તેટલા જીવ્યા મારી લાવતા કોઈ અટકાવે તેવું નથી. ”

શિકારીની વાતો આવતાં કેનેડીની આંખો ચમકી ઉઠી.

“ ઓહ ! કેનેડીભાઈ ! ત્યાં તો તમને શિકારની પણ મજા આવશે. ” એક જુવાન અફસરે અદેખાઈની નજરે ડીક કેનેડી તરફ જોયું.

“ ત્યાં તો તમારી મજાનો કોઈ પાર નહિ રહે. ” ખીલએ કહ્યું.

“ અરે, તમને કાવે તે કહો, પણ અમે જવાના જ નથી ત્યાં શિકારની વાત કેવી ? ” કેનેડી આ વાક્ય એકદમ ઝડપથી બોલી ગયો.

“ એમ ! તે શું તમે નથી જવાના ? ”

“ ના, કદાપિ નહિ. ”

“ તમે દાકતરને એકલા મૂકશો ? ”

“ શું કહ્યું ? દાકતરને હું એકલા મૂકીશ ? ” પ્રશ્ન પૂછનાર તરફ કેનેડીની લાલ આંખ ફરી : “ હું તો જવનોય નથી

પણ દાકતરનેય જવા દેવાનોય નથી. ”

બધીય આંખો દાકતર તરફ ફરી.

“ તેના બોલવા સામું ન બેસે. ” દાકતરે રોજાંદી શાંતિ તથા ગંભીરતાથી કહ્યું : “ તેની સાથે આ બાબત ચર્ચા કરવાની જરૂર નથી, કારણ કે તે આવવાનો જ છે એ વાત નક્કી છે. ”

“ ઇશુનું નામ લઈ સમ ખાઈ કહું છું..... ” કેનેડી બોલી ઉઠ્યો.

“ એમાં ઇશુનું નામ લેવાની કે સમ ખાવાની કંઈ જરૂર નથી. ” દાકતરે વચમાં જ કહ્યું. “ તું આવવાનો જ છે. નહિતર તારા આ હથિયાર, દારૂગોળો વગેરે અહીં હોય જ નહિ. માટે કંઈ બોલીશ મા. ”

તે પછી ઝાંઝીઆર પહોંચ્યા ત્યાં સુધીમાં, કેનેડીએ આ વિષે એક શબ્દ પણ ઉચ્ચાર્યો નહિ.

‘રેઝોલ્યુટ’ દિન-અદિન કેપ-ઓફ-ગુડ-હોપ નજીક આવી રહી હતી. વાતાવરણ ખૂબ ખુશમિજાજ હતું.

૩૦ મી માર્ચે એટલે કે, લંડનથી નીકળ્યા પછી સત્તા-વીશમે દિવસે, ક્ષિતિજ પર ટેબલ પર્વતો કળાવા લાગ્યા. ટેકરીઓની તળેટી નીચે આવેલ કેપટાઉન નજરે પડ્યું ને ત્યાર પછી થોડા વખતે ‘રેઝોલ્યુટે’ અંદરમાં લંગર નાખ્યું. કપ્તાન પણ અમરથો સમયનો વ્યય કરવા માગતો નહોતો. તેથી બીજે દિવસે જ સ્ટીમર ઉપાડી તેણે મોઝાંબીક સમુદ્રકુનીમાં પ્રવેશ કર્યો. હવે તેઓ દર ક્ષણે ઝાંઝીબાર નજીક આવી રહ્યા હતા.

“હું નથી માનતો કે તેઓ બલૂનની દિશા નકકી કરી શકે.” દાક્તરે કહ્યું : “આજ સુધીમાં સૂચવાયેલી ને અમલમાં મૂકાયેલી દરેક પદ્ધતિનો મેં અભ્યાસ કર્યો છે. પણ તેમાંની એકેય વ્યવહાર નથી. તમને ખબર છે કે મને આ પ્રશ્નમાં ખૂબ રસ છે પણ આજ સુધી શોધાયેલ યંત્ર-શાસ્ત્રની મદદથી હું પણ એ પ્રશ્નનો નિકાલ નથી કરી શક્યો. તેને માટે તો પ્રચંડ તાકાતવાળું, પણ વજનમાં તદ્દન હલકું એવું કોઈ યંત્ર શોધી કાઢવાની જરૂર છે. ને છતાં પણ, તે

ભાગ્યે જ મોટા વંટોળીઆઓનો સામનો કરી શકે. આજ સુધી બધાય બલૂનને બદલે બેઠકને હાંકવાની કોશિષ કરી છે. મારા માનવામાં તે બૂલભરેલું છે.”

“ હજી સુધી તો ઐત્તિહિક સંચાલનની બાબતમાં સ્ટીમર અને બલૂનની વચ્ચે આસમાન જમીનનો ફરક છે.” એક અફસરે કહ્યું.

“ તેનું કારણ છે.” દાકતરે કહ્યું. “ હવા, પાણી કરતાં વધુ સૂક્ષ્મ છે, વળી સ્ટીમર પાણીમાં અર્ધી જ ડૂબેલી હોય છે. જ્યારે બલૂન તો ચારે બાજુ હવાથી જ વીંટળાયેલું હોય છે, તથા તેને ઘેરી વળેલી હવા બાતે ન હલે તો તે સ્થિર જ રહે છે.”

“ તો શું તમે એમ માનો છો કે બલૂનની બાબતમાં વૈજ્ઞાનિકોની શોધક-શક્તિએ હાર ખાધી છે ? ”

“ ના, બિલકુલ નહિ. પણ તેમણે આગળ નવી શોધો કરવી જોઈએ. બલૂનને ચલાવી ન શકાય તો છેવટે સાનુકુળ પવનપ્રવાહમાં રાખવા પ્રયત્ન કરવો જોઈએ. જરૂરી ઉંચાઈએ જ તેને રાખવામાં આવે તો તે પોતાની દિશામાં મોટો ભાગ સ્થિર ને સતત રહેશે; ઉપરાંત પૃથ્વી પરથી ખીણો કે પર્વતો પણ તેને નડશે નહિ. અને તમે તો જાણો છો કે પર્વત તથા ખીણોના ઊંચાણનીચાણ ને ખાડા ટેકરાઓને લીધે જ મોટા ભાગે પવનની દિશા તથા વેગમાં ફેર પડે છે. જો એક વખત હવાના થરોના પ્રવાહની ગતિ નક્કી થાય તો પછી બલૂનને ગમે તે અનુકુળ થરમાં ચલાવી શકાય.”

“ પણ તે માટે તો બલૂનને વારંવાર ચડાવવું ઉતારવું પડે.” આ બધુંય ધીરજથી સાંભળ્યા પછી કપ્તાન પેનેટે કહ્યું :

“ ને દાકતર સાહેબ ! ત્યાં જ ખરી મુશ્કેલી છે. ”

“ મુશ્કેલી કેમ ? ” દાકતરે પૂછ્યું.

“ સાંભળો : ટુંકી મુસાફરી કરનારને કદાચ તેથી કોઈ મુશ્કેલી નહિ પડે. પણ લાંબો પ્રવાસ ખેટનાર આ મુશ્કેલીને ભાગ્યે જ પાર કરી શકશે. ”

“ પણ કંઈ કારણ ? ”

“ કારણ કે વજન ઓછું કયાં સિવાય-એટલે કે સર-સામાન ફેંકી દીધા સિવાય તમે ઉંચે ચડી શકશો નહિ, અને ગેસ ઓછો કયાં સિવાય તમે નીચે ઉતરી શકશો નહિ. પણ ગેસ કે બોબની તમારી સાધન સામગ્રી કંઈ અપરિમિત નથી હોતી. ”

“ ત્યારે કપ્તાન સાહેબ ! ત્યાં જ ખૂબી છે. ત્યાં જ વિજ્ઞાનની ખરી કસોટી છે. બલૂનને હાંકવાનો સવાલ નથી; પણ તેને ઉંચેનીચે લઈ લઈ જવાનો જ સવાલ છે—ને તે પણ તેના જીવન સમો ગેસ કે અનિવાર્ય સાધનસામગ્રી ગૂમાવ્યા સિવાય. ”

“ દાકતર ! તમે સાચી વાત કહો છો. પણ હજી સુધી આ મુશ્કેલીનો પાર નથી; એવી કોઈ યુક્તિની શોધ થઈ નથી. ”

“ તો કપ્તાન સાહેબ, મને માફ કરજો. ” દાકતરે ખૂબ જ ગંભીરતા તથા નરમાશથી કહ્યું : “ શોધ થઈ ગઈ છે. ”

“ કોણે કરી ? ”

“ મેં. જો તેવી શોધ ન થઈ શકી હોત તો બલૂનમાં આદ્રિકા ઓળંગવાનું આવું ખતરનાક કામ મેં ઉપડ્યું જ ન હોત. અને જો ત્રણ દિવસ પછી તો અમે ઉતર્યા પણ હોઈશું. ”

“ પણ તે વિષે તો તમે ઇંગ્લેંડમાં કોઈનેજ કંઈ કહ્યું નથી. ”

“ ના તે વિષે હું જાહેરમાં કંઈ કહેવા માગતો નથી. મારે મન તે ખીનજરૂરી છે. મેં ખાનગી અખતરા કરી જોયા છે. અને તેથી મને સંતોષ થયો છે. ”

“ પણ, અમને તો તમારી ગુપ્ત શોધ વિષે કહેશો કે નહિ ? ” કેપ્ટન પેનેટે જાણાસાથી પૂછ્યું.

“ વાહ, શા વાસ્તે નહિ. મારી વાત તફન સરળ છે. ”

સાંભળનારાઓ કાન સરવા કરી એક ધ્યાન બન્યા. હાકતરે પોતાની કથા શરૂ કરી.

ગેસ કે બોબો ગુમાવ્યા સિવાય બલૂનને ઉંચેનીચે લઈ જવા કેટલાકે પ્રયત્નો કર્યા છે. મનીએર નામના એક ફ્રેંચે અંદરના ગેસને સંકોચીને આ શોધ કરવાનો પ્રયત્ન કરેલો, જ્યારે વોન હી નામના બેલ્જીયન દાકતરે, પાંખોની મદદથી ઉંચેનીચે જવા પ્રયત્ન કર્યો હતો. પણ બંનેના પરિણામો ખાંસ બાણુવા લાયક નથી આવ્યા.

મેં તો ખૂબ સીધી સાદી રીતે આ પ્રશ્નનું નિરાકરણ કરવાનો નિર્ણય કર્યો છે. ઉપર નીચે ચડવા ઉતરવા માટેની મારી યોજનામાં બલૂનમાંના ગેસને વધુ ઓછી ગરમીથી ગરમ તથા ઠંડો કરી જાડો પાતળો કરવાનું છે. સ્ટીમરમાં બલૂનની બેઠકની સાથે પાંચ પેટીઓ મૂકેલી છે તે તમે જોઈ હશે. પણ તેના ઉપયોગની તમને ખબર નહિ હોય. તેમાંની એકમાં રપ ગેલન પાણી ભરી તેમાં એકાદ બે ટીપાં ગંધકનો તેજાબ નાખવાથી પાણીની વિદ્યુતવાહકતા વધે છે. પછી બન્સેન કોષના વિદ્યુત પ્રવાહથી પાણીનાં મૂળતરવો છૂટાં થાય છે. તમે એ તો જાણો જ છો કે પાણીમાં બે ભાગ હાઈડ્રોજન ને એક ભાગ ઓક્સિજન છે.

“પ્રાણવાયુ ઘન છેડા પાસે એક પેટીમાં એકત્ર થાય છે, જ્યારે તેથી બમણા કદની બીજી પેટીમાં હાઈડ્રોજન ભેગો થાય

છે. ત્યાર પછી બે ચકલીઓમાંથી જે ચકલી નાની કરતાં બમણી મોટી છે તેની મારફત આ બંને પેટીઓને એક ચોથી પેટી સાથે બેડવામાં આવે છે. તે ચોથી પેટીનું નામ “મિશ્રણ પેટી” છે. તેનું કદ લગભગ ૪૨ ઘનફૂટ હોય છે. ત્યાં પાણી-માંથી ઉત્પન્ન થતા બંને ગેસનું મિશ્રણ થાય છે. આ પેટીના ઉપલા ભાગમાં ચકલીવાળી એક પ્લેટીનમની નળી છે.

“ અહીં સુધી તમે સમજ્યા. હવે જે નવી યોજનાની હું વાત કરું છું તે તો ફક્ત, બ્રુહારની ચૂલ કરતાં પણ વધુ ગરમી પેદા કરી શકે તેવી ઓકિસજન અને હાઇડ્રોજન ગેસની ભઠ્ઠી છે.

“ હવે હું મારી યોજનાના બીજા ભાગની વાત કરું છું.

“ મારા બલૂનના નીચલા ભાગમાંથી બે નળીઓ નીકળે છે. તેમાંની એકનો છેડો બલૂનના હાઇડ્રોજનના ઉપલા થરોમાં છે, બ્યારે બીજોનો છેડો નીચલા થરોમાં છે. બલૂનના હલન-ચલનથી આ નળીઓને વાંધો ન આવે તે માટે થોડે થોડે અંતરે તેમને સરળતાથી હલીચલી શકે તેવી બનાવી છે.

“ આ બંને નળીઓ એક ઉપરથી તથા એક નીચેથી આવી એક મજબૂત નળાકાર પેટીમાં મળે છે. આ પેટી ગરમી માટે છે. તેના નીચલા ઢાંકણમાં થઈ બલૂનના નીચલા ભાગમાં આવતી નળી અંદર દાખલ થાય છે ને ત્યાં ગોળાકાર શુંચળાનું સ્વરૂપ ધારણ કરે છે. પેટીમાંથી બહાર નીકળતું પહેલાં આ શુંચળું એક નાનકડા શંકુમાં દાખલ થાય છે. આ શંકુનું તળિયું અંતર્ગોળ હોય છે. તેની ફરતી કિનારી આ પેટીના તળીયાને અડે છે.

“ આ શંકુના ઉપલા ભાગમાં થઈને એક નળી નીકળે

છે ને તે મેં ઉપર કહ્યું તે પ્રમાણે બલૂનના ઉપલા થરમાં જાય છે.

ગરમીથી ફાટી કે ઓગળી ન જાય તે માટે આ શંકુનું અંતર્ગોળ તળિયું પ્લેટીનમનું બનાવેલ છે. તે પેટીના તળિયાને અડતું હોવાથી તથા તેની વચ્ચે ગુંચળું હોવાથી અગ્નિની આળ તેને સહેલાઈથી અડી શકે તેમ છે.

“ટુંકમાં આ યોજના તો ગરમી આપવા માટે જ છે.

“હવે જો એક વખત ભઠ્ઠી સળગાવવામાં આવે તો નળીનાં ગુંચળાંની તથા શંકુની અંદરનો હાઇડ્રોજન ગરમ થઈ જાય ચડવા માંડે છે ને તે બલૂનના ઉપલા થરમાં જાય છે ગુંચળાંમાં ખાલી પડેલ જગાએ બલૂનના નીચલા થરમાંનો હંડો ને ભારે હાઇડ્રોજન આવે છે. તે પણ ગરમ થઈ ઉપર ચડે છે. આમ આ ગુંચળાંમાં અતિ ઝડપી પ્રવાહ શરૂ થશે— બલૂનમાંથી ગેસ આવશે, ગરમ થશે ને ઉપર ચડશે.

“હવે એક ડીગ્રી ફેરનહીટ ગરમી દેવાથી ગેસનું કદ ૧/૪૮૦ ગણું વધારે થાય છે. આમ જો હું અઠાર ડીગ્રી ફેરનહીટ (૧૦ ડીગ્રી સેન્ટીગ્રેડ) ગરમી આપું તો બલૂનમાંના હાઇડ્રોજનનું કદ ૧૮/૪૮૦ ગણું થશે, એટલે કે ૧૬૭૪ ઘનફૂટ વધશે. તેથી ૧૬૭૪ ઘનફૂટ હવાને તે દૂર કરી શકશે; તેથી બલૂનની જાંચે ચડવાની શક્તિમાં ૧૬૦ સ્તલનો વધારો થશે. આમ આટલી ગરમી હોવાથી, મને ૧૬૦ સ્તલ ભાર ફેંકી દીધા જેટલો ક્ષયદો થાય. હવે જો હું ૧૮૦° ફેરનહીટ (૧૦૦° સેન્ટીગ્રેડ) ગરમી આપું તો બલૂનની જાંચે ચડવાની શક્તિમાં ૧૬૦૦ સ્તલનો વધારો થશે.

“આમ તમે જોઈ શક્યો કે હું બલૂનની ઊંચેનીએ જવાની શક્તિમાં ખૂબ વધારો કરી શકું તેમ છું. ઉપરાંત મેં એવી ગણતરીથી બલૂનનું કદ તૈયાર કર્યું છે કે તેમાંના હાઈડ્રોજનને જરા પણ ગરમ ન કરવામાં આવે તો બંને સ્થિર જ રહે— ન ઉપર જાય કે ન નીચે ઉતરે.

“મારે ઊંચે ચડવું હોય તો હું ગેસને ગરમ કરું છું. નીચે ઉતરવા માટે તેને ઠંડો પડવા દઉં છું. આમ નીચે જવા કરતાં ઊંચે જવાનું કામ ખૂબ સરળ તથા ઝડપી થઈ પડ્યો. આથી એક ખાસ ફાયદો એ છે કે કોઈ પણ જાતનો ભય કે મુશ્કેલી આ સફરમાં ઊંચે નથી પણ નીચે છે, તેથી હું ઊંચે ચડી જઈ ભયથી તરત જ દૂર ભાગી શકું તેમ છું. ઉપરાંત તેથી પણ વધુ ઝડપથી ચડવું હોય તો મારી પાસે ૨૦૦ રતલ બોલ છે તે નીચે ફેંકીને વજન ઓછું કરી શકાય તેમ છે. તે ઉપરાંત બલૂનમાંથી ગેસ કાઢી નાખવા માટે વાલ્વની પણ ગોઠવણ રાખેલી છે.

“આમ અહીં સુધી તો મારી ગણતરી ખરાબર છે.

“હાઈડ્રોજન અને ઓક્સિજનને ગરમી આપવાથી વરાળ ઉત્પન્ન થાય છે. તેને બહાર લઈ જવા માટે લોઢાની પેટીમાં મેં એક વાલ્વ રાખેલ છે તે લગભગ બે વાતાવરણના ભારથી કાર્ય કરે તેમ છે.

“૨૫ ગેલન પાણીમાંથી લગભગ ૨૦૦ રતલ ઓક્સિજન અને ૨૫ રતલ હાઈડ્રોજન નીકળે. તેમાંથી સામાન્ય વાતાવરણના સામાન્ય હવામાં ૫૬૭૦ ઘનફૂટ મિશ્રણ તૈયાર થાય.

“જે હું ભૂંની ગેસ આપવાની ચકલી પૂરેપૂરી ખોલી

નાખું તો એક કલાકમાં માત્ર ૨૭ ઘનફૂટ મિશ્રિત ગેસ વાપરીને છ લેમ્પ પાવર જેટલી ગરમી પેદા કરી શકું. પણ સામાન્ય ઊંચાઈએ રહેવા માટે મારે ૯ ઘનફૂટથી વધારે ગેસ વાપરવાની જરૂર નથી. આમ ૨૫ ગેલન પાણીથી ૨૬ દિવસ સુધી હું આનો સતત ઉપતોગ કરી શકું એવી શક્યતા છે.

વળી પાણી ખૂટે તો માઈ દિલ ચાહે ત્યારે નીચે આવી જઈએ તેટલું પાણી મેળવી લઈ મારા પ્રવાસને ધાઈ તેટલો લંબાવી શકું છું.

“આવી મારી યોજના છે, ને તે ખૂબ જ સાદી છે. તેને લીધે હું ધાઈ તેટલે ઊંચે ને નીચે જઈ શકું તેમ છું.”

આમ કહી દાકતરે તેની વાત પૂરી કરી. આટલી ચોકસાઈપૂર્ણ ગણતરીઓ આગળ સાંભળનારાઓ પાસે શંકાની એક પણ દલીલ નહોતી રહી.

સા. ઉકુળ પવનને લીધે ‘ રેઝોલ્યુટ ’ સ્ટીમર પૂરઝડપે
 ઝાંઝીબાર તરફ જઈ રહી હતી. પંદરમી એપ્રિલના સવારના
 અગીઆર થતામાં તો તેણે ઝાંઝીબાર બંદરે લંગર નાખ્યું.

‘ રેઝોલ્યુટ ’ આવી પહોંચ્યા પછી ઝાંઝીબારનો અંગ્રેજ
 કોન્સલ દાકતરને સત્કારવા આવી પહોંચ્યો.

‘ રેઝોલ્યુટ ’ માંથી દાકતરનો સામાન ઉતારવામાં આવ્યો.
 પણ બલૂનને ઉતારતી વખતે કોન્સલે જણાવ્યું કે અહીંના
 હબશી લોકો આ વસ્તુને સમજી નહિ શકે અને ધર્મ વિરૂદ્ધ
 માની લઇ તેનો વિરોધ કરશે. આ મુશ્કેલી દૂર કરવા દાકતરે
 ખીજે કયાંય બલૂનને ઉતારવાની વ્યવસ્થા કરવા તૈયાર હતો
 પણ ‘ રેઝોલ્યુટ ’ નો કપ્તાન પેનેટ ના પાડતો હતો.

“ કપ્તાન સાહેબ ! ” દાકતરે કહ્યું “ આપણે તેમના
 વિરોધને પડકારી શકીએ તેમ છીએ. પણ તેમ કરવા જતાં
 કયાંક કજીઓ થઇ જાય અને આ બલૂનને એકાદ ગોળી વાગી
 જાય તો મારે આખો પ્રવાસ બંધ કરવો પડે એ ભય છે.”

“ તો એક રસ્તો છે. ” કોન્સલે કહ્યું : “ સામે પેલો
 બેટ છે, તેમાંના કોઇ એક બેટમાં તમારું બલૂન ઉતારો તો
 કંઇ વાંધો નહિ આવે. ”

સૌ સંમત થયા ને ‘ રેઝોલ્યુટ ’ સ્ટીમરને ત્યાં લઇ
 જવામાં આવી.

સોળમી તારીખની સવારે બધો સામાન બેઠ પર ઉતારવામાં આવ્યો. સત્તરમીનો આખો દિવસ બહુનના બંને ગોળામાં ગેસ ભરવામાં ગયો. બીજે દિવસે સવારના આઠ વાગ્યા સુધી આ ક્રિયા ચાલુ રહી. લોચા જેવું બહુન હવે ફૂલીને ગોળ બની જમીનથી ઊંચે જવા મંથન કરી રહ્યું હતું.

લંગર, દોરડાં, ઓભરો, પથારીઓ વગેરે બધી વસ્તુઓ તેમાં મૂકી દેવામાં આવી. પાણી ભરી લેવામાં આવ્યું. તથા પંદરેક ટોપલીઓમાં બસોએક રતલ માટી ભરી રાખવામાં આવી. કારણકે કોઈ વખત બહુનને ઝડપથી ઊંચે લઈ જવાની જરૂર પડે તો તે ફેંકી દઈ શકાય.

સાંજના પાંચ થતાં સુધીમાં તો તૈયારીઓ સંપૂર્ણ થઈ ગઈ.

સાંજના સાત વાગે સ્ટીમરના અફસરો, આ ત્રણે પ્રવાસીઓ તથા ઝંઝીમારના કોન્સલ છેલ્લી વખત સહસોબન કરવા બેઠા. બધાએ શાંત હતા. સાગરની મહારાણી સમા પ્રિટનનાં ત્રણેય અમૂલ્ય પુત્રરત્નો હતાં. સાત સાત સાગર પર પ્રિટિશ નેમની આણુ ફરકાવવા, ધરતી છોડી ઝંઝાવાતી સાગર પર જીવન પસાર કરનાર આ સ્ટીમરના અફસરો હતા. સામ્રાજ્યના રક્ષક સ્થંભ તરીકે માદરેવતન છોડી આફ્રિકાના આવા જંગલીઓ વચ્ચે વાસ કરનાર આ કોન્સલ હતો, આફ્રિકાનો અંધારપટ ઉપાડવાનું માન સર્વપ્રથમ ઇંગ્લેંડને મળે તે માટે ખડિયામાં ખાંપણ લઈ મહાપ્રવાસ ખેડનાર આ ત્રણે સાથીદારો હતા ! તે બધા પ્રગતિમાન પ્રિટનના જીવંત ભેખધારીઓ હતા—આજીવન કર્મચારીઓ હતા. તેમના જેવા હબરો ને લાખો પર જ સામ્રાજ્ય રચાઈ હતું ને વિકસતું હતું.

બીજે દિવસે સવારે કેનેડી દાકતર પાસે ગયો. ને તેને હાથ પકડી પૂછ્યું : ‘સેમ્યુઅલ ! ખરેખર તું જવાનો જ છે ?’

“હજી તને એમાં શંકા છે ?” દાકતરે સામે સવાલ પૂછ્યો.

“ તને રોકવા મેં શક્ય તેટલા સર્વ પ્રયત્નો કર્યા. છતાં પણ તું નથી રોકાતો તો હવે હું પણ તારી સાથે આવીશ. ”

“ મને તો પહેલેથી જ એ વાતની ખાતરી હતી. ”

ઉપડવાની છેલ્લી ક્ષણ નજદીક આવી રહી હતી. વજ્રશાંકુ ડુંકરી પરદેશ, સાગર કે બલુનમાં પ્રવાસ કરનાર આ મહાનુભાવોના દીલમાં કોઈ અકથ્ય લાગણીઓનાં પૂર ઉભરાતાં હતાં.

સવારના નવ થતાં ત્રણે પ્રવાસીઓએ બેઠકમાં જગા લઈ લીધી. દાકતરે ભટ્ટી ચાલુ કરી. બલુન વીશ ફૂટ ઊંચે ચડી ગયું.

“ હોસ્તો ! સલામ. ” દાકતરે ટોપો ઉતારી નીચેનાઓને કહ્યું : “ જીવતા હશું તો ફરી ક્યારેક મળીશું. જો ન મળીએ, જો અમે શહીદ થઈએ તો અમને નહિ તો અમારા આ ‘વિક્ટોરિયા’ ને જરૂર યાદ કરજો. વંદેમાતરમ્. ” દાકતરે બલુનને ઉઠ્ઠેખીને કહ્યું. તેના દીલમાંથી ‘વિક્ટોરિયા’ નામ એકાએક સ્ફુર્યું હતું. ”

“ વિક્ટોરિયા જીંદાબાદ ! ” કહી સૌએ ‘વિક્ટોરિયા’ નામ વધાવી લીધું. દરમિયાન ‘વિક્ટોરિયા’ ઊંચે ચડી ગયું હતું તે પવનપ્રવાહમાં વહેતું થયું હતું.

આકાશ સ્વચ્છ હતું; ને પવન મંદ હતો. ‘વિક્ટોરિયા’ લગભગ પંદરસો ફૂટની ઊંચાઈએ ચડી ગયું હતું.

આટલી ઊંચાઈએ જતાં પવનનું ભેર વધ્યું અને ‘વિક્ટોરિયા’ દક્ષિણ-પશ્ચિમ દિશામાં ખેંચાવા લાગ્યું. નીચેનું દૃશ્ય એટલું સુંદર હતું કે તે જોવામાં સાં મશગુલ થઈ ગયા હતા. એક પણ શબ્દ બોલવાની હેઠને પરવા નહોતી.

ઝાંઝીબાર બેટ તથા આફ્રિકાને છૂટી પાડતી સામુદ્રધુની અને સાગરપટની ચાદર પર લીલી કિનાર જડી હોય તેવો હરિયાળો આફ્રિકન કિનારો નજરે પડતાં હતાં. કુદરતી બળોને ઉકેલવા મથતાં આ માનવમગતરાંઓ સામે ભીષણ હાસ્ય હસી રહ્યો હોય તેમ હિંદી મહાસાગર આફ્રિકન કિનારા સાથે તરંગલંગ કરી ફીણાવલી પેદા કરી રહ્યો હતો.

“કેવું સુંદર!” સાથી પહેલાં જોને શાંતિભંગ કર્યો. કુદરતી વિપુલતા જોઈ તેનું દીલ ખુલી ગયું.

કોઈએ તેને જવાબ ન આપ્યો. સાં જોવામાં મશગુલ હતા. સૂર્ય તપતો જતો હતો તેમ ‘વિક્ટોરિયા’ વધુ ઊંચે જઈ રહ્યું હતું. અત્યારે તે ગમ્મી હઝર કુટની ઊંચાઈએ પવનની પાંખે ઉડતું હતું.

“કેમ કોઈ બોલતા નથી?” જોને કહ્યું.

“આમાં તે જોવું કે જોલવું ?” દાકતરે જણાવ્યું.

“પણ મને તો જોલવું ગમે છે.”

“તો તું તારે મુંઝાયા સિવાય જોલ્યા કર.”

નાના બાળક માફક જોને આત્મસંવાદ શરૂ કર્યો. તેમાં
“હૈય.... આમ જુઓ.... વાંદરા તો જુઓ.” વગેરે ઉચ્ચા-
રોનો સમાવેશ થઈ જતો હતો.

જેએક કલાક પછી ‘વિક્ટોરિયા’ કલાકના અઢાર
માઈલની ગતિથી આગળ જઈ રહ્યું હતું. નીચેથી આફ્રિકાના
પૂર્વ કિનારે આવેલ મારીમા નામનો પ્રદેશ પસાર થઈ રહ્યો
હતો. નીચેથી એક ગામ પણ પસાર થયું. નકશો જોઈ દાકતરે
જણાવ્યું કે તેનું નામ કાઓલ છે. આખા ગામની વસ્તી
ગામ વચ્ચે એકઠી થઈ ભય અને ગુસ્સાથી બંધન સામે જોઈ
ચીચીઆરીઓ પાડી રહી હતી.

“કાં, હજી ભૂખ નથી લાગી ?” દાકતરે પૂછ્યું, ત્યારે
જ તેના સાથીદારોને સાંભળ્યું કે ખાવાનો સમય થઈ ગયો છે.

જોને કોફી તૈયાર કરી. બિસ્કીટ, કેક વગેરે સાથે ત્રણે
જણાએ કોફી લીધી.

પ્રદેશ ખૂબ ક્ષુદ્રપ લાગતો હતો.

અપોર થતાં નકશો જોઈ દાકતરે કહ્યું: “આપણે ઉઝારામે
પ્રદેશ પરથી પસાર થઈ રહ્યા છીએ. ‘વિક્ટોરિયા’ કલાકના
બાર માઈલની ઝડપે ચાલી રહ્યું છે. આપણે ટુંડા ગામ પાસે
આવી પહોંચ્યા છીએ.”

“અહીં બર્ટન અને સ્પેક ભયંકર તાવમાં પટકાયા હતા.”
દાકતરે કહ્યું.

ગામડાં ઓછા થતાં જતાં હતાં, તથા લીલોતરી પંજુઃ આછી થતી જતી હતી. હવે દૂર ક્ષિતિજમાં પર્વતો દેખાઈ રહ્યા હતા.

“આ સામે દેખાય છે તે ઉરીઝારા પર્વતની પ્રથમ હાર છે.” દાકતરે ક્ષિતિજ તરફ આંગળી ચીંધી કહ્યું. “હું માનું છું કે તે ઓળંગ્યા પછી આપણે આજની રાત પસાર કરીશું.”

નીચેથી ઝાડની સુંદર ઘટા પસાર થઈ રહી હતી.

“હું માનું છું કે આ ઘટા નીચે જ ઈ. સ. ૧૮૪૫માં મજનને મારી નાખવામાં આવ્યેા હતો.” દાકતરે જણાવ્યું. “આ પ્રદેશના ઠાકોરે તેને કેદ કર્યો હતો અને ધીરે ધીરે તેના કટકે કટકા કરી નાખવામાં આવ્યા હતાં.”

આ સાંલળી જોન ઘડીભર ગલરાઈ ગયેા. “આવા પ્રદેશમાં આપણે એક ઘડીભર પણ રોકાવું નથી. આપણે તો ખને ત્યાં સુધી ઉડયે જ રાખશું.”

“સામે દેખાય તે ડ્યુથુમી પર્વત પસાર કરીએ ત્યાં સુધી તો આપણે નથી જ અટકવાના.” દાકતરે કહ્યું. “હું માનું છું કે સાત વાગતામાં તો આપણે તેને વટાવી જઈશું.”

“તો શું રાતે આપણે રોકાવાનું છે?” જોને પૂછ્યું.

“હાસ્તો! આપણે તો આ પ્રદેશ જોવા આવ્યા છીએ! આફ્રિકાને એમને એમ આંખો મીંચી પાર કરી જવા નથી આવ્યા.” દાકતરે જણાવ્યું. “અને પૂરતી સાવચેતી રાખીશું તો આપણે ડરવાનું કારણ પણ શું છે?”

સાડા છ થતાં ‘વિક્ટોરિયા’ ડ્યુથુમી પર્વતની અડોઅડ આવી પહોંચ્યું. તે ઓળંગી જવા માટે ‘વિક્ટોરિયા’ને ત્રણેક:

હબર ફૂટ ઊંચે લઈ જવાની જરૂર હતી. ભટ્ટી શરૂ કરવામાં આવી, ‘વિક્ટોરિયા’ ક્ષણે ક્ષણે ઊંચે ચડવા માંડ્યું. સડા સાત થતાં તો ‘વિક્ટોરિયા’એ ડ્યુથુમી પર્વતના પશ્ચિમ ઢોળાવ પર ઉતરવા માંડ્યું. આઠ વાગતા ‘વિક્ટોરિયા’નું લંગર નાખવામાં આવ્યું. તે એક ઝાડ સાથે ભરાઈ જતાં સહેજ આંચકા સાથે ‘વિક્ટોરિયા’ અટક્યું.

રાત્રે ત્રણે પ્રવાસીઓએ ખૂબ આનંદથી ભોજન કર્યું.

“આપણે કેટલું ઊડી આવ્યા હોઈશું?” સૂતી વખતે કેનેડીએ પૂછ્યું.

નકશો જોઈ દાકતરે જણાવ્યું : “આપણે સીધા જ પશ્ચિમમાં ૧૨૦ માઈલ કાપ્યા છે.”

રાતના ત્રણ ભાગ પાડવામાં આવ્યા. પહેલા ચાર કલાક દાકતરે ચોકી કરવાની, બીજા ચાર કેનેડીએ ને ત્રીજા ચાર જોને.

ગોઠવણી મુજબ દાકતરે ચોકી શરૂ કરી અને કેનેડી તથા જોન સૂઈ ગયા.

રાત્રિ શાંતિથી પસાર થઈ. બીજે દિવસે સવારે ભઠ્ઠી વખતે કેનેડીએ બેચેનીની ફરિયાદ કરી. રાતમાં કળતર પણ આવી ગયાનો તેને ડર હતો.

‘વિકટોરિયા’એ બીબા દિવસની મુસાફરી શરૂ કરી ત્યારે આકાશ વાદળાંઓથી છવાઈ ગયું હતું તથા વરસાદ પડી રહ્યો હતો.

કેનેડીને તાવ ભરાઈ ગયો હતો.

“ સેમ્યુઅલ ! તારી પાસે કંઈક દવા હોય તો મને દે, એટલે જરા તાવ તો ઉતરે. ” કેનેડીએ કહ્યું.

“ થોડી ધીરજ રાખ. ” દાકતરે કહ્યું : “ હમણાં તને સાબો કરી દઉં. ”

“ સાબો કરી દઈશ ? માંદાની મશ્કરી ન કરતા હો તો ? ” કેનેડીએ દાકતરના વાક્યને મશ્કરી માની.

“ તું બે તો ખરો. હમણાં તને વરાળીઓ શેક કરાવું એટલે ઘડીકમાં સારો. ”

“ પણ અહીં એ ક્યાંથી બને ? ,’

“ કેમ ન બને ? અહીં આટલા બધાં વાદળાં છે; વરાળ ક્યાં લેવા જવી પડે તેમ છે ? આપણે ‘વિકટોરિયા’ને વાદળાં સુધી જાંચે લઈ જઈએ એટલે શેક જ થવાનો ને ? ”

દશ મિનિટ માંડ પસાર થઈ હશે ત્યાં તો ભટ્ટીની ગર-
મીથી ‘વિક્ટોરિયા’ લેજવાળા વાતાવરણ પાસે પહોંચી ગયું.

“ થોડી ધીરજ રાખ. હમણું આપણે વાદળાં પાર કરી
સ્વચ્છ આકાશ તથા સૂર્યકિરણો દેખી શકીશું. ”

ખેઠકની ચારે બાજુ વાદળાંના ગોટેગોટા ધુમરીઓ ખાઈ
રહ્યા હતા. જાણે ઝુંથરીયાં રીછડાં બુદ્ધે ચડયાં હોય !
‘વિક્ટોરિયા’ લગભગ ચાર હજાર ફૂટની ઊંચાઈએ ઊડી રહ્યું
હતું. વાદળાંને લીધે જમીન નજરે પડતી નહોતી. પશ્ચિમમાં
પચાસેક માઈલને અંતરે રૂબેહો પર્વતનાં શિખરો ડોકિયાં
કરતાં હતાં. કલાકના વીશ માઈલની ગતિથી ‘વિક્ટોરિયા’ માર્ગ
કાપી રહ્યું હતું.

ત્રણેક કલાક જતાં દાક્તરના કહેવા પ્રમાણે કેનેડીનો
તાવ જતો રહ્યો.

દશેક વાગતાં વાદળાં આડાંઅવળાં થતાં જણાયાં. અર્ધા-
એક કલાકમાં જમીન દેખાવા માંડી. ઉત્તરમાં લઈ જાય તેવો
પવનપ્રવાહ શોધવા દાક્તર ‘વિક્ટોરિયા’ને ઊંચેનીએ લઈ જઈ
રહ્યો હતો. છસોએક ફૂટની ઊંચાઈએ તેવો પ્રવાહ મળ્યો.

સાડા અગીઆર થતાં નીચેથી ઈમાંજે સરોવર પસાર
થયું. ‘વિક્ટોરિયા’ ધીરે ધીરે રૂબેહો પર્વત પાસે આવી રહ્યું હતું.

“ હવે જ આપણે ખાસ ધ્યાન રાખવાનું છે. ” દાક્તરે
કહ્યું : “ રૂબેહો શબ્દનો અર્થ જ ‘પવનમાર્ગ’ થાય છે. આ
રૂબેહો પર્વતના શિખરો વચ્ચે થઈને આડાંઅવળાં પવનપ્રવાહો
પસાર થાય છે. ”

રૂબેહો પર્વત પાર કરવા માટે ‘વિક્ટોરિયા’ને ઓછામાં
ઓછા પાંચ હજાર ફૂટ ઊંચે ચડાવવું પડે તેમ હતું. ભટ્ટી

જેશથી ચાલુ થતાં ‘વિક્ટોરિયા’એ ચડવા માંડ્યું અને થોડા વખતમાં તે છ હજાર ફૂટ ઉંચે ચડી ગયું. તેટલી ઉંચાઈએ હવા વધુ પાતળી હતી. અને શ્વાસ લેવામાં તથા અવાજ સાંભળવામાં સહેજ મુશ્કેલી પડતી હતી.

પવન જોરમાં હતો. ‘વિક્ટોરિયા’ નીચે થઈ પર્વતનાં શિખરો એક પછી એક દોડ્યે જતાં હતાં. આ બધા પર્વતોનાં સ્થાન નકશામાં દાકતર બરાબર આંકી લેતો હતો.

થોડા વખતમાં જ ‘વિક્ટોરિયા’એ પર્વતની પાછલી બાજુ ઉતરવા માંડ્યું. ત્યાં લીલોતરી કમ હતી. આછાં આડપાનને લીધે શિખરો બોડાં બોડાં લાગતાં હતાં.

દાકતરે લંગર ઉતાર્યું. મોટા આડની ડાળીમાં લંગર ભરાતાં ‘વિક્ટોરિયા’ ઊભું રહ્યું.

“કેનેડી !” દાકતરે કહ્યું : “તું તથા જોન બંદુકો લઈ શિકાર કરવા ઉપડો. હું મારી નોંધ તૈયાર કરી લઉં. તમે જે કંઈ લાવશો તેની આજે આપણે મિજબાની કરીશું.”

“ભલે.” કહી કેનેડીએ નીચે ઉતરવા માંડ્યું.

“પણ જુઓ, ધ્યાન રાખજો. બહુ દૂર ચાલ્યા જતા નહિ. હું અહીં રહ્યો રહ્યો બધું નિરીક્ષણ કરીશ ને જરા પણ શંકા કે ભય ઉત્પન્ન થતાં ગોળીબાર કરીશ. તે સાંભળતાં જ તમારે તરત દોડી આવવાનું.”

“જરૂર.” કેનેડીએ જણાવ્યું.

“પણ, જોજો ભૂલતા નહિ.” દાકતરે છેલ્લી સાવચેતીની સૂચના આપી.

આ. તરફનો પ્રદેશ સૂકો તથા પથરાળ હતો. અર્ધો-એક કલાક ચાલ્યા પછી જોન તથા કેનેડીએ જંગલ કહી શકાય તેવી ઝાડીમાં પ્રવેશ કર્યો. બંનેની આંખો ચારે તરફ ફરતી હતી તથા જમણા હાથની આંગળી ખંડુકના છેડા પર જ રહેતી, કારણ કે આવા જંગલમાં કંઈ ઘડીએ કોની સામે થવું પડે તે કંઈ કહેવાય નહિ.

“આમ કંઈ અંત આવે એમ લાગતું નથી.” જોને કંટાળીને કહ્યું.

તે જ વખતે કેનેડીએ જોનનો હાથ ખેંચી તેને અટકવાની નિશાની કરી. થોડે દૂર ખારેક હરણોનું ટોળું જીભું હતું. કેનેડીએ થોડે આગળ જઈ ગોળીબાર કર્યો. આંખના પલકારામાં તો કૂદકા મારતા હરણો નાસી ગયા—ફક્ત તેમાંનો એક કાળીઆર ગોળીથી વીંધાઈ નીચે પડ્યો પડ્યો તરફડતો હતો.

“અહીં કાળીઆર લાગ્યે જ જોવા જડે છે.” કેનેડીએ કહ્યું : “તેમાં આવો સુંદર કાળીઆર તો અશક્ય જ!”

કાળીઆર પાસે આવી જોને તેના કટકા કરવા માંડ્યા.

“તમને ખબર છે કે મારા મનમાં શા વિચારો ચાલી રહ્યા છે?”

“ મને એની ક્યાંથી ખબર હોય ? ”

“ મને થાય છે કે આપણે અહીંથી મુકામે પાછા જઈ એ તે પહેલાં જ જો ‘વિક્ટોરિયા’ ઉપડી ગયું હશે તો આપણાં મોઢાં કેવાં થઈ જશે ? ”

“ દાકતર સાહેબ આપણને રજાગતા મૂકી ચાલ્યા જાય, એની તું કલ્પના જ કેમ કરી શકે છે ? ”

“ પણ ધારે કે લંગર છટકી જાય ને પવન બગ્ગનને ખેંચી જાય તો ? ”

“ એવું તે કંઈ કદી બનતું હશે ? ” કેનેડીએ કહ્યું : “ ને કદાચ ધાર કે એમ બને તો પણ સેમ્યુઅલ.... ”

કેનેડી વાક્ય પુરું કરે તે પહેલાં તો બંદૂકનો અવાજ સંભળાયો.

“ હે.....! ” જોનથી બોલી જવાયું.

“ ચલો. ” કેનેડીએ કહ્યું ને બીજો એક પણ શબ્દ બોલ્યા સિવાય શિકાર ઉપાડી તેઓ ચાલતા થયા.

ત્યાં બીજો ભડાકો સંભળાયો.

“ જલદી, દાકતર સાહેબ ભયમાં લાગે છે. ” કહેતાં બંનેએ દોડવા માંડ્યું.

થોડે દૂર જતાં ‘વિક્ટોરિયા’ તથા તેની બેઠકમાં બંદૂક લઈ ઉભેલો દાકતર તેમની નજરે પડ્યો.

“ કાં શું છે ? ” જોને પૂછ્યું.

“ હબસીઓ ‘વિક્ટોરિયા’ પર ચડવા પ્રયત્ન કરતાં હોય તેમ લાગે છે. ”

ત્યાંથી દોઢેક માઈલને અંતરે વીશેક કાળી આકૃતિઓ

‘વિક્ટોરિયા’વાળા આડના થડ પાસે ગુસ્સાના હાવભાવ કરી રહી હતી. તેમાંની કેટલીક તો ઉપર ચડી નિસરણી સુધી પહોંચવાની તયારીમાં હતી.

“ શું થશે ? ” જોનથી નિશ્વાસ નખાઈ ગયો. “ જલદી ચાલો. ”

તીવ્ર ઝડપે તેમણે એક માઈલ કાપી નાખ્યો. તેવામાં ફરીથી ગોળીબાર થયો ને નિસરણી મારફત બેઠક સુધી આવી પહોંચેલ એક કાળી આકૃતિ હાથ પહોળા કરી નીચે પડતી દેખાઈ. નીચે પડતી આકૃતિની પૂંછડી જોતાં આવી ગંભીર પરિસ્થિતિમાં પણ જોનથી હસી જવાયું. “ અરે, આ તો વાંદરા લાગે છે. ”

“ હા, વાંદરા; પણ માણસથી યે વધુ ભયંકર. જલદી દોડ. ”

આડથી થોડે દૂર આવી કેનેડી તથા જોને પણ ઉપરા-ઉપરી અવાજ કરી ચાર વાંદરાઓના જન લીધા. આમ આવો અણધાર્યો નવો હુમલો થતાં બાકી જીવતા રહેલ વાંદરાઓ પાછળ થોડાંક મડદાં મૂકી નાસી ગયા. આડ પર થઈ કેનેડી બેઠકમાં ચડી ગયો એટલે જોને લંગર છોડ્યું. થોડી જ ક્ષણોમાં હવામાં ઉંચકાઈ ‘વિક્ટોરિયા’એ મુસાફરી શરૂ કરી.

“ અમે ધાર્યું કે હબસી લોકોએ હલ્લો કર્યો છે. ” કેનેડીએ કહ્યું.

“ હબસી તો નહિ, પણ હબસી કરતાં યે વધુ ભયંકર ને કિન્નાખોર. ”

ત્રણેને કકડીને ભૂખ લાગી હતી. જોને કોફી તયાર કરી નાખી એટલે ત્રણે જણા જમવા બેઠા.

“ કેનેડી સાહેબ ! અમારી સાથે આવવા બદલ તમને સંતાપ તો નથી થતો ને ? ” બેને જમતાં જમતાં પૂછ્યું.

જવાબમાં કેનેડીના મોઢા પર આછું સ્મિત ફરક્યું.

સાંજના ચાર વાગ્યા હતા. ‘વિક્ટોરિયા’ તેજ ગતિએ આગળ વધી રહ્યું હતું. નીચેની જમીનની સપાટી ધીરે ધીરે ઊંચી ચડતી જતી હતી.

સાંજના સાત થતાંમાં કાન્યેમે સરોવર પર થઈ ‘વિક્ટોરિયા’ પસાર થયું. આ સરોવર દશેક માઈલ લાંબુ હતું, તેના કિનારાની ઝાડીમાં ઝુંપડીઓનાં ઝુંડ હતાં.

સૂર્ય આથમતાં પવન પડી ગયો. દાકતરે બુદ્ધી બુદ્ધી ઊંચાઈએ પવનપ્રવાહ શોધવા ફાંફાં માર્યાં પણ વ્યર્થ. પવન પડી જવાથી ‘વિક્ટોરિયા’ શાંત ને સ્થિર થઈ ગયું.

રાત્રે ભોજન કરી, વારા પ્રમાણે પહેરેા ભરતાં ભરતાં ત્રણે પ્રવાસીઓએ રાત્રિ શાંતિથી પસાર કરી. ‘વિક્ટોરિયા’ તો તેમને માટે ઘર જેવું થઈ ગયું હતું.

બીજે દિવસે સવારે દાકતરને હોકાયંત્ર પરથી માલુમ પડ્યું કે ‘વિક્ટોરિયા’ની દિશા બદલાઈ છે. તે ઉત્તર-પૂર્વમાં ત્રીસેક માઈલ ખેંચાઈ ગયું હતું.

સવારના સાત વાગતાં બેએક માઈલની જગા રોકી પડેલ પર્વત નજરે પડ્યો. તેને બેતાં જ દાકતર બોલી ઉઠ્યો : “આપણે સાચા માર્ગે જઈ રહ્યા છીએ. આ દેખાય છે તે જીહ્વા-લા-મકો નામનો પર્વત છે. આપણે પાણી ભરવા ત્યાં ડોઠ વખત રોકાઈશું.”

“ પણ લંગર ભરાવવા ત્યાં કોઈ ઝાડ દેખાતું નથી. ”
જેને શંકા ઉઠાવી.

“ છતાં લંગર તો ઉતાર. ”

દાકતરના કહેવા સાથે જેને લંગર ઉતાર્યું. ‘વિક્ટોરિયા’
ધીરે ધીરે નીચે આવી રહ્યું હતું. લંગર જમીન સાથે ઘસડાઈ
આગળ ચાલતું હતું. થોડું આગળ ઘસડાતાં ખડકની બખો-
લમાં તે ભરાઈ ગયું. ‘વિક્ટોરિયા’ અટક્યું.

જેન એકલો જઈને અર્ધા પોણા કલાકમાં પાણી ભરી
પાછો આવ્યો. ભટ્ટી બંધ કરી દેતા બલૂનની બેઠક જમીનને
ચડી એટલે પાણી સહેલાઈથી અંદર ભરી દેવામાં આવ્યું.
કેનેડી ને દાકતર ઉપર ચડી ગયા એટલે જેને લંગર છૂટું કર્યું
અને દાકતરે ભટ્ટી ચાલુ કરી; હવાના થરો વીંધતું વીંધતું
‘વિક્ટોરિયા’ ઉપર ચડવા માંડ્યું ને આગળ ચાલતું થયું.

આફ્રિકાના કેન્દ્રસમા કાઝેહ ગામથી તેઓ માંડ સે એક
માઈલ દૂર હતા. ‘વિક્ટોરિયા’ના કલાક ચૈદ માઈલની ગતિથી
ઊડી રહ્યું હતું. દાકતરને આશા હતી કે આજે જ તેઓ કાઝેહ
પહોંચી જશે.

નીચેની જમીનની ઊંચાઈ વધતી જતી હતી. ‘વિક્ટોરિયા’
ને સમુદ્રસપાટીથી સાડા ત્રણ હજાર ફૂટની ઊંચાઈને રાખવું
પડતું હતું.

બપોરના બે થતાં તો ‘વિક્ટોરિયા’માંથી કાઝેહ ગામ
નજરે પડ્યું. કાઝેહ આફ્રિકન પૂર્વ કિનારાથી સાડા ત્રણસો
માઈલ અંદરના ભાગમાં આવેલું હતું.

“આપણે અંજીબારથી સવારના નવ વાગ્યે નીકળ્યા હતા.” દાકતરે પોતાની નોંધપોથી તરફ નજર ફેંકતાં ફેંકતાં કહ્યું : “ બે દિવસની મુસાફરી દરમિયાન આડાઅવળા થઈને આપણે કુલ ૫૦૦ માઈલની મુસાફરી કરી છે. આટલી જ મુસાફરી કરતાં ષાટ્ઠન અને સ્પેકને ફક્ત સાડા ચાર મહિના લાગ્યા હતા ! ” દાકતરે ‘ફક્ત’ શબ્દ પર ભાર મૂકી કહ્યું.

ખરું કહીએ તો મધ્ય આફ્રિકાના કેન્દ્રસમું આ કાઝેહ કંઈ મોટું શહેર નથી. આફ્રિકાના મધ્ય ભાગમાં શહેર જેવું કંઈ હોતું જ નથી જંગલની દશ ખુદ્દી જગાઓના જથ્થામાં કાઝેહ વસેલ છે. ત્યાં ઘર કહી શકાય તેવી ઝુંપડીઓ બાંધી હબસીઓ રહે છે આ ઝુંપડીઓ ફરતા બગીચા તથા ખંતપૂર્વક ખેડાતાં ખેતરો પણ છે.

ઉન્યામવેઝી પ્રદેશ તો આફ્રિકાના ચરોતર (ચારતર) સમો ફળદ્રુપ પ્રદેશ છે. તેના મધ્ય ભાગમાં જ આ કાઝેહ “ શહેર ” આવેલ છે. શુદ્ધ આરબ વંશના ઓમાની કુટુંબના કેટલાક આરબ નબીરાઓ પણ ત્યાં વાસ કરે છે.

આ આરબો આફ્રિકા અને અરબસ્તાનની અંદરના પ્રદેશો સાથે વેપાર ખેડે છે. હાથીદાંત તથા ગુલામો તેમના વેપારની મુખ્ય ચીજો છે. અહીં તેમની પત્નીઓ, કુટુંબો તથા નોકરોચાકરો સાથે તેઓ જરા પણ ચિંતા સિવાય ખાલું, પીલું, સુવું ને લહેર કરવી એવા સુંદર સિદ્ધાંતો આચરી કુદરતને ખોળે જીવી રહ્યા છે.

આવી વિશાળ ખાલી જગાઓ વચ્ચે ફળફૂલથી લચ્યા-પચ્યા રહેતાં વિશાળ ને ગીચ વનવૃક્ષો વચ્ચે મધ્ય આફ્રિકાના કેન્દ્રસમું આ કાઝેહ આવેલ છે.

અંધારા આફ્રિકાનો વેપાર ખેડતા કાફલાઓ ત્યાં મળે છે; દક્ષિણમાંથી જીવતા માનવપ્રાણીઓને જાંજીરે જકડી વેચતા આરબ સેદાગરો તથા પૂર્વ અને ઉત્તરમાંથી હાથીદાંત અને કપાસ લઈ જતા વ્યાપારીઓ પણ ત્યાંથી જ પસાર થાય છે.

વ્યાપારી કાફલાના આ ધોરી માર્ગો પર હબસી ગુલામોની દીલ કંપાવતી ચીચીઆરી અર્ધભૂખ્યા મનુરોનો ખડખડાટ, ગધેડાનું ભૂકણ, સ્ત્રીઓનાં ગામઠી ગીતો, બાળકોનાં કજીયા ને મોટા મોટા કાફલાને પણ એક જ શબ્દે મુજબનાર જમાદારોના હાકોટા અવિરત ચાલુ જ હોય છે.

‘વિકટોરિયા’ને આવતું જોઈ આવતા કાફલાઓ પ્રથમ શાંત ને સ્થિર થઈ ગયા. અને પછી કોઈ મહા ભયંકર આક્રમણ આવી હોય તેમ એ બધા આરબો, હબસીઓ, છોકરાંઓ, પુરુષો ને સ્ત્રીઓએ જીવ લઈ ને નાસવા માંડયું.

“ સેમ્યુઅલ ” કેનેડીએ કહ્યું: “ આફ્રિકાના આવા પ્રદેશોને ડહોળી વળતા આ માણસો પર આપણે આવી જ અસર પાડીશું તો તો પછી ભવિષ્યમાં તેમની સાથે વ્યાપાર-વાણિજ્ય ખીલવવાનું અશક્ય નહિ થઈ પડે ? ”

“ કાલની વાત કાલે કરજો. ” જોને કહ્યું, “ પણ જો તમારે વેપારની જ ખીલવણી કરવી હોય તો દોડો આજે ને અત્યારે જ, નીચે પુષ્કળ માલ પડેલો છે. તે ઉપાડી લઈ મારી મૂકો ”

“ તારે મન તો એ છોકરાની રમત જેવું છે, નહિ જોને ? ” દાક્તરે કહ્યું. “ પણ આ લોકોને ઘડીક જ ડર લાગે એટલું પછી તો તે બધાય કુતૂહલથી આવશે કે આ તે છે શું ? ”

“તો શું તેઓ અહીં આવશે એમ ધારો છો ?”

“આવવા જ જોઈએ. આફ્રિકાના આ અફ્રાટ જંગલોમાં વાઘ, સિંહ, ગેંડા, હાથી કે ગોરીલા જેવાં ભેંકાર રાત્રી પશુઓના સાથમાં કુદરતના ખોળે રમનાર ને સુખે સૂનાર આ માણસો આપણે માનીએ છીએ તેટલા ડરપોક નથી હોતા. મારે તો બને તો તેમનો પરિચય પણ કરવો છે.” દાકતરે જણાવ્યું.

“ગાંડા તો નથી થયા ને ?”

“હું....” કહી દાકતર આછું હસ્યો. “કાએકમાં તો ચાલાક ને સંસ્કારી આરબ વેપારીઓ પણ રહે છે. મને યાદ છે કે બર્ટન અને સ્પેકે તેમના આદરસત્કારને વખાણ્યો છે. આપણે પણ તેનો લાભ કાં ન ઉઠાવી શકીએ ?”

ધીરે ધીરે નીચે આવતા ‘વિક્ટોરિયા’નું લંગર કાફલાના પડાવ પાસેના એક ઊંચા ઝાડની ડાળી સાથે ભરાયું. તે વખતે આખા ગામની વસ્તી ધીરે ધીરે બહાર આવી, શંકિત નજરે ‘વિક્ટોરિયા’ને જોવા લાગી. ગામના ધર્મગુરુઓ જેવી લાગતી કેટલીએ વ્યક્તિઓ ટોળે મળી. તેમની ચારે બાજુ બેસાડેલાં તથા ગામના બીજા માણસો વીંટળાઈ વળી પ્રશ્નોનો મારો ચલાવી રહ્યા હોય તેવું ઉપરથી દેખાતું હતું. છેવટે ઢાલીએ ઢોલક બજાવવા માંડ્યું ને સાંચે ઘુંટણીએ પડી હાથ જોડ્યા.

“આ રીતે તેઓ ઇષ્ટદેવની પૂજા કરે છે.” દાકતરે કહ્યું. “મને લાગે છે કે આપણે સુંદર પાઠ ભજવી શકીશું.”

“શેનો ?” જોને તરત જ પૂછ્યું.

“દેવનો.”

તેવામાં એક હૃદયપુષ્ટ વ્યક્તિએ ઊંચો હાથ કરી ઊંચા

આવાને કંઈ કહ્યું એટલે બધા એકદમ શાંત થઈ ગયા. પછી તેણે અસ્પષ્ટ ને ન સમજાય તેવી ભાષામાં બલૂનને ઉદ્દેશીને કંઈક કહ્યું. પણ તે ન સમજી શકવાથી દાકતરે અરબી ભાષાના થોડા શબ્દો ઉચ્ચાર્યા. નીચેથી તેનો જવાબ પણ અરબી ભાષામાં દેવામાં આવ્યો. તેમાંથી દાકતરને સમજાયું કે ‘વિક્ટોરિયા’ને ચંદ્ર માનવામાં આવ્યો છે તથા તેમને ત્રણેને નીચે પધારવા ખૂબ જ આજીજ કરવામાં આવી છે

દાકતરે પણ ખૂબ જ ગંભીરતા તથા ભવ્યતા ધારણ કરી કહ્યું કે વર્ષો સુધી પરિભ્રમણ કર્યા પછી, તમારી ભક્તિથી ખુશ થઈ ખુદ ચંદ્રદેવ તમને દર્શન દેવા પધાર્યા છે. જવાબમાં નીચેથી જણાવવામાં આવ્યું કે અહીંના આણી (સુલતાન) વર્ષોથી બિમાર છે તથા તેઓ સાબ થવા ચંદ્રદેવની પુનઃ કરી રહ્યા છે. આ પુનઃનું આજ ક્ષણ મળ્યું! આમ કહી તેણે હર્ષોન્નાદ કર્યો તથા ટોળાંએ તે વધાવી લીધો.

“ તે શું તું એ હામસી રાબ પાસે જવાનો છે ? ”
કેનેડીએ પૂછ્યું.

“ જરૂર. આ માણસો તો સ્વભાવે સરળ લાગે છે. ઉપરાંત વાતાવરણ પણ શાંત હોવાથી ‘વિક્ટોરિયા’ માટે પણ કંઈ ડર સેવવાની જરૂર નથી. ”

“ પણ ત્યાં તું ફરીશ શું ? ”

“ અરે, જરાક દવા આપી ચાલ્યો આવીશ. ”

પછી તેણે ટોળાંને ઉદ્દેશીને અરબીમાં કહ્યું : “ઉનીયામ-વેઝીના પ્રજાજનોના પ્રાણપ્યારા સુલતાનની આજીજએ ધ્યાનમાં લઈ અમે ચંદ્રપુત્રો આવ્યા છીએ. તો અમને સત્કારવા તમે શું કરશો ? ”

ટોળાંનો હર્ષોન્નાદ એકાએક વધી ગયો, અને માથાના વાળના તથા શરીરના રંગ વચ્ચે કોઈ પણ જાતનો ભેદ ન પારખી શકાય તેવું આ ટોળું આગળ ચાલવા માંડ્યું.

“ જુઓ, આપણે હવે ખરાબર ધ્યાન રાખવાનું છે. ” દાકતરે ધીરેથી કહ્યું. “ કોઈ પણ ક્ષણે આપણે અહીંથી ઉપડવાને તૈયાર રહેવું પડશે. હીકે બેઠકમાં જ રહેવાનું છે તથા ચૂલાનું ધ્યાન રાખવાનું છે. મારે અને જોનને નીચે જવાનું છે. પણ જોનને નીસરણી પાસે ઊભા રહેવાનું છે. ”

“ તો શું આ જંગલીઓના ગામમાં તું એકલો જવાનો છે ? ” કેનેડીએ પૂછ્યું.

“ સાહેબ ! હું તમારી સાથે આવું તો ? ” જોને પૂછ્યું.

“ ના, તારી જરૂર નથી. આ માણસો ચંદ્રનું બહુમાન કરે છે. મને આવી જડ રૂઢિનું રક્ષણ હોવાથી ડરવાની જરૂર નથી. આપણે સૌ સાવચેતીપૂર્વક પોતપોતાની ફરજ બજાવીશું તો જ પાર ઊતરીશું. ”

પ્રાથમિક મદદની પેટી લઈ દાકતર નીચે ઉતર્યો, ત્યારે આખું ટોળું જમીન પર લાંબું થઈ દાકતરને પગે લાગ્યું. ટોળાંની સાથે દાકતરે ‘રાજમહેલ’ તરફ પ્રયાણ કર્યું ત્યારે લગભગ બપોરના ત્રણેકનો શુભાર હતો.

દાકતર ખૂબ જ દમામથી ચાલી રહ્યો હતો. ગામના ધર્મશુરુઓ તેની પાસે પાસે ચાલતા હતા. સામેથી આવતા એક કુમારને જોઈ ટોળું ઉભું રહ્યું તથા દાકતરની આગળ ચાલતી વ્યક્તિઓએ બાબુએ ખસી આવનાર જુવાન માટે જગા કરી. તે જુવાન સુલતાનનો પાટવીપુત્ર હતો. તેણે પણ લાંબા થઈ ચંદ્રપુત્રને નમસ્કાર કર્યો.

પોણાએક કલાક પછી આ ટોળું ખડકમાંથી કોતરી કાઢેલ મકાન જેવા એક સ્થળ પાસે આવી પહોંચ્યું. મકાનની બહાર મોટાં ઝાડના થડને ટેકે એક ઓસરી પણ કાઢવામાં આવી હતી. તથા ઝાડને કોતરવાનો પ્રયત્ન પણ કરવામાં આવ્યો હતો. દિવાલો પર લાલ માટીથી માણસો તથા સાપનાં ચિત્રો દોરવામાં આવ્યાં હતાં.

મધ્ય આફ્રિકાના વિખ્યાત વાન્યામવેઝી વંશના સુદૃઢ અને કઠાવર વંશજોએ દાકતરનો સત્કાર કર્યો. તેમના કાનમાં લાકડાની મોટી કડીઓ હતી તથા ખભા સુધી નીચે ઢળતા વાળને નાનાં ગુંચળાઓમાં બાંધી લેવામાં આવ્યા હતા. બારણે ઉભેલા સૈનિકના હાથમાં લાંબો ભાલો, ઢાલ તથા ધનુષ્ય બાણ હતાં.

દાકતરે મહેલમાં પ્રવેશ કર્યો. સુલતાનના સ્ત્રીઅંગરક્ષકોએ “ઉપાટુ” (માટીના વાસણો-જલતરંગ જેવું)ના તથા “કીલીન્ડો.” (છ પાયાવાળું નગારું)ના અવાજથી તેનો સત્કાર કર્યો.

આ સ્ત્રીઓનો મોટો ભાગ ખુશમિજબજી જણાતો હતો. તથા લાંબી કાળી ચલમોમાં તમાકુ પી રહ્યો હતો. પણ તેમનામાંની છ રક્ષિકાઓનાં મોઢા ખૂબ જ પડી ગયેલાં હતાં, કારણકે રાજા મરી જાય તો તેમને પણ તેની સાથે જમીનમાં જવતી દટાવાનું હતું.

આ બધા તરફ એક નજર કરી લઈ દાકતર રાજાના લાકડાના પલંગ તરફ ગયો. પથારીમાં પડેલ વ્યક્તિ ચાળીશેક વર્ષની લાગતી હતી. તેના મોઢા પરથી જ લાગી આવે તેમ હતું કે હવે તે દવાઓ પી પી કંટાળી ગયો હતો. તે તદ્દન એભાન પડ્યો હતો.

દાકતર જેવી દેવી વ્યક્તિ તરફ સૌ કોઈ આશાતુર મીટ માંડી રહ્યા હતા. થોડીક અતિ ઉત્તેજક દવા દેવાથી રાજાએ ઘડીક હલનચલન કર્યું. કલાકોથી સ્થિર ને બેશુદ્ધ પડેલ શરીરના આવા હલનચલનથી આબુબાબુના લોકોમાં ખૂબ ઉત્સાહ વ્યાપી ગયો.

દાકતર સમજતો હતો કે વધુ રોકાવું જોખમભર્યું હતું. તેથી તેના ‘પુનરીઓ’ની અવર્ણનીય કાકલુદી ને આજીજીઓને નકારી તે ચાલી નીકળ્યો. સાંજના છએક થયા હતા. તેણે ‘વિકટોરિયા’ તરફ ચાલવા માંડ્યું.

આ બધા સમય દરમિયાન જોન તો બલ્કનની નીસરણી પાસે બેઠો હતો. તેની આસપાસ વીંટળાઈ વળેલ હબસીઓનું ટોળું અંદરઅંદર ચિત્રવિચિત્ર વાતો કરી રહ્યું હતું તથા વારં-વાર જોનને ચંદ્રપુત્ર ધારી માન આપી રહ્યું હતું.

દૂરથી આવતા દાકતરને તેને જોયો. તેની આબુબાબુનું ટોળું ઉત્તેજિત જણાતું હતું. પાદરીઓ તો દાકતર તરફ ગુસ્સાની પણ ચેષ્ટા કરી રહ્યા હતા. જોનને થયું કે શું થયું હશે ? દાકતરની દવાથી રાજાનું મરણ તો નહિ થયું હોય ? કેનેડી પણ પોતાની જગાએથી આ જોઈ રહ્યો હતો. તેને પણ કારણ સમજાતું નહોતું. નિસરણી પાસે આવી દાકતરે એકાએક ચડવા માંડ્યું. “એક પણ ક્ષણ ગુમાવ્યા સિવાય ઉપર ચડી જા.” દાકતરે જોનને કહ્યું. “લંગર છોડવાની તસ્દી ન લઈશ. આપણે દોરડું કાપી નાખીશું.”

“પણ છે શું ?” ઉપર ચડતાં ચડતાં જોને પૂછ્યું.

“થયું શું ?” હાથમાં ભરેલ બંદૂક પકડી ઉભેલ કેનેડીએ પૂછ્યું.

“ આમ જુઓ. ” કહી દાકતરે ક્ષિતિજ તરફ હાથ લંબાવ્યો.

“ અરે ! ચંદ્ર ભણ્યો ! ” જોન બોલી ઉઠ્યો.

“ હવે સમજાયું. ” કેનેડીએ કહ્યું.

ક્ષિતિજમાંથી ડોકિયું કાઢતા ચંદ્રે ‘વિક્ટોરિયા’ ચંદ્ર છે તેવી હબસીઓની ધારણાને હલાવી નાખી હતી. હવે તો એક સાથે જો ચંદ્રદેવ થયો ! એટલે હબસીઓને આ દેવતા જૂઠા લાગ્યા. આથી તેઓ ઉત્તેજિત થઈ ગયા હતા.

જૂઠા દેવ હાથમાંથી છટકી ગયા તે જોઈ કાઝેહની વસ્તી ખૂબ ગુસ્સે થઈ ખૂમખરાડા પાડી રહી હતી. તેમાંના કોકે તો પથ્થર તથા બાણનો ઘા પણ કર્યો.

ટોળાંમાંથી એક ધર્મગુરુ કંઈક નિશાની કરી દોરડું પકડી ‘વિક્ટોરિયા’ને નીચે ખેંચી લેવા આડ ઉપર ચડવા માંડ્યો.

“ કાપી નાંખું ? ” જોને હાથમાં કુહાડી લઈ કહ્યું.

“ ઉતાવળ નથી. કાપતાં કયાં વાર લાગવાની હતી ? ” દાકતરે કહ્યું.

આડ પર ચડેલ પાદરીએ દોરડું ખેંચવાનો પ્રયત્ન કરતાં લંગર ડાળીમાંથી છટકાયું અને બલૂને ભાંચે ચડવા માંડ્યું. પાદરીના પગમાં લંગર ભરાઈ જવાથી તે પણ બલૂન સાથે હવાની સફરે ઉપડ્યો.

“ દોરડું કાપી, આપણે આ બિચારાને વચ્ચે પડતો મૂકીશું ? ” કેનેડીએ પૂછ્યું.

“ ના, ના. ” દાકતરે કહ્યું. “ આપણે તેને હળવે રહીને જમીન પર ઉતારીશું. આવી સફર માણ્યા પછી, પાછું વળી

બલૂન તરફ નજર કરવા પણ તે એક ક્ષણ પણ ઊભો નહિ રહે.

‘વિકટોરિયા’ લગભગ હજારેક ફૂટ ઊંચે ચડી ગયું હતું. બિચારો હબસી ખૂબ સખ્તાઈથી દોરડા સાથે ચોંટી રહ્યો હતો. અર્ધાએક કલાક પછી દાકતરે બલૂનને નીચે ઉતારવા માંડ્યું. જમીનથી વીશેક ફૂટ ઊંચેથી હબસીએ પડતું મૂકી મુઠીઓ વાળી, પાછું જોયા સિવાય નાસવા જ માંડ્યું. બલૂન જમીન સુધી પહોંચે તેટલી રાહ જોવાની તેની ધીરજ નહોતી. તેને ખીક હતી કે બચ્ચન તદ્દન નીચે ન પણ જાય !

“ખિચારા ચંદ્રને ખ્યાલ પણ નહિ હોય કે તેને નામે આપણે કેવું ધર્તીંગ ચલાવ્યું છે ?” બેને ચંદ્ર સામે બેઠાં કહ્યું. “પણ તમારા દરદીની તો વાત કરો !”

“કાઝેહનો સુલતાન કેવોક હતો ?” કેનેડીએ પૂછ્યું.

“અધમૂવા દારૂડીયા જેવો !” દાકતરે કહ્યું. “તેના મરવાથી તેની છ અંગરક્ષિકાઓને મરવું પડશે. તે સિવાય બીજી કંઈ ખોટ કોઈને આવવાની નથી.”

“એ રક્ષિકાઓનું શું થવાતું ?” કેનેડીએ પૂછ્યું.

“તેમને સુલતાનના શબ સાથે દાટી દેવાનો ત્યાં રીવાજ છે.”

“હું....જંગલી !” બેનથી બોલી જવાયું.

આ અને આવી બીજી વાતચીતો દરમિયાન બેને ચંદ્રનું કોઈ નવી જ દૃષ્ટિથી નિરીક્ષણ કર્યું. ઉત્તરમાં કાળાં વાદળાં ઘેરાયે જતાં હતાં. પવન ‘વિક્ટોરિયા’ને વાયવ્ય દિશામાં ઘસડી જઈ રહ્યો હતો.

સાંજના આઠેક થતાં તેઓ ૩૨° ૪૦’ રેખાંશ અને ૪° ૧૭’ અક્ષાંશે પહોંચ્યા. પવનનું બેર ખૂબ વધતું જતું હતું. ‘વિક્ટોરિયા’ની ગતિ કલાકે પંદર માઈલને બદલે પાંત્રીસ માઈલની થઈ ગઈ હતી. તેમની નીચે થઈને ફ્યુટોના ઢોળાવવાળાં મેદાનો તીવ્ર વેગે પસાર થઈ રહ્યા હતા. બધો જ દેખાવ ખૂબ ખુશનુમા હતો. પ્રવાસીઓ તેને બેઠાં ખુશી થતા હતા.

ઘેરાતાં કાળાં વાદળાં પર સૂર્યનાં લાલગુલાબી કિરણોની

શેડ છેલ્લા અબકિયાં મારી રહી હતી. વિશાળ વૃક્ષો, અફાટ હરિયાળાં મેદાનો ને સાગરનાં મોજાં શો ટેકરિયાળ પ્રદેશ. દૂર દૂર નજર પહોંચે ત્યાં સુધી પર્વતની આછી રેખાનું નામ-નિશાન પણ દેખાતું નહોતું.

દૂર દૂરના હરિયાળાં મેદાનોને સર્પાકારે છેદતો ટાંગાનિકા સરોવરનો મુખ્ય ભાગ માલાગાઝારી નજરે પડતો હતો. તેના વિશાળ પટમાં બીજાં કેટલાંએ નાનકડાં ઝરણાં તેમનું પાણી ઠાલવતાં હતાં.

પ્રેરી મેદાનોના ઘાસની ઊંડી ચાદરમાં કેટલાંએ પ્રાણી લપાઈને પડ્યાં રહેતાં. જ્યારે ઘાસના મેદાન વચ્ચે ઠેરઠેર આવેલ ઝાડીઓમાં હિંસક પ્રાણીઓ સિંહ, વાઘ અને વરૂ રહેતાં.

“શિકાર માટે કેવો સુંદર પ્રદેશ છે !” કેનેડીથી સહસા ઓલી જવાયું.

“પણ ભાઈ, આ રાત છે. ને તે પણ મધ્ય આફ્રિકાની જોંકાર રાત્રિ ! ઉપરાંત અહીં આકાશી તોફાનોનો પણ કોઈ શુમાર નથી હોતો.” દાક્તરે કહ્યું. “અહીં તો સૂર્યનાં અગ્નિ-ઝરતાં ફિરજો બારે માસ સીધાં પડે છે.”

“દાક્તર સાહેબ ! પવન પડી ગયો છે. વરસાદનાં નિશાન તો નથી ને ?” જોને પવન પડી જતાં પ્રશ્ન કર્યો.

“તો તો નીચે ઉતરવું પડશે, કેમ ?” કેનેડીએ કહ્યું.

“ના, ના હું તો ઉલટો ઊંચે ચડવા માગું છું.” દાક્તરે કહ્યું. “લેજવાળા વાતાવરણને પસાર કરતી વખતે બીજાં માર્ગે ખેંચાઈ જવા સિવાય મને બીજો ડર નથી.”

“તે આપણે કઈ તરફે જવું છે ?” કેનેડીએ પૂછ્યું.

“બને તો હજી સાત ઓઠ ઊંચી ઉત્તરમાં જવું છે, ત્યાં

નાઈલિનું મૂળ હોવાની શક્યતા છે. કદાચ કેપ્ટન સ્પેકની દુક-
ડીની પણ આપણને કંઈક લાગ મળે. ”

“ અરે, પેલો હીપોપોટેમસ તો જીવ્યો. ” જોન વચ્ચે
બોલી ઉઠ્યો. “ માંસનો તો ઢગલો જ કર્યો છે. ને પણ જીવ્યો
તો ખરા. પાણી બહાર ડોકાં કાઢી મગરો પડ્યાં છે. કેવો
સુંદર દેખાવ છે ! ”

“ મુસાફરીની મજા તો આપણે જ માણીએ છીએ, હોં
દાકતર. ” કેનેડીથી બોલી જવાયું. “ અને પણ વરૂઓની આખી
દુકડી જાય છે તે તો જીવ્યો. ખસોથી ચોછા નહિ હોય. ”

“ કાં કેનેડી સાહેબ ! તમને તો આવવાની જ ઇચ્છા
નહોતી ને ? ” જોને સંભારી આપ્યું.

“ એ કંઈ વરૂનું ટોળું નથી. ” દાકતરે કહ્યું. “ એ તો
વિખ્યાત શિકારી કુતરા છે. વખત પર તેઓ સિંહની પણ
સામે થઈ જાય છે. માણસ લાગમાં આવ્યો તો તો દુકડે
દુકડા કરી નાખે. ”

વાતાવરણ તંગ થઈ રહ્યું હતું. પશુપક્ષીઓ કીકીઆરી
કરી નાસી રહ્યાં હતાં. ભાવિ ગાજવીજના ભણકારા વાગી
રહ્યા હતા.

“ આપણે નીચે ઉતરીશું ? ” ઊંચેની પાતળી હવાથી જરા
મુંઝવણ થવાથી કેનેડીએ પૂછ્યું.

“ પણ તોફાનનું શું ? ” દાકતરે પૂછ્યું.

“ પવનથી ખેંચાઈ જવાનો તને ડર લાગતો હોય તોય
આપણી પાસે બીજો કેઈ રસ્તો હોય તેમ મને નથી લાગતું. ”

“ મને તો લાગે છે કે તોફાન આજ રાત્રે નહિ થાય. ”
જોને કહ્યું. “ વાદળાં હજી ખૂબ ઊંચે છે. ”

“ તેથી જ બલૂનને ખૂબ ઊંચે લઈ જઈ વાદળાંની પેલી પાર ચાલ્યા જવાનું મને વધુ યોગ્ય લાગે છે. ”

“ તેમ તો તેમ, પણ જલદી નક્કી કરી લે. ” કેનેડીએ કહ્યું.

“ પવન તદ્દન પડી ગયો છે. તે કરતાં થોડો પવન હોય તો આપણે તોફાનની આગળ ને આગળ હડયે જાત. ” જોને કહ્યું.

“ વાદળાંની પેલે પાર ચાલ્યા જવામાં ભય પણ એટલો નથી. વાદળાંમાં પ્રચંડ ચક્રાકાર વાયુપ્રવાહો વહેતા હોય છે. તેમાં ખેંચાઈ જવાનો ડર છે. ઉપરાંત વીજળીના તણખાથી બલૂન સળગી જવાનો પણ ડર છે. મીઠું તરફ જો કોઈ ઝાડ સાથે લાંગર બાંધી રહીએ તો પવનના જોરે જમીન સાથે ભટકાઈ આખું માળખું તૂટી જવાનો ડર છે. ” દાક્ટરે ગંભીરતાથી કહ્યું.

“ તો કરવું શું ? ”

“ મને તો લાગે છે કે જમીન અને આકાશનાં જોખમો વચ્ચેના પટામાં ‘વિક્ટોરિયા’ને રાખવાની જરૂર છે. આપણી પાસે ભઠ્ઠી માટે જોઈએ એટલું પાણી પણ છે, તથા બલૂનને ઊંચે ચડાવવા માટે નીચે ફેંકવાનું વજન પણ છે. જરૂર પડશે તો તેનો ઉપયોગ કરીશું. ”

“ અમે પણ મદદ કરીશું. ”

“ ના. તમે સૂઈ જાઓ. ” દાક્ટરે કહ્યું. “ જરૂર પડશે ત્યારે હું જગાડીશ. ”

“ પણ હજી કાંઈ ભય દેખાયો નથી ત્યાં સુધી તમે જરા આરામ કરો તો વાંધો શું છે ? ” જોને પૂછ્યું.

“ ના, ના. તમે મારી આટલી ચિંતા કરો છો તે જાણી મને ખૂબ આનંદ થાય છે; પણ હું જાગતો જ રહું તે ખરું જરૂરી છે. અત્યારે તો પવન પડી જવાથી ‘વિક્ટોરિયા’ તદ્દન સ્થિર છે. તેમાં જો કંઈ ફેરફાર નહિ થાય તો તો કાલે પણ આપણે અહીં જ હોઈશું. ”

“ ઠીક ત્યારે, શબ સલામ (રાતની સલામ). ” કહી કેનેડી અને જોને સૂવાની તૈયારી કરી.

વાદળાંઓનો ધૂમ્મટ ક્ષણે ક્ષણે નીચે આવી રહ્યો હતો. પૃથ્વીની ક્ષિતિજ પર ફાટવાની તયારીમાં જ હોય તેવો કાળો ધૂમ્મટ છવાઈ ગયો હતો. પ્રચંડ અંઝાવાતો પહેલાંની ગંભીર શાંતિ સર્વત્ર માલૂમ પડતી હતી. એ કાળા ધૂમ્મટને ચીરતો સોનેરી અખકારો ઘોર તિમિરના રાજ્યને છેદી એકાદ ક્ષણ નજરે પડ્યો ને ફરી પાછો એનો એ કાળો અંધારસાગર. વીજળીના અખકારા પછી એકાદ ક્ષણે કાન ફાડી નાખે તેવી મહાભિષળ ગર્જના સંભળાઈ—જાણે કે મેઘરાજ બુદ્ધે ચડતા હોય !

“ તૈયાર ! ” દાક્ટરે ખૂબ પાડી.

મેઘગર્જનાથી તેના સાથીદારો ચમકીને જાગી ગયા હતા.

“ નીચે ઉતરવું છે ? ” કેનેડીએ પૂછ્યું.

“ ના, ત્યાં બલૂનને સ્થિર નહિ રાખી શકાય. આ વાદળાં તૂટી પડે ને ભયંકર વાવાઝોડું શરૂ થાય તે પહેલાં આ અંઝાવાતી શાંતિનો લાભ લઈ ઊંચે ચડી જવું છે. ”

ભટ્ટી ચાલુ થઈ ને ‘વિક્ટોરિયા’એ ઉપર ચડવા માંડ્યું.

આફ્રિકાના આ આકાશી પ્રવાસખેડુઓને હજી તો

વિષુવવૃત્તના તોફાનોનો પ્રથમ જ અનુભવ થવાનો હતો. કાળા પડદાને ચીરી ફરી એક વાર વીજળીની સોનેરી જીભ લખકારો મારી ગઇ. ને પછી તો દશે દિશામાં વીજળીના ઝબકારો ઘડીક તો કાળા ઘોર અંધારીઆ રાક્ષસો સામે ધમસાણુ માંડ્યા. વીજળીના ચમકારા સાથે કડકડાટી કરતી મહા પ્રચંડ મેઘગર્જનાઓ થતી. જાણે આકાશ કોઇ મહાપ્રસવની વેદના-માંથી પસાર થઇ રહ્યું હોય ! વીજળીના ધમપછાડા અને મેઘ-ગર્જનાની છાતી ધડકાવતી ચીસો ! એકાદ ક્ષણુ વધુ, ને વરસાદ શરૂ થયો.

“ ખલાસ ! મોડા પડ્યા ! ” દાક્ટર બોલી ઉઠ્યો. “ હવે તો આપણે ‘વિક્ટોરિયા’ને તરત જ સળગી ઉઠે તેવા હવાના થરમાંથી પસાર કરવું પડશે. ”

“ તો નીચે ઉતારો ! જલ્દી ! ” જોન બોલી ઉઠ્યો.

“ ત્યાંનું જોખમ પણ તેવું જ છે. આપણે પૂરઝડપે ઉપર જ ચડવું જોઈએ. ”

આખું આકાશ અગ્નિરેખાઓથી સળગી ઉઠ્યું હતું. વાવાઝોડું પણ શરૂ થઇ ગયું હતું. દાક્ટરે ભઠ્ઠીને પૂરઝડપે ચાલુ કરી દીધી ‘વિક્ટોરિયા’ ઉંચે ચડતું હતું. સળગતા અંધારપટ અને તેની વચ્ચે હવે હાથવેંતનું જ અંતર હતું. કુદરતી તાંડવ અને માનવ મહાશક્તિ વચ્ચે આગે જીત જીત્યું હતું.

“ સમાલજો ! ” દાક્ટરે કહ્યું. “ હવે પછી જ કસોટી છે. આપણે વીજળી-પટમાં આવી પહોંચ્યા છીએ. બલૂન ગમે તે ક્ષણે સળગી જાય તે માટે આપણે તૈયાર રહેવાનું છે. ”

પવન તથા મેઘગર્જના વચ્ચે દાકતરના શબ્દો બાગ્યે જ કોઈ સાંભળી શકે તેમ હતું. પણ વીજળીના તણુખાઓથી શાંત ને સ્થિર બાવે ઊભેલા દાકતરને તેઓ દેખી શકતા હતા. દરેકનાં દીલ ધડકતાં હતાં. વાસ્તવિક કુદરતનાં તાંડવો કરતાં પણ વધુ પ્રચંડ ઝંઝાવાતો ખેંઠકમાંના માણસોના કલ્પનાપ્રદેશમાં ઉપડ્યાં હતાં. એક બાળુ લેંકાર ને અણુભણ મોત હતું. બીજી બાળુ જીવતા માણસ માટે જોવાને અશક્ય અને અકલ્પનીય એવું સુંદર, ભવ્ય છતાંયે ભયંકર દૃશ્ય નજરોનજર નિહાળવાનું હતું.

વાદળોના થરો પસાર કરતું ‘વિક્ટોરિયા’ ઊંચે ચડતું હતું. વીજળીના ઝમકારા ઉપર કરતાં નીચે વધુ સતત તથા ઘાડા લાગતા હતા. સૌને થતું હતું કે એકાદ બે ક્ષણ....ને તેઓ સહિસલામત થઈ જશે. એકાએક વીજળીના ચમકારાને બદલે ચંદ્રના ધવલ શાંત કિરણો નજરે પડ્યાં ને સૌએ છૂટકારાનો શ્વાસ ખેંચ્યો.

“ હવે ભય પસાર થઈ ગયો છે. ” દાકતરે કહ્યું.

રાતના અગીઆર વાગ્યા હતા. હજી તો બે પાંચ મિનિટ પહેલાં સૌને પોતાના જ ખાર વાગી જવાનો ડર હતો. અત્યારે તો જોન અને કેનેડી નીચા નમી નમી નીચેનાં કુદરતી તાંડવને હજીવે દીલે જોઈ રહ્યા હતા. નીચે તો બાણે કુદરતે દીપાવડી જ પ્રગટાવી હોય તેમ વીજળીની દીપમાળા ઝબૂકતી હતી અને દારૂગોળાની તડાતડી બોલતી હોય તેવું લાગતું હતું!

સવારના છએક વાગતાં આછાં વાદળાંને વીંધી સૂર-
જનાં સોનેરી કિરણોની ટસરો ફૂટી. વાદળાં વેરાઈ ગયાં હતાં.
નીચેની જમીન પણ નજરે પડતી હતી. દાકતરે ભઠ્ઠી ધીરી
કરી ‘વિક્ટોરિયા’ને નીચે ઉતારવા માંડ્યું.

ટાંગાનિકા સરોવરને ઘેરીને ઊભેલા પર્વતોની હારમાળા
નજરે પડતી હતી. આફ્રિકાના પ્રવાસખેડુઓનાં સાહસી જીવનને
તે હારમાળા આજલગી અજેય ઊભી ઊભી અમાણી ધરતી
ખુંદી વળવા પડકારતી હતી.

“હવે આપણે અણખેડી ધરતી ખેડવાની છે.” દાકતરે
કહ્યું. “કેપ્ટન બર્ટન પણ આ પર્વતમાળા સુધી પહોંચી શક્યો
નથી. તેમજ તેનો સાથીદાર સ્પેક પણ અહીં સુધી આવી
શક્યો નથી.”

“તો શું આપણે તે પાર કરી જઈશું?” કેનેડીએ પૂછ્યું.

“ના, માફ ચાલે તો વિધુવવૃત તરફ વહેતા પવનપ્રવાહમાં
મારે ‘વિક્ટોરિયા’ને વહેતું મૂકવું છે.”

થોડીક ક્ષણો પછી ઉત્તર-પૂર્વ તરફ ખેંચી જતા
પવનપ્રવાહમાં ‘વિક્ટોરિયા’ મધ્ય ગતિએ તરવા લાગ્યું.

“આપણે તો નાઇલનાં મૂળને પહોંચવું છે. ઉત્તરથી
પડેલા પ્રવાસીઓ જ્યાં સુધી પહોંચેલા તે હદ સુધી પહોંચ-

વાને આપણે હજી છસો માઈલ પંથ કાપવો પડે તેમ છે.”
 ઢાકતરે આગળ ચલાવ્યું. “હજી તે પ્રદેશ અણખેડાએલ છે.
 તે વિષે આપણને પૂરતી માહિતી પણ નથી. એટલે ખપ પૂરતું
 પાણી, ખાધાખોરાકી વગેરે પહેલેથી જ લઈ લેવાં પડશે.”

ખપોરે ‘વિક્ટોરિયા’ ૨૯° ૧૫’ રેખાંશ ને ૩° ૧૨’ અક્ષાંશે
 આવી પહોંચ્યું. નીચેથી યુઓકુ ગામ પસાર થઈ ગયું. તે
 યુનીઆમવેઝી પ્રદેશના આખરી સિમાડે હતું, તથા ઉકેરેઉ
 સરોવરની ખાબુએ આવેલ હતું.

ખલૂનને સાનુકુળ જગાએ નીચે ઉતારવાનું નક્કી કરવામાં
 આવ્યું. ભટ્ટી ધીમી કરવામાં આવી ને બેઠકમાંથી લંગર નીચે
 ઉતારવામાં આવ્યું. પ્રેરી મેદાનના આ જગ્યા ઘાસમાં થઈ ને
 લંગર આગળ ચાલવા માંડ્યું. પણ ક્યાંય તે ભરાય તેવું જણાતું
 નહોતું. નાખી નજર પહોંચે ત્યાંસુધી લીલા ઘાસનો વિશાળ
 મહાસાગર દેખાતો હતો. સાગરનાં મોજાં માફક પવનનાં
 સપાટા સાથે પ્રેરીનું ઘાસ પણ હિલોળે ચડતું.

“ક્યાંય ઝાડ ઝાંખરૂં દેખાતું નથી.” કેનેડીએ કહ્યું.
 “આમને આમ લંગર કેમ ભરાવાશે?” તેને નીચે ઉતરી
 શિકાર કરવાની ચટપટી લાગી હતી.

“કેનેડી ! એવી ઉતાવળ કરવાની જરૂર નથી. બે માથોડાં
 જગ્યા ઘાસમાં તને શિકાર કરવો પણ નહિ ફાવે.”

પ્રવાસીઓને મન ઘાસનો હરિયાળો સાગર એક અનુપમ
 દ્રશ્ય હતું. ખલૂન સાથે લંગર આગળ ને આગળ ઘસડાયે
 જતું હતું.

ખલૂનને એકાએક આંચકો લાગ્યો. લંગર ક્યાંક સળંગ

રીતે ભરાઈ ગયું. બધાને લાગ્યું કે આ ઊંચા ઘાસ નીચે કોઈ ખડકના પોલાણમાં જ લંગર ભરાયું હશે.

“ નિસરણી ઉતારો. ” કેનેડીએ કહ્યું.

પણ આ શબ્દો હજી તો માંડ બોલાઈ રહ્યા હતા ત્યાં તો એક ભયંકર ત્રાડ સંભળાઈ. તે સાંભળતાં ત્રણે જણાથી એકસાથે બોલી જવાયું : “ અરે ! આ શું ? ”

“ આ તો નવાઈ જેવું ! ”

“ અરે, આ તો લંગર ચાલવા માંડયું. ”

“ ખડકને પગ આવ્યા ! કે ધરતીકંપ ? ”

“ લંગર ભરાએલી વસ્તુના ચાલવાથી ઘાસમાં માર્ગ પડતો હતો. બેઠકમાંથી કોઈ વિશાળ કાળી આકૃતિ સૌની નજરે પડી.

“ અજગર લાગે છે ! ” જોને કહ્યું.

“ હા, આફ્રિકાના અજગર બહુ મોટા હોય છે. ” કેનેડીએ હા કહી હાથમાં બંદૂક લીધી.

“ પણ આ અજગર નથી. ” દાક્ટરે કહ્યું. “ આ તો મોટો દૈત્ય જેવડો હાથી છે. ”

“ હે, હાથી ? ” જોને પૂછ્યું.

“ હા, આફ્રિકાના મધ્ય ભાગમાં જખરા હાથી થાય છે. ”

નિશ્ચિત ઝડપે હાથી આગળ ચાલી રહ્યો હતો. સાથે બલૂન પણ ઘસડાતું હતું. થોડા વખત પછી ઘાસ પૂરું થતાં ખુલ્લી જમીન આવી, ત્યારે જ તેઓ હાથીને પૂરેપૂરો બેઈ શક્યા. તેના સ્ફટિક શા આંઠેક કૂટ લાંબા દંતશુળમાં લંગર પકડાઈ ગયું હતું. લંગરને બલૂનની સાથે બેડતા દોરડાને છૂટું કરવા તે નિબ્ધન પ્રયત્ન કરી રહ્યો હતો.

“ આ પણ પ્રવાસની એક શીત છે ને ! ” બેને કહ્યું.
“ આવો એક હાથી છેવટ સુધી આપણા કહ્યા પ્રમાણે ચાલે
તો કોઈનીય પરવા કે કોઈ વાતની ચિંતા કર્યા સિવાય આક્રિકા
ખાત્ર કરી જવાય. ”

“ પણ આ આપણને ક્યાં લઈ જાય છે ? ” કેનેડીએ
હાથમાંની બંદૂક હલાવી પૂછ્યું.

“ આપણે જે તરફ જવું છે તે તરફ જ તે ચાલે છે, કે
બીજે ? ” દાક્ટરે કહ્યું. “ જરા ધીરજ રાખ. ”

હાથીએ પોતાની ગતિ વધારી. દોડતાં દોડતાં તે સૂંઢને
આમથી તેમ હલાવી રહ્યો હતો. તેથી બેઠકને ખૂબ સખત
આંચકા લાગતા હતા. જરૂર પડે તો દોરડાને કાપી નાખવા
દાક્ટર હાથમાં કુહાડી લઈને જ બિલો હતો.

આમ ને આમ હાથીએ લગભગ દોઢેક કલાક સુધી ખેંચ્યા
કર્યું, પણ તેને જરાય થાક લાગ્યો હોય તેવું દેખાયું નહિ.

ઉત્તરમાં ત્રણેક માઈલને અંતરે કામાડોરનું ગાડું જંગલ
નજરે પડતું હતું. આ ઝાડીમાં પહોંચે તે પહેલાં બલૂતને
તેની પકડથી કોઈ પણ હિસાબે છૂટું કરવાની જરૂર હતી.

હાથીને રોકવા માટે કેનેડીએ બંદૂકનો ઘોડો દાખ્યો.
પાંદડાંના ઢગલામાં ગોળી પેસી જાય તેમ હાથીના શરીરમાં
ગોળી પેસી ગઈ, પણ તેથી તેને કંઈ અસર થઈ હોય તેમ લાગ્યું
નહિ. બંદૂકના ભડાકાથી તેણે પગલાં બેરથી ઉપાડવા માંડ્યાં.
બીજી ગોળી તેના ખભા પર લાગી. ત્યારે તેણે પીડાની ચીસ
ચાડી, પરંતુ જરા પણ થોભ્યા સિવાય ઉલટું વધુ બેરથી
તેણે દોડવા માંડ્યું. ત્યાર પછી ઉપરાઉપરી બે ગોળીઓ તેને

પડખામાં વાળી. તેથી હાથી સહેજ ચાલ્યો, પણ પછી ભેરથી સૂંઠ હાથીની વધુ ભેગથી જંગલ તરફ દોડવા મંડ્યો. ત્યાર પછી તે બીજી દશ મોળીઓ છૂટી. હાથીને શરીરે લોહીના દરેડા વહેતા હતા. દશમી ગોળી લાગતાં હાથી ઊભો રહ્યો ને તેણે બેઠકને ભેરથી આંચકો માર્યો. ઘડીક તે લાગ્યું કે બલૂન, બેઠક, ને દોરડું બધું ચ પલકમાં નીચે પછડાયે. હાથીનો આંચકો ખાતાં, દાકતરના હાથમાંથી દોરડું કાપવા માટે તૈયાર રાખેલી કુહાડી પણ જમીન પર પડી ગઈ હતી. તે સ્થિતિ ખૂબ ગંભીર થઈ ગઈ. લંગરના પોલાદી તારના મજબૂત દોરડા પર ધારદાર ચાકુઓની કંઈ જ અસર થઈ નહિ. હાથી તે જંગલ તરફ દોડ્યે જ જતો હતો. લંગર છૂટું પણ પડતું નહિ. દોરડું કપાતું પણ નહિ.

માથું હલાવી દોડ્યા જતા હાથીની આંખમાં કેનેડીએ એક ગોળી મારી. ભયંકર રાડ પાડી તે અટક્યો ને સહેજ લથડિયું ખાધું. તે જ વખતે કેનેડીએ તેની છાતીમાં ગોળી મારી. હાથીએ ગોથું ખાધું ને ભફાંગ કરતો એ કાળો જીવતો ડુંગર નીચે પછડાયો. પડતાં પડતાં તેનો એક દાંત તૂટી ગયો, તથા ખૂબ લોહી વહી જવાથી તે મૃત્યુશરણ થયો.

“કેવો કીમતી હાથીદાંત !” કેનેડીએ કહ્યું. “એવા એ રતલની ઇંગ્લેંડમાં ૩૫ થી ૪૦ ગીને ઉપજે.”

“કેનેડી ! પણ આપણે હંઈ હાથીદાંતનો વેપાર કરી પસા કમાવા અહીં આવ્યા છીએ ?” દાકતરે કહ્યું.

લંગરનું દોરડું પકડી ભેન નીચે ઊતરી પડ્યો. તેની પાછળ દાકતર અને કેનેડી પણ ઊતર્યા.

“આવડો હાથી તો મેં હિંદુસ્તાનમાં પણ નથી જોયો.” કેનેડીએ નીચે ઊતરી કહ્યું.

“મધ્ય આફ્રિકાના હાથી બહુ મોટા હોય છે. એન્ડરસન, કયુર્મીઝ વગેરે એ કેપ ભૂશિર પાસે તે બધાનો એવો પિછો પકડ્યો હતો કે હવે તે બધા વિષુવવૃત્તના પ્રદેશમાં આવી રહેવા લાગ્યા છે.”

“રબ આપો તો કેનેડી સાહેબ શિકાર કરવા જાય, ને દાકતર સાહેબ તમે બલૂન તપાસો એટલામાં હું આના માંસ-મ થી ભોજન તયાર કરી દઉં.” બેને હાથી તરફ હાથ કરી કહ્યું.

“એમાં રબ શાની માગવાની ?” દાકતરે કહ્યું.

“મને તો શિકાર માટે બે કલાક મળ્યા કે આનંદ !” કેનેડીએ કહ્યું.

“પણ ધ્યાન રાખજે, બહુ દૂર ન જતો રહેતો.” દાકતરે કહ્યું.

“કુછ ફિકર નહિ.”

સૌ પોતપોતાના કામે લાગી ગયા. દાકતરે બલૂનની ખૂબ ઝીણવટભરી પરીક્ષા કરી. હાથીની ખેંચતાણની તેના પર બહુ અસર થઈ નહોતી. બલૂનને નીચે ઊતારી તેના ઉદ્વેગતિમાન બળની ગણતરી કરતાં દાકતરને લાગ્યું કે અંદરના હાઈડ્રોજનના જથ્થામાં ઇંઈ ફરક પડ્યો નથી.

હજી તો પાંચ જ દિવસ પહેલાં તેમણે ઝાંઝીબાર છોડ્યું હતું. તેમની સાધનસામગ્રી તદ્દન સલામત હતી. બલૂનની અનાવટ વખતે તેની મજબુતાઈ પર દાકતરે આપેલ ઝીણવટભર્યું ધ્યાન અતિ ઉપયોગી થઈ પડ્યું હતું.

બલૂનની તપાસ પૂરી થઈ રહ્યા પછી દાકતરે પોતાની

નોંધ વ્યવસ્થિત કરી લીધી. તેવામાં કેનેડી પણ એકાદ જે સુંદર પક્ષી તથા એક શાપલેટ નામના પ્રાણીનો શિકાર કરી પાછો આવ્યો.

ભોજન તૈયાર થઈ ગયું હતું. ઘાસની લીટી ચાદર પર બેસી ત્રણે પ્રવાસીઓએ ખૂબ જ આનંદથી ભોજન કર્યું. જમતાં જમતાં કેનેડીએ સૂચન કર્યું કે રોબીન્સન કુઝોની પેઠે આપણે પણ આ જંગલમાં આપણા નાનકડા ક્ષણિક સ્મરણચિહ્નરૂપ એકાદ ઝુંપડી બાંધી કરવી. જેને આ સૂચનાને તરત જ વધાવી લીધી, કારણ કે પોતે અહીં કુઝોના +“શકરા”ની જગાએ હતો.

પ્રદેશ એટલો સુંદર લાગતો હતો કે દાકતરે રાત્રિ નીચે જ પસાર કરવાનું સૂચન કર્યું. જેને તરત જ એક માળો પણ બાંધી કરી દીધો. નિયમાનુસાર ચોકી કરતા કરતા તેમણે કંઈ પણ અકસ્માત સિવાય રાત પસાર કરી.

+રોબીન્સન કુઝોને તેનો સાથીદાર શુક્રવારે મળેલાં તેથી તેનું નામ તેણે શકરો રાખેલ.

બીજે દિવસે સવારના ખંચ વાગતાં જ ઉપડવાની તયારીઓ શરૂ થઈ. દાકતરના હાથમાંથી પડી ગયેલ કુહાડી જોને પાછી મેળવી લીધી હતી. તે વડે હાથીના દંતશુળ કાપી તેણે લંગરને છૂટું કર્યું એટલે ‘વિક્ટોરિયા’ અઢાર માઈલની ઝડપે ઉત્તર-પૂર્વ તરફ ઉપડ્યું.

તેઓ ૨° ૪૦’ અક્ષાંશે પહોંચી ગયા હતા.

કારાગુવા પ્રદેશ પર થઈને તેઓ ઊડી રહ્યા હતા. ધરતીના કોઈ કોઈ પટમાં નામનું ખેડાણ કરવામાં આવ્યું હતું. ઝાડની ડાળીઓ તથા ઘાસ છાઈને બનાવેલ પચાસેક ઝૂંપડીઓવાળું ગામ આ પ્રદેશનું મુખ્ય શહેર હતું.

બપોરે ‘વિક્ટોરિયા’ ૧° ૪૫’ અક્ષાંશે આવી પહોંચ્યું. એકાદ કલાક પછી તે ‘વિક્ટોરિયા’ ન્યાંઝા સરોવર પર થઈને ઉડવા માંડ્યું. ન્યાંઝા શબ્દનો અર્થ જ સરોવર થાય છે. તે લગભગ નેવુ માઈલ લાંબું હતું. કેપ્ટન સ્પેકે તેનું નામ ‘વિક્ટોરિયા ન્યાંઝા’ તથા તેના મધ્ય ભાગમાં આવેલ બેટોનું નામ ‘બંગાલી દ્વિપસમૂહ’ પાડ્યું હતું. કેપ્ટન સ્પેકે સરોવરની પૂર્વ બાજુએ આવેલ મુઆન્ઝા સુધી પહોંચ્યો હતો. તથા ત્યાંના સુલતાનનો આદરસત્કાર પામ્યો હતો.

દાકતર ઈચ્છતો હતો કે બહુન થોડું પશ્ચિમમાં જઈ ઉત્તરમાં જાય તો સરોવરનો નકશો બરાબર તૈયાર કરી શકાય.

પણ તેની ઈચ્છા વિશ્દ્ધ બલને તો ઉત્તર તરફ જ જવા માંડયું. સરોવર કાંઠે આવેલ જંગલોમાં હિપોપોટેમસનાં ટોળેટોળાં આથડતાં હતાં.

આ સરોવરના પવનપ્રવાહોમાં પૂર્વ તરફ ખેંચાઈ જવાનો દાકતરને ભય હતો. પણ સદ્‌ભાગ્યે બલૂન તો ઉત્તર દિશામાં આગળ ધપ્યે જ જતું હતું. સાંજના છ એક થતાં કિનારાથી વીશેક માઈલ દૂર આવેલ એક નાનકડા ઉજ્જડ ટાપુ પર ‘વિકટોરિયા’એ લંગર નાખ્યું. તેઓ ૦° ૩૦’ અક્ષાંશ અને ૩૨° ૫૨’ રેખાંશે પહોંચ્યા હતા. નીચે ઉતરવાનો તેમનો ધરાદો નહોતો, કારણ કે આ સરોવર વચ્ચે તથા કિનારે આવેલ પ્રદેશોમાં મચ્છરોનો ત્રાસ બહુ હતો.

સરોવરની સપાટી માપતાં દાકતરને જણાયું કે કેપ્ટન સ્પેકનું માપ સાચું હતું. સરોવરની સપાટી સમુદ્રની સપાટીથી ૩૭૫૦ ફૂટ ઉચે હતી.

રાત્રે વારા પ્રમાણે દાકતરનો પહેરો હતો. સૂવાની તૈયારી કરતા તેના સાથીદારોને તેણે ધીરેથી કહ્યું:

“ કાલે જો પવન બરાબર અનુકુળ રહેશે તો આપણે, આજ સુધી કોઈએ નહિ શોધેલ એવું નાઈલનું મૂળ શોધી કાઢીશું. ”

૨૩, એપ્રિલ બુધવારને દિવસે સવારના ચાર થતામાં ઉપડવાની તૈયારી થઈ. થોડા જ વખતમાં લંગર ઉપાડવામાં આવ્યું ને ‘વિકટોરિયા’એ ઉત્તરપ્રયાણ આરંભ્યું.

“ આજે તો આપણે નાઈલનું મૂળ શોધી ઉત્તરગોળાર્ધમાં પ્રવેશ કરીશું. ” દાકતરે આનંદમાં આવી જઈ કહ્યું.

“વિષુવવૃત્ત અહીંથી પસાર થાય છે ?” જોને પૂછ્યું.

“હા, હા. અહીંથી જ.”

પવનની ઝડપ વધતી જતી હતી. ‘વિક્ટોરિયા’ કલાકના ત્રીસ માઈલ કાપી રહ્યું હતું. ‘વિક્ટોરિયા ન્યાંઝા’ સરોવરનાં પાણીનાં મોઝાં ઉપર ઉડયે જતા ‘વિક્ટોરિયા’ બલૂનને જોઈ, કિનારાના ખડકો સાથે ભટકાઈ, હસી રહ્યાં હોય તેમ ક્રીણ ઉડાડી રહ્યાં હતાં.

“આ સરોવર ખૂબ ઊંચાઈએ આવેલ હોવાથી મને લાગે છે કે પશ્ચિમ અને ઉત્તરની નદીઓ માટે તે જલભંડાર સમું હશે. નાઈલનું મૂળ આમાં જ હોવું જોઈએ” દાક્ટરે કહ્યું.

“હમણાં એની ખાત્રી થશે.” કેનેડીએ કહ્યું.

નવ થતાં પશ્ચિમકિનારો દેખાવા માંડ્યો. તે રણપ્રદેશ જેવો સપાટ તથા સૂકો દેખાતો હતો. પવન જરા પૂર્વ તરફ મરડાયો. ત્યાંથી તેમણે સરોવરમાંથી નીકળતો એક પ્રવાહ જોયો. દૂર દૂર ૨° ૪૦' જેટલે તે વળાંક લેતો હોય તેમ સ્પષ્ટ જણાઈ આવતું હતું. સરોવરના આ છેડે ઊંચાં સુકાં પર્વત-શિખરો હતાં. દાક્ટરને લાગ્યું કે આ પર્વતોની વચ્ચે થઈને આ પ્રવાહ માર્ગ કાપતો હશે.

દાક્ટર એ પ્રવાહને નીરખી રહ્યો હતો. તે બોલી ઉઠ્યો: “જોઈ લ્યો. આરંભ વેપારીઓની વાત જોટી નથી કે સરોવરના ઉત્તર છેડેથી એક પ્રવાહ નીકળે છે. પણ તેમને કદપના પણ નહિ હશે કે એ પ્રવાહનું ‘ટીપેટીપુ’ ભૂમધ્ય સાગરમાં ઠલવાય છે. બસ, એ જ નદી નાઈલ.” દાક્ટર આનંદથી ઉત્તેજિત સ્વરે બોલી ઉઠ્યો.

“નાઈલ ઝિંદાબાદ !” જોન તથા કેનેડી એકીસાથે બોલી ઉઠ્યા.

નાનામોટા ખડકોમાં થઈને ફીણ ઉડાડતું પાણી ધુમ-
રીઓ ખાતું ખાતું માર્ગ કરી રહ્યું હતું. માર્ગમાં નાનામોટા
ધોધ હતા.

“અસ, આજ નાઈલિ.” દાકતરે ફરીથી કહ્યું. “આ
નામે તો કંઈ કંઈ સાહસિક જીવનને પ્રવાસનો સાદ સૂણાવ્યો
છે. તેનાં વર્ણનો તો ગ્રીક, રોમન ને સંસ્કૃત ભાષામાં પણ
જડે છે. એક વિદ્વાન બીજેન્ટાઈનવાસીએ તો નાઈલના નામને
વર્ષના દિવસો સાથે સરખાવ્યું છે. નાઈલના મૂળ નામ નીલોસ
(Neilos)ના અક્ષરોને N=૫૦, e=૫, i=૧૦, l=૩૦, o=૭૦ અને s=૨૦૦
ની સંખ્યા આપી તેણે ૩૬૫ નો સરવાળો પણ કરી બતાવ્યો છે.”

“પણ આને જ નાઈલ શા માટે માનવી?” કેનેડીએ
પૂછ્યું.

“પવન જો હજી એકાદ કલાક અનુકુળ રહે તો તે વિષે
તમામ માહિતી ને પુરાવા મેળવી શકીએ.”

પર્વતો વિખૂટા થતા જતા હતા. વચ્ચે ગામરાંઓ તથા
શેરડીનાં ખેતરો નજરે પડતાં હતાં. આ તરફના રહેવાસીઓ
બલૂનને દેવ માની તેના તરફ ભક્તિ ને શ્રદ્ધાની નજરે ભેવાને
બદલે ગુસ્સા ને ક્રોધથી ભેતા હતા. એટલે ‘વિક્ટોરિયા’ને
બંદૂકની ગેળી ન પહોંચી શકે તેટલી ઊંચાઈએ રાખવું
પડતું હતું.

“અહીં નીચે ઊતરવું જરા મુશ્કેલ પડશે.” કેનેડીએ કહ્યું.

“ગમે તેમ પણ, મારે છેવટે પા કલાક પણ નીચે તો
ઊતરવું પડશે જ. તે વગર નાઈલના મૂળ સંબંધી જરૂરી માહિતી
કેવી રીતે એકઠી થઈ શકશે?”

“ તે સિવાય ખીજે ઉપાય જ નથી શું ? ”

“ ના, નથી. ” દાકતરે કહ્યું. “ પણ નીચે ઊતરતાં પહેલાં આપણે આ પ્રદેશને બરાબર જોઈ લેવા માટે જરા ઊંચે ચડવું પડશે. ”

દશેક મિનિટમાં તો ‘વિક્ટોરિયા’ જમીનથી અઢી હજાર ફૂટ ઊંચે ચડી ગયું. ત્યાંથી નજર કરતાં કંઈ કેટલાંએ અરણ્ય મુખ્ય પ્રવાહને મળતાં દેખાતાં.

“ અત્યારે આપણે ગોન્ડોકુરોથી લગભગ નેવું માઈલ તથા તથા ઉત્તરમાંથી આવેલા પ્રવાસીઓએ છેડલામાં છેડો જે પ્રદેશ પાર કરેલો તેનાથી લગભગ પાંચેક માઈલ દૂર હોઈશું. ” દાકતરે નકશો જોઈ કહ્યું. “ હવે આપણે ખૂબ જાળવીને નીચે ઊતરવાનું છે. ”

‘વિક્ટોરિયા’ લગભગ એક હજાર ફૂટ નીચે આવ્યું ત્યારે જરા દાકતરે મોટેથી કહ્યું : “ હવે કોઈ પણ ભય માટે આપણે તૈયાર જ રહેવાનું છે. ”

“ અમે તૈયાર જ છીએ. ” તેના સાથીદારો એકસાથે બોલી ઉઠ્યા.

“ અચ્છા. ”

‘વિક્ટોરિયા’ પ્રવાહથી માંડ સોએક ફૂટ ઊંચે હશે નહીં લનો પટ લગભગ ત્રણસો ફૂટ જેટલો લાગતો હતો. નદીના કાંઠે આવેલાં ગામડાંના લોકો ઉત્તેજિત થઈ ટોળે વળ્યાં હતાં.

નીચે પાણીના પ્રવાહને કિનારેથી રોકતો એક દશેક ફૂટ જાંચો ખડક હતો. તેને જોઈ દાકતરે કહ્યું :

“ આજ ખડક વિષે આંદ્રેજેબાનેટે લખ્યું લાએ છે. ”

બેટોને લીધે નદીનો પટ પહોળો થતો જતો હતો.

બલૂનની નીચે નદીમાં કેટલાક હબસીઓ હોડકામાં બેસી બલૂનની સાથે સાથે ચાલી રહ્યા હતા. કેનેડીએ બંદૂક ફેડી તેમાંના એકનો બાન લઈ તેમનો સત્કાર કર્યો. તો પણ તેઓ પાછા ફર્યા નહિ.

સહેજ દૂર આવેલો એક ટાપુ બેઈ દાકતરે કહ્યું: “ત્યાં જ આપણે લંગર નાખીએ. ત્યાં ઝાડ પણ જણાય છે.”

“પણ ત્યાં તો વસ્તી લાગે છે!” બેને કહ્યું.

“હા, વીથેક માણસો દેખાય છે ખરા. પણ તેમને આપણે ડરાવી ભગાડી મૂકીશું.”

સૂર્ય માથા પર તપતો હતો. બલૂન બેટ પાસે આવ્યું. બેટના માણસો ઉત્તેજિત થઈ બલૂનને ગાળો દેતા હોય તેમ હાથ ઊંચેનીચે હલાવતા હતા. તેમાંનો એક તો તેની સળી-ઓની ટોપી હલાવતો હતો. કેનેડીએ નિશાન લઈ, ખાર કરી તે બિચારાની ટોપી ઉડાડી મૂકી.

બેને સરકાવેલ લંગર એક ખડકમાં ભરાઈ ગયું, એટલે તે નીચે ઊતરી પડ્યો. દાકતરે નીસરણી ઊતારી નીચે ઊતરવા માંડ્યું તથા કેનેડીને પણ પાછળ આવવા ફરમાવ્યું. નીચે આવી તેણે બેનને સંભાળ રાખવા અને કેનેડીને પાછળ આવવા સૂચવ્યું.

થોડેક દૂર જઈ નાનકડા ખડકોમાં આમતેમ આંટા મારી દાકતરે કેટલાક છોડવાઓને આડાચવળા હલાવી બેંચા. આમ એક છોડને હલાવતા તે એકાએક ઠરી ગયો. થોડીક ક્ષણ પછી કેનેડીનો હાથ પકડી તેણે કહ્યું: “લે, વાંચ.”

કેનેડીએ ત્યાં નજર નાંખી કહ્યું: “અક્ષરો છે.”

ખડક પર બે અક્ષરો કેતરેલા દેખાતા હતા.

“એ. ડી.” દાકતરે કહ્યું. “આંદ્રે દેબોનો. આ તો નાઈલના પ્રવાહમાં અહીં સુધી આવનાર આંદ્રે દેબોનીની સહી છે. હવે તો ખાતરી થઈ ને ?”

“થઈ જ. આ નાઈલ છે, એ વિષે હવે શંકાને સ્થાન જ નથી.” કેનેડીએ ભારપૂર્વક કહ્યું.

આ કીમતી અક્ષરોના નમૂનાની દાકતરે કાગળ પર નકલ કરી લીધી.

“બસ; હવે ઉપડીએ.” દાકતરે કહ્યું. “પવન ઉત્તરમાં જ લઈ જશે તો તો થોડા જ વખતમાં આપણે ગોન્ડોકુરો જઈ આપણા માણસોને મળીશું.”

દશેક ક્ષણમાં તો ‘વિક્ટોરિયા’ ઉપડી ચૂક્યું. દાકતરના પ્રવાસની એક મહાન સિદ્ધિ હાંસલ થઈ ગઈ હતી.

“આપણે કઈ દિશામાં જઈ રહ્યા છીએ ?” હોકા-
યંત્ર જોતા દાકતરને કેનેડીએ પૂછ્યું.

“વાયવ્ય ને પશ્ચિમ વચ્ચે.” દાકતરે કહ્યું. “હું માનું છું કે હવે ગોન્ડોકુરો જવાનું મુશ્કેલ થઈ પડવાનું છે. પણ ખીજો રસ્તો નથી.”

‘વિક્ટોરિયા’ ધીરે ધીરે નાઇલિથી દૂર દૂર જઈ રહ્યું હતું.

“આ આણખેડી લોમકાને પાર કરવા મથતા કંઈ કંઈ જવાંમદ્દ પ્રવાસખેડુઓને માટે આજ સુધી અસાધ્ય રહેલ આ પ્રદેશને છેલ્લી વખત ધરાઈને જોઈ લ્યો. ફરી આવો મોકો નહિ મળે.”

પવન ‘વિક્ટોરિયા’ને વધુ ને વધુ પશ્ચિમ તરફ વાળી રહ્યો હતો.

“દોસ્તો હવે જ આપણી ખરી આફ્રિકન મુસાફરી શરૂ થાય છે.” દાકતરે જણાવ્યું. “અહીં સુધીના આફ્રિકાની ધરતી આપણા માણસોએ ખુદી નાખી છે. પણ હવેના પ્રદેશ તો લદ્દન અબાણ છે.”

સાંજના દશેક થતાં ‘વિક્ટોરિયા’એ ટ્રેબલન્ટ પર્વત પર લંગર નાખ્યું. રડમી એપ્રિલની આ યાદગાર મુસાફરીના પંદર કલાકમાં પવનની ખૂબ મદદ હોવાથી તેમણે લગભગ ત્રણસો પંદર માઈલ કાપી નાખ્યા હતા.

રાતવાસો લઈ ‘વિક્ટોરિયા’ ખીજે દિવસે ઉપડી નીકળ્યું ત્યારે દાકતરે કહ્યું : “હું માનું છું કે જે પ્રદેશ પરથી આપણે પસાર થઈ રહ્યા છીએ તે યુસોગા પ્રદેશ છે. ભૂગોળશાસ્ત્રીઓ કહે છે કે આ વિભાગ આફ્રિકાના મધ્યભાગમાં છે ને ત્યાં એક મોટું સમુદ્ર જોવડું સરોવર છે. આપણે જોઈશું કે આ હકીકત ખરી છે કે નહિ.”

“ અહીં બધે માણસની વસ્તી હશે ? ” જોને પૂછ્યું.

“ હાસ્તો. અહીં રખડતા ફરતા જંગલી માણસો ન્યામ-ન્યામ નામે ઓળખાય છે. કહે છે કે તેઓ મનુષ્યલક્ષી છે અને તેમને પશુઓની પેઠે પૂછડું પણ હોય છે.”

સાંજના પાંચેક થતાં આરામ માટે ‘વિક્ટોરિયા’ને ઊભું રાખવામાં આવ્યું. રાત્રિ કોઈ પણ જાતની મુશ્કેલી સિવાય પસાર થઈ; જો કે પ્રદેશની અજ્ઞાનતાને લીધે ખૂબ જ સંભાળ રાખવામાં આવી હતી.

બીજે દિવસે ‘વિક્ટોરિયા’ ઉપડયું ત્યારે પવન ખૂબ વેગથી તથા આંચકા સાથે વાતો હતો. તેથી બલૂનની બેઠક હિચકા માફક ડોલંડોલ થઈ રહી હતી. બલૂનની ગતિ ખૂબ જ વધી ગઈ હતી. કલાકના સાંઠથી સીત્તેર માઇલ જેટલા પ્રચંડ વેગથી ‘વિક્ટોરિયા’ આગળ જઈ રહ્યું હતું. નીચેથી અતિ ઝડપે એક જંગલ પસાર થઈ રહ્યું હતું. જંગલ પૂરું થતાં ખૂદલી જગા દેખાવા માંડી.

“ પેલા હબસીઓનાં મોઢાં તો ભુઓ. ” બેને નીચેના ગામ તરફ આંગળી ચીંધી કહ્યું. “ બિચારા ફાટયે મોઢે તાકી જ રહ્યા છે. ”

“ તાકી જ રહે ને ! ” દાકતરે કહ્યું. “ બલૂનને પહેલી જ વાર બેનાર ફ્રાંસવાસીઓએ પણ તેને પહેલાં આકાશ સેતાન માની લીધેલ, તો સુદાનના આ બિચારા હબસીઓને મન તો એની વાત જ શું પૂછવી ? ”

“ તમે રબ આપો તો નીચે એક ખાલી શીશી ફેંકવાની મને ઈચ્છા થઈ છે. ” ગામથી સોએક ફૂટની ઊંચાઈએથી પસાર થતા ‘વિક્ટોરિયા’માં બેને દાકતરને કહ્યું. “ બે તે સાજીસારી નીચે જશે તો બિચારાઓ તેનું બહુમાન કરી પૂજશે. ને તેના

કટકા થઈ જશે તો પણ સંઘરી રાખશે.” એમ કહેતાં તેણે એક ખાલી શીશી ઉપાડી નીચે ફેંકી. જમીન પર પછડાતાં તેનાં હબરો ટુકડા થઈ ગયા. તે ભેતાં જ રાડો પાડતા હબસીઓ તેમનાં ગોળ ઝૂંપડામાં ભરાઈ ગયા.

ત્યાંથી થોડે દૂર જતાં એક ઊંચું જંગલ પાર કરવા માટે ‘વિક્ટોરિયા’ને ઊંચે લેવું પડ્યું. જંગલના ઝાડ લગભગ ત્રણસો ત્રણસો ફૂટ ઊંચાં હતાં તથા વડ જેવાં દેખાતાં હતાં.

જંગલની વચ્ચેવચ્ચે થોડી ખાલી જગ્યા હતી. તેમાં એક મોટા ઝાડની ચારેકોર ગોળાકારે ઝૂંપડીઓ ઊભેલી હતી. ઝાડ ઉપરનાં ફૂલ ભેઈ ભેન બોલી ઉઠ્યો :

“આવાં ફૂલ મેં કદી ભેયા નથી.”

“ફૂલ ? ક્યાં છે ?” દાકતરે કહ્યું. “તે તો માણસોનાં માથાં છે. ઝપાઝપીમાં જે મરે તેનાં માથાં અહીં લટકાવવામાં આવે છે. હિંદુસ્તાનના લોકો જીતની ખુશાલીમાં ઝાડે નાળીએર બાંધે છે, પણ આ લોકો તો માણસના માથાં લટકાવે છે.”

નીચેનું ગામ પસાર થઈ ગયું. થોડે દૂર ણીનું ગામ દેખાતું હતું. તેનો દેખાવ પણ ઓછો ભયંકર નહોતો. ત્યાં તો અર્ધા ખવાએલ માનવશબો અહીં તહીં રાખતા પડ્યાં હતાં.

“આ બધાં ગુનેગારોનાં શબ હોવાં ભેઈએ.” દાકતરે કહ્યું. “આપણામાં ને આ લોકોમાં ગુનેગાર બાબત ફરક એટલો જ છે કે આપણે મોતની સજા દીધા પછી શબને દાટી દઈએ છીએ, જ્યારે આ લોકો તેમને ખાઈ પણ જાય છે.”

“હું....” આ લોકોની ભયંકરતા વિષે સાંભળી ભેનથી બોલી જવાયું.

“એખીસીનીયામાં તો ગુનેગારોને ફાડી ખાવા માટે હિંસક પશુઓ આગળ ફેંકવામાં આવે છે. પશુઓને ફાવે ત્યારે ને ફાવે તેમ ફાડી ખાય, કોઈ વાર અડધું ખાધેલું શબ પડ્યું હોય.”

“આ પક્ષી તે વળી કયા ?” જોને આવી ભયંકર વાત બદલવા માટે થોડે દૂરથી ઉડી જતાં એક પક્ષીનાં ટોળાં સામે આંગળી ચીંધી કહ્યું.

“એ ગરૂડ છે. તેની ગતિ તો આપણા બલૂનની ગતિ કરતાં પણ વધારે હોય છે. વળી બલૂનને એક જ ચાંચમારી તે આપણને આ વેરાન જંગલમાં રાજતા કરી મૂકે તેમ છે.”

“તો તો તેનું નામ જ ન લેવું.”

લગભગ અપોર થયા હતા. પવન ધીરે પડી ગયો હતો. ‘વિક્ટોરિયા’ નીચેની ધરતી ધીર ગતિએ પસાર થઈ રહી હતી, દોડતી નહોતી.

એકાએક તેમને કાને ચીચીઆરીઓ ને ખૂમખરાડા સંભળાયા. થોડે દૂર એક ખુટલી જગામાં બસો ત્રણસો માણસો મરણીઆ બની અપાઝપી કરી રહ્યાં હતાં. ભાલાં ને બાણ તડકામાં ચમકતાં હતાં. લડવામાં તેઓ એવા બધા મગ્ન બની ગયા હતા કે ‘વિક્ટોરિયા’ના આગમનની તેમને તરત તો ખબર પણ ન પડી.

થોડીક ક્ષણ પછી બલૂન તરફ નજર પડતાં તેઓ અટકી ગયા ને અંદર અંદર ભાલા તથા બાણ ફેંકવાને બદલે બલૂનની બેઠક તરફ મારો ચલાવવા માંડ્યો. તેમાંનું એક બાણ તો બેઠક સુધી પહોંચી ગયું, ને જોને તેને પકડી પણ લીધું.

“ભાથે ચડો, દાકતર સાહેબ.” જોને કહ્યું. “નહિતર

આ આગતાસ્વાગતા મોંઘી પડી જશે. ”

ફરી જુદા શરૂ થયું. તેમાં સ્ત્રીઓ પણ કહીં કહીં દેખાતી હતી. તેઓ મરેલાંના માથાં કાપી લઈ પોતાના પક્ષ તરફ ઢગલો કરતી હતી. આવા મોઢિરા વિજયચિહ્ન માટે તેઓ પણ કોઈ કોઈવાર અંદરોઅંદર લડી પડતી.

“આમની વચ્ચે કુઠી પડવાનું મને તો મન થાય છે. ” કેનેડીએ બંદૂક હલાવતાં હલાવતાં કહ્યું.

“ના, ના. ” દાકતરે કહ્યું. “આપણે તો પહેલાં આપણું મૂળ કાર્ય પૂરું કરવાનું છે. ”

માથા પરના પીંછાના મુગટ તથા વિશાળ રાક્ષસી કદને લીધે સેનાપતિ જેવી લાગતી એક વ્યક્તિ એક હાથમાં ભાલો ને બીજા હાથમાં કુહાડી વીંઝતી વીંઝતી આમતેમ ચારે તરફ ધુમી રહી હતી. કુહાડીના એક જ ઘાએ ઝાડની ડાળી કાપી નાખી હોય તેમ તેણે એક માણસનો હાથ કાપી નાખ્યો ને કંઈ પણ વધુ વિચાર કરવા થોભ્યા સિવાય તેને તે પોતાના મોઢામાં નાખી ચૂસવા માંડ્યો.

“આહ ! આ તે માણસ કે હોવાન ! ” કેનેડીથી બોલી જવાયું.

“જે ગણે તે. ” દાકતરે કહ્યું. “આપણે ઊંચે જતા રહીએ જેથી આ જોવું ન પડે. ”

થોડા વખતમાં ‘વિક્ટોરિયા’ ઊંચે ચડી ગયું. હવે નીચેની લડાઈ પાછળ રહી ગઈ હતી. નીચે કેટલાંએ જરણાંઓ સાપો-લીયાની માફક આમતેમ દોડી રહ્યાં હતાં.

રાત પડતાં ‘વિક્ટોરિયા’ અટક્યું ત્યારે તેમણે લગભગ ૧૫૦ માઈલની મુસાફરી પૂરી કરી ૨૭° રેખાંશ ને ૪° ૨૦’ ઉત્તર અક્ષાંશ લંગર નાખ્યું હતું.

મધરાતે દાકતરનો વારો પૂરો થતાં તેણે કેનેડીને જગાડીને કહ્યું : “ જરા બરાબર ધ્યાન રાખજે હોં ! ”

“ કાં ? કંઈ નવીન છે ? ”

“ ના; ખાસ નવીન તો નથી. પણ પ્રદેશ વિચિત્ર છે એટલે ચેતતા નર સદા સુખી. ”

“ કંઈ જંગલી જનવરનો અવાજ સંભળાયો હતો ખરો ? ”

“ ના, એવું તો કંઈ નહોતું; પણ ધ્યાન રાખજે, અને જરૂર જણાતાં અમને જગાડવાનું ભૂલતો નહિ. ”

“ ભલે ”

વળી ફરી સાવચેત રહેવાની સૂચના આપી દાકતર સૂઈ ગયો.

બેઠકમાં બેઠાં બેઠાં કેનેડી ચારે બાજુ ધ્યાન આપી રહ્યો હતો. એકાએક થોડે દૂર તેને માણસોના હલનચલનનો આભાસ થયો. આંખો ચોળી તીવ્ર નજરે તેણે ચારે તરફ નજર કરી, પણ કંઈ જણાયું નહિ. તેને લાગ્યું કે તે માત્ર તેની ખાલી ભ્રમણા જ હતી. ત્યાં એકાએક તીણી સીસોટી સંભળાઈ. આ અવાજ તે પક્ષીનો, પશુનો કે પછી માણસનો હશે તે પણ નક્કી કરી શક્યો નહિ.

પણ કોણ જાણે શાથી કેનેડીને લાગ્યું કે પરિસ્થિતિ ગંભીર છે. દાકતરને જગાડવાનો વિચાર આવ્યો, પણ તેને થયું કે પહેલાં ખાતરી કરી બેઠ, પછી વાત. પોતાનાં હિ-

ચાર બરાબર તૈયાર રાખી તેણે ચારે તરફ સખત બાંધેલા રાખવા માંડ્યો.

ઝાડ નીચે અસ્પષ્ટ ઓળાઓ ફરતા દેખાયા. ઝાડની ઘટામાં થઈને ચંદ્રનું એકાદ કિરણ નીચે પડ્યું ત્યારે તેને જણાયું કે નીચે એક ટોળું ઊભું હતું. તેણે તરત જ દાકતરને ખભે હાથ મૂક્યો. દાકતર એકદમ સફાળો બેઠો થઈ ગયો.

“ધીરથી—” કેનેડીએ નાકે આંગળી મૂકી કહ્યું. તે પછી તેણે જોનને જગાડી જે કંઈ બન્યું હતું તેની વાત કરી.

“જોન અને હું નીચે જઈ તપાસ કરી આવીએ.” કેનેડીએ કહ્યું.

“ને એટલામાં હું એકદમ ચડી જવાની તૈયારી કરું.”

“ભલે.” કહી જોન ને કેનેડી નીચે ઊતરવા તૈયાર થયા.

“પણ જુઓ; અનિવાર્ય ન હોય ત્યાં સુધી હથિયારનો ઉપયોગ ન કરશો; કારણકે આ પ્રદેશમાં આપણી હાજરી છતી કરવામાં કંઈ ફાયદો નથી.”

જોન અને કેનેડી નીચે ઊતરી ઝાડની એક મજબૂત ડાળી પર બેઠા. એકાએક કોઈ ઉપર ચડતું હોય તેવો અવાજ સંભળાયો.

“આ તો ઉપર ચડતા લાગે છે.” જોને કેનેડીને કાનમાં કહ્યું.

“સાવધ !”

કેટલાક હબસીઓ ઝાડ પર ચડી ગયા હતા તથા કેટલાક ડાળીએ ડાળીએ થઈ ઘાસમાં સરકતા સર્પ માફક ઉપર ચડી રહ્યા હતા. એકાએક જોન અને કેનેડી બેઠા હતા તે ડાળી ઉપર બે માથાં દેખાયાં.

“કેનેડીના “લગાવ” શબ્દ સાથે બે ધડાકા ગાજી ઉઠ્યા. ને તે પછી તરત જ કોઈ નીચે ફૂટી પડતા હોય તેવા ધબાકા સંભળાયા. એકાદ ક્ષણમાં બધા અદસ્ત થઈ ગયા. પણ આ બધી ધડાધડી વચ્ચે એક અવાજ સંભળાયો :

“ આ મ્વા ! આ મ્વા ! ” (મને ખચાવો! મને ખચાવો!)

કોઈએ ફ્રેંચ ભાષામાં ગુંગળાતા સ્વરે કહ્યું.

“ સાંભળ્યું ? ” ઉપરથી દાકતરે પૂછ્યું.

“ હા. ”

“ આ જંગલીઓના હાથમાં કોઈ ફ્રેંચ પકડાયો લાગે છે. કોઈ પાદરી કે કોઈ મુસાફર હશે. ”

“ કદાચ પાદરી પણ હોય! ” કેનેડીએ કહ્યું.

“ જે હોય તે, પણ તે ફ્રેંચ છે ને આ માણસોના હાથમાં સપડાયો છે તેમાં તો શંકા નથી. ” દાકતરે કહ્યું. “ તેને ખચાવવાની બને તેટલી કોશિશ કર્યા સિવાય આપણાથી અહીંથી જવાય જ નહિ. વળી ખંડુકના અવાજ સાંભળી નિરાશાના અંધકારમાં ડૂબેલા તે પાદરીના જીવનમાં આશાનો ચમકારો આવી ગયો હોય એવું તેની ખૂબ પરથી લાગે છે. એટલે કોઈને આશા દઈ તેનો ભંગ કરવો તેના જેવું મહાપાપ બીજું કોઈ નથી. ”

“ તેને છોડાવવો જ જોઈએ. તે સિવાય આપણાથી એક ડગલું પણ ન ભરાય. ” કેનેડીએ કહ્યું.

“ બરાબર. ” દાકતરે કહ્યું. “ સવારે આપણે તેને છોડાવવા પ્રયત્ન કરીશું. તમને કોઈનો ડર તો નથી ને ? ”

“ ડર ? ડર શેનો ? ” બંનેએ કહ્યું.

આવો નિર્ણય થઈ જતાં દાકતરે ઊંચે સ્વરે દ્રેચ ભાષામાં ખૂબ પાડી : “જે હો તે ધીરજ રાખજો—તમને બચાવવા અમે ત્રણ મિત્રો અમારા જીવનને જોખમમાં મૂકીશું.”

સૌને શું કરવું તે સલાહ મૂંઝવી રહ્યો હતો. કેનેડી તથા જોન તો ઉત્તેજિત થઈ ગયા હતા. અત્યારે ને અત્યારે જ તેને છૂટે કરવાનો પ્રયત્ન કરવા તેઓ દાકતરને સમજાવી રહ્યા હતા. પણ દાકતર બધી પરિસ્થિતિનો શાંત, ગંભીર ચિત્તે વિચાર કરી રહ્યો હતો. અબાણી વ્યક્તિને બચાવવાની તેની ધગશ કંઈ ઓછી નહોતી; પણ તેમ કરવા જતાં પોતાની ત્રિપુટીમાંથી કોઈને ખોવો ન પડે અને જેને છોડાવવો છે તેને પણ હબસીઓ મારી ન નાખે એ રીતે કામ લેવાની જરૂર હતી.

ખૂબ જ વિચાર કરી તેણે જણાવ્યું: “આપણી પાસે બસેા રતલ બોલે તો છે. તે માણસનું વજન ૧૪૦ રતલ હોય તો પણ આપણી પાસે સાઠ રતલ વધારાના રહે.”

“પણ તારી યોજના શું છે?” કેનેડીએ પૂછ્યું.

“કેનેડી, એ તો તું જાણે છે કે તે પાદરીના વજન જેટલો બોલે ફેંકી ન દઈએ ત્યાં સુધી તો આપણા બલૂનના વજનમાં કંઈ પણ ફરક પડવાનો નથી. પણ આપણે જો ખૂબ જ ઝડપથી ઊંચે ચડવું હોય તો આ યાંત્રિક ભટ્ટી ઉપરાંત પણ ખીજી કોઈક મદદની જરૂર રહે છે. એટલે બાકીના સાઠ રતલ પણ જો ફેંકી દઈ શકાય તો આપણે જલદી ઉપર જઈ શકીએ.”

“હા, એ ખરું.” કેનેડીએ કહ્યું.

“પણ એક મુસીબત છે. આ બોલે ફેંકી દીધા પછી નીચે ઉતરવા માટે તેટલા જ વજનનો ગેસ ગુમાવવો પડે! આપણે માટે તો આ ગેસ જીવાદોરી સમી વસ્તુ છે, છતાં

પણ જો કોઈ માણસની જિંદગી તેનાથી બચાવી શકાતી હોય તો હું તેમ કરવા તૈયાર છું.”

“બીજું શું થાય?” જોને કહ્યું.

“તો ભલે.” દાકતરે કહ્યું. “આ બધી બોબની ટોપલીઓ બલૂનની બેકક બહાર એવી રીતે લટકાવો કે એક જ દોરી કાપતાં બધી નીચે પડે.”

“પણ અંધારામાં?”

“હા, એ તો બિલટો લાભ છે. કારણ કે અંધારામાં આપણે શું કરીએ છીએ તે કોઈ દેખી શકશે નહિ તથા આપણે ક્યારે તૈયાર થઈ ગયા તેની પણ કોઈને ખબર નહિ પડે. આપણાં બધાં હથિયાર હાથમાં જ રાખજો. કદાચ ગોળીબાર પણ કરવાં પડે. બંદુકનો એક, જોટાળી બે રાઈફલના ચાર, ને બે રિવોલ્વરના બાર મળી કુલ સત્તર ભડાકા આપણે એકસાથે કરી શકીએ તેમ છીએ. એટલું બધું કદાચ કરવાની જરૂર ન પણ પડે, છતાં તૈયારી રાખવી સારી.”

બધી ગોઠવણ થઈ ગયા પછી દાકતરે કહ્યું: “ચારે તરફ નજર રાખજો. જોને, તારે ટોપલીઓની દોરી કાપવાની છે; કેનેડીએ પેલા પાદરીને બચકી લેવાનો છે. પણ આ બધું ય હું કહું ત્યારે જ. જોને, તું નીચે જઈ બલૂનનું લંગર છોડી ઉપર આવતો રહે.

લંગર છૂટું કરી જોને ઉપર આવી ગયો. ‘વિક્ટોરિયા’ હવામાં તરતું થઈ ગયું. પણ તે તદ્દન શાંત ને સ્થિર હતું.

આ સમય દરમિયાન દાકતરે ભૂંડીને બરાબર તૈયાર કરી લીધી, જેથી તેને ચાલુ કરવામાં એક ક્ષણ પણ ગુમાવવી ન પડે.

પુલ્લી જગામાં દાકતરે જુદે જુદે ઠેકાણે બેટરીનો પ્રકાશ ફેંકી બેયો. છેવટે જ્યાંથી ધીરા આહુકારા સંભળાતા હતા ત્યાં બેટરીના પ્રકાશને સ્થિર કર્યો. પ્રકાશનાં ફિર-જોમાં લગભગ ત્રીશેક વર્ષનો એક નવજુવાન પડયો હતો. વધસ્તંભ પર ચડેલા ઇશુની પેઠે તેનું માથું છાતી પર ઢળી ગયું હતું, શરીરે ઉઝરડા હતા.

“ અરર....બિચારો! પાદરી જ લાગે છે. ” જોન બોલી ઉઠ્યો.

“ જોન, શાન્તિ રાખ ! આપણે તેને બચાવી લઇશું. ” દાકતરે કહ્યું.

નીચે લટકતી બેઠક તથા તેમાંથી નીકળતા બેટરીના પ્રકાશવાળા બલ્બને પૂંછડીઓ તારા માની હબસીઓએ ભયં-કર ચીંચીઆરી પાડી. તે સાંભળી પાદરીએ માથું ઊંચું કર્યું. ને તેને બચાવવા આવેલ માણસોને ખૂદ ઇશુએ મોકલેલા ફિરસ્તા માની તેમના તરફ હાથ લાંબા કર્યા.

“ હજી તો એ જીવે છે. ” દાકતરે કહ્યું. “ આ હબ-સીઓ આપણાથી ડરે છે એટલે તેને બચાવવાનું કામ ધણું સહેલું થઈ પડશે. સૌ તૈયાર છો ને ? ”

“હા.”

દાકતરે ભટ્ટી બંધ કરી એટલે બલૂન નીચે ઉતરવા માંડ્યું. આબુબાબુ નજીક ને દૂર જિલ્લે હબસીઓ તરફ દાકતરે ખેટરીનો પ્રકાશ ત્રણ ચાર વાર ફેંક્યો. પ્રકાશ પડતાં હબસીઓનું ટોળું એકાએક પાછું હઠ્યું ને રાડો પાડતું પાડતું જંગલમાં ભાગવા માંડ્યું.

બલૂનની ખેઠક છેક જમીનની લગોલગ આવી પહોંચી હતી. તે જોઈ, પોતાનો કેદી ભાગી જશે જાણી કેટલાક સાહસિક હબસીઓ રાડો પાડતાં પાડતાં ‘વિકટોરિયા’ તરફ દોડ્યા. કેનેડીએ બંદુક ઉપાડી; પણ દાકતરે તેને હાથ હલાવી ના પાડી.

કેટલાએ વખતથી રીખાતા પાદરીમાં ઊભા થવાની તકાત નહોતી રહી. ખેઠક જમીનને અડી કે તરત જ કેનેડીએ અધ-મૂઆ પાદરીના હાથ પકડી તેને ઊંચે ઉપાડ્યો ને તે જ ક્ષણે જોને ખસે રતલના બોબની ટોપલીઓની દોરી કાપી નાખી. દાકતરે ધારેલું કે આમ થતાં જ બલૂન કમાનમાંથી તીર છૂટે તેમ વેગથી આકાશમાં ઉડશે. પણ તેની ધારણા વિરુદ્ધ બલૂન તો માત્ર ત્રણ ચાર ફૂટ ઊંચે ચડી ઊભું જ રહ્યું.

“છે શું?” દાકતરે ત્રાસભરી રાડ પાડી.

‘વિકટોરિયા’ અટક્યું જોઈ હબસીઓ રાડ પાડી તેના તરફ દોડ્યા.

“અરે!” જોને ખેઠકબહાર ડોકું કાઢી રાડ પાડી.

“આણે ખેઠકને નીચેથી પકડી રાખી છે.” ખેઠક નીચે હબસીને બરાયેલો જોઈ જોને કહ્યું.

“કેનેડી,.... પાણીની પેટી.”

દાકતરનો વિચાર તરત જ સમજી જઈ કેનેડીએ સોએક રતલ વજનની પેટી બેઠક બહાર કાઢી ખાલી કરી નાખી— એકાએક બલૂને ઊંચે છલંગ મારી ‘વિકટોરિયા’ આકાશમાં ત્રણસો ફૂટ જેટલું ઊંચે ચડી ગયું.

ફરીથી એકાદ ખીજી છલંગ બલૂને મારી ને તે ખીજી સાતસો ફૂટ અદ્ધર ચડી ગયું.

“ ‘વિકટોરિયા’એ ફરીથી છલંગ કેમ મારી ? ” કેનેડીએ પૂછ્યું.

“ આમ જો. ” કહી દાકતરે હવામાં સણસણાટી બોલાવી નીચે પડતા હબસી તરફ આંગળી ચીંધી.

બેઠકને નીચેથી પકડી રાખનાર હબસીની પકડ છૂટી ગઈ હતી ને આંખા પરથી પાકી કેરી પડે તેમ તે નીચે પછડાયો હતો. જમીન પર રાખડ વેરાય ને છાંટા ઊડે તેમ હબસીના શરીરમાંથી લોહીનાં છાંટા ઉડ્યા, ને તેનાં અંગે-અંગના ચૂરેચૂરા થઈ ગયા.

બેઠકમાં દાકતરે વીજળીનો દીવો ચાલુ કર્યો. બધે અજવાળું અજવાળું થઈ ગયું. અજવાળામાં પાદરીએ આંખો ઉઘાડી.

“ તમે બચી ગયા છો. ” દાકતરે તેની સામે જોઈ ફેંચમાં કહ્યું.

“ બચ્યો ! ” પાદરીએ અંધેજીમાં કહ્યું : “ ભાઈઓ, હું તમારો આભાર માનું છું, પણ મને હવે નથી લાગતું કે હું વધુ જીવી શકું. ” કહી પાદરીએ આંખો ઢાળી દીધી.

જોને તેને માટે પથારી કરી. દાકતરે પ્રાથમિક સારવારની પેટી ખોલી પાદરીના હોઠ પર દવાનાં બે ચાર ટીપાં રેખ્યાં.

પાદરીના ગળા નીચે દવાનાં ટીપાં ઉતરતાં મોઢું ખોલી તેણે ધીરેથી કહ્યું: “જીસસ ! જીસસ !”

‘વિક્ટોરિયા’ વાયવ્ય દિશામાં સહેજ પશ્ચિમ તરફ મરકાતું મરડાતું ચાલી રહ્યું હતું.

“બચશે ખરો ?” કેનેડીએ પાદરી તરફ આંખળી ચીંધી કહ્યું.

“હા; આવા સુંદર વાતાવરણમાં બચવાની શક્યતા છે ખરી.”

“બિચારાએ કેટલું સહન કર્યું હશે !” કેનેડીએ કહ્યું.

બીજે દિવસે આકાશ સાફ હતું. પાદરી આંખો ખોલી ધીરે ધીરે વાત કરી શકતો હતો.

“તમને અમારી ખબર કઈરીતે પડી ?” દાકતરે પૂછ્યું.

“મને તો ખાસ કંઈ યાદ નથી.” પાદરીએ કહ્યું.

“પણ તમે કોણ છો ?”

“અમે અંગ્રેજ પ્રવાસીઓ છીએ.” દાકતરે કહ્યું. “બલુનમાં બેસી અમે આફ્રિકાનો પ્રવાસ કરવા નીકળ્યા છીએ. તમને બચાવવાનું સદ્ભાગ્ય અમને પ્રાપ્ત થયું છે.”

“વિજ્ઞાનીઓ પણ કંઈ જવાંમદ્ હોય છે !” પાદરીએ ધીરેથી કહ્યું.

“પણ પાદરીઓ તો શહીદો હોય છે.” કેનેડીએ કહ્યું.

“તમે કેટલા વર્ષથી અહીં છો ?”

“પાંચ પાંચ વર્ષથી મેં યુરોપ કે ફ્રાંસનો એક શબ્દ પણ સાંભળ્યો નથી. મને ત્યાંની કાંઈક વાત તો કરો.”

“પાંચ પાંચ વર્ષથી તમે આ જંગલીઓ વચ્ચે પડ્યા હતા ?” કેનેડીથી પૂછાઈ જવાયું.

“ હા. એ બિચારાએને ધમ સિવાય સુધરવાનો બીજો કયાં આરો છે ? ”

પછી દાક્તરે ફ્રાંસની વાત કરવા માંડી. વાતે વાતે, પાંચ પાંચ વર્ષના નિરાશામય ને અસહાય જીવને દીક્ષના ઊંડા ખૂણમાં કચડી દીધેલી વતનની મીઠી યાદ પાદરીની આંખમાં અશ્રુ લાવવા માંડી.

બહુ બોલવાથી પાદરીની અશક્તિ વધી ગઈ હતી. એટલે દાક્તરે તેને સૂઈ જવાનું સૂચન કર્યું. કોઈ મહાન વૈજ્ઞાનિક શોધના કીર્તિલોભથી નહિ, પણ ફક્ત આ બિચારાને સુધારવાની નિષ્કામ લાવનાથી આફ્રિકાના આ અંધારખૂણાઓ સુધી ખેંચાઈ આવેલ આ મહાન આત્માને બચાવવા દાક્તર ખૂબ આતુર હતો.

થોડી ઊંઘ પછી પાદરી ફરી જાગ્યો ત્યારે દાક્તરે તેને તેનો ઇતિહાસ પૂછ્યો. બ્રિટેની પ્રાંતના આરેડન પ્રાંતમાં ગરીબ માળાપને ત્યાં તેનો જન્મ થયો હતો. નાનપણથી જ તેને ધર્મ પ્રત્યે ખૂબ પ્રેમ હતો. પણ એક જગાએ બેસી ધર્મોપદેશ કરવો તેને ગમતો નહિ. વીશમે વર્ષે તે સ્વદેશ છોડી આફ્રિકા આવ્યો. નાઈલના કાંઠે કાંઠે તે આગળ ધપતો રહ્યો. બેએક વર્ષ પછી ન્યામ્બારાના વિકરાળ લોકોએ તેને કેદ પકડ્યો. તો પણ તે ધર્મોપદેશ કર્યા જ કરતો. આવી ટોળીઓ એક દિવસ પરસ્પર લડી પડી ત્યારે તેને છટકી જવાનો મોકો મળ્યો. ત્યાંથી છટકીને ધર્મોપદેશ કરતો કરતો તે બે વર્ષ સુધી આગળ આલ્યો. આમ એક વર્ષ તે ન્યામ-ન્યામ પ્રદેશની ખારાકી નામના અતિ જંગલી લોકો વચ્ચે રહ્યો. આ લોકોનો આગેવાન થોડા વખતમાં મરી ગયો. તેથી લોકોએ માન્યું કે આ

પાદરી તેના મોતનું કારણ છે. આથી તેનો ભોગ લેવાનું નક્કી કરવામાં આવ્યું. તેનો વધ કરવાને માંડ ચાર કલાક જ બાકી હતા એટલામાં તેણે ગોળીખારનો અવાજ સાંભળ્યો. એ સાંભળી સ્વાભાવિક રીતે જ તેને મદદની ખૂમ પાડી હતી. પોતાની વાત પૂરી કરતાં તેણે કહ્યું : “ આટલાં વર્ષોના આવાં જીવન પછી હવે મને મોતનો ડર નથી. તે તો બધી પ્રભુની કૃપા છે.”

“ પણ અમે તમને મરવા નહિ દઈએ. ” કેનેડીએ કહ્યું.

તે દિવસ આશા ને નિરાશા વચ્ચે પસાર થઈ ગયો. સાંજ ઢળતાં જોને દૂર દૂર પશ્ચિમ તરફ તીવ્ર પ્રકાશ તરફ આંગળી ચીંધી. બાણે ઉપાએ નભમંડળમાં સાથી આ ખૂંચા હોય તેવો દેખાવ હતો.

“ જીવતો જવાણામુખી હશે. ” દાક્ટરે કહ્યું.

“ પણ પવન તો આપણને તે તરફ લઈ જાય છે. ”

“ કુછ ફિકર નહિ. આપણે તેના માથે થઈ ને પસાર થઈ જઈશું. ”

ત્રણેક કલાક પછી ‘વિક્ટોરિયા’ પર્વતપ્રદેશ નજીક આવી પહોંચ્યું. ‘વિક્ટોરિયા’ તે વખતે ૨૪ ૧૫ રેખાંશ ને ૪ ૪૨’ અક્ષાંશે હતું. તેની સામે જ લાવા એકતો જ્વાળામુખી ભળી રહ્યો હતો, ને અગ્નિના તણખાઓ તથા ખડકના ટુકડાઓ ઉડાડી રહ્યો હતો. ભયંકર નૈસર્ગિક સૌંદર્ય કુદરતના આ તાંત્રમાં મૂર્તિમંત થઈ રહ્યું હતું.

એક ધારે પવન ‘વિક્ટોરિયા’ને આ દિશામાં આજ્ઞા ધકેલી રહ્યો હતો. ભઠ્ઠીની ગરમી વધારી દેવામાં આવી. ‘વિક્ટોરિયા’એ જાંચે ચડવા માંડ્યું. બહુત લગભગ છ હજાર

ફૂટની ઊંચાઈએ પહોંચ્યું હતું. તેની તથા જ્વાળામુખીની જ્વાળાઓ વચ્ચે લગભગ પંદરસો ફૂટનું અંતર હતું.

પાદરીને હવા ગરમ લાગતાં કારણ પૂછ્યું. જોને જણાવ્યું કે નીચે જ્વાળામુખી છે. પાદરીમાં ઊભા થવાની તાકાત નહોતી. છતાં કોઈને ખબર ન પડે તે પહેલાં બેઠા થઈ જઈ જ્વાળામુખી તરફ નજર કરી તેણે કહ્યું: “ અહા ! ભગવાનની કેવી લીલા છે ! કોમળમાં કોમળ, ભયંકરમાં ભયંકર ! ”

ઊભા રહેવાની શક્તિ ન હોવાથી પાદરીને આંખે અંધારા આવ્યાં ને તેણે લથડિયું ખાધું. કેનેડીએ તેને પકડી લીધો ને પથારીમાં સૂવાડી દીધો.

સાંજના દશ થતાં તો જ્વાળામુખી પર્વત કયાંય પાછળ રહ્યો રહ્યો રાત્રિના અંધકારમાં પ્રકાશનો શેરડો પાડી રહ્યો હતો.

પાદરીનો શ્વાસ મંદ થતો જતો હતો. દાકતરને લાગતું હતું કે હવે તે ભાગ્યે જ બચી શકશે. પાદરીએ આંખો ખોલી કહ્યું :

જેને પાદરીને બેઠો કર્યો.

“ભાઈઓ ! હવે મોતને ને મારે લાંબુ છેડું નથી. મને બેઠો કરો તો હું છેલ્લી વખત પ્રાર્થના કરી લઉં.”

“ભગવાન ઇશુ ! મારી પ્રાર્થના સ્વીકારજે, મને તારા ચરણોમાં સ્થાન દેજે.” તેના મુખ પર છેલ્લો ચમકારો આવ્યો અને તે નીચે પછડાયો.

“ખલાસ !” દાકતરે કહ્યું.

તે દિવસની આખી રાત ત્રણેયે શબના સહવાસમાં પસાર કરી. દરેકના હૃદયમાં આ પાદરીના મોતે ભયંકર અંઝાવાત જગાડયો હતો. દુનિયાની કઈ વસ્તુએ એને આવા અંધારા પ્રદેશોમાં ખેંચ્યો હતો ? બધાય તેની ને પોતાની સરખામણી કરી રહ્યા હતા. ક્યાં તે—દુનિયાની કાની વસ્તુએ ને ભાવનાનો ત્યાગ કરી જીવનના દૃઢ માર્ગે ખડીયામાં ખાંપણ લઈ ચાલી નીકળનાર, ને ક્યાં આપણે ?—પ્રવાસલોભ ને કીર્તિલોભ ખાતર જ માનવજીવનને અખતરામાં મૂકનાર ?

ખીજે દિવસે બપોરે પાદરીના શબની અંતિમ વિધિ કરવા માટે બહુનને નીચે ઉતારવામાં આવ્યું. જેન સૌથી પહેલો નીચે કૂદી પડયો.

“ જોન ! પાદરીને બહાર કાઢતાં પહેલાં તેટલો જ બોલો બલૂનમાં મૂકવો પડશે. ” દાકતરે સૂચવ્યું.

દાકતરના કહેવા પ્રમાણે જોને પાંચસોએક શેર વજનના પથરા બલૂનમાં મૂક્યા. આટલા બધા વજનની પહેલાં તે જરૂર નહોતી. પથરા સૂર્યના પ્રકાશમાં ખૂબ ચળકતા હતા.

“ આ એક નવી શોધ થઈ. ” દાકતર મનમાં બળડ્યો.

કેનેડી અને જોને ખાડો ખોદ્યો; પછી શહીદ પાદરીના શબને ઉપાડી હળવે રહી કબરમાં ઉતાર્યું. તેના માનમાં બધાએ મૌન ધારણ કર્યું. પછી હળવેથી જોને તેના પર માટી વાળી દીધી.

આ બધા સમય દરમિયાન દાકતર ખૂબ ઊંડા વિચારમાં પડી ગયા હતા.

“ શું વિચાર કરે છે ? ” કેનેડીએ દાકતરને ખભે હાથ મૂકી કહ્યું.

“ કુદરતની લીલાનો. ” દાકતરે કહ્યું. “ તમે જાણો છો, કે આ શહીદ પાદરી આજે ધરતીના ઉદરમાં અંતિમ સંસ્કાર પામ્યો છે ? ”

“ એટલે ? ”

“ આ પાદરી આજે સોનાની ધરતીની ગોદમાં સૂતો છે. ”

“ હું ! ”

“ હા; આજે જે પથરાને તમે પગ નીચે કચડી રહ્યા છો ને જેની તમારે મન કંઈ જ કિંમત નથી તે જ પથરામાં શુદ્ધ સોનું છે. ”

દાકતરના શબ્દો સાંભળતાં જ જોન આ પથરાને ભેગા કરવા મંડ્યો. તે જોઈ ને કેનેડી પણ તેનું અનુકરણ કરવા મંડ્યો.

“ થોડો વિચાર તો કરો. ” દાકતરે કહ્યું: “ આ બધો ભાર કંઈ બલૂનમાં લઈ જઈ શકાય ? ”

“ તો શું આ બળનો અહીં પડયો જ રહેવા દઈશું ? ”
જોને પૂછ્યું.

“ જોને, આ શહીદ પાદરીના તાબા મોતના સાક્ષી તરીકે ઊભીને ઘડીક પણ શું દુન્યવી ચીજો પર તિરસ્કાર નથી છૂટતો ? ને જ્યારે આપણે આફ્રિકાનો અંધારપછેડો ઉપાડવાનો પ્રયાસ આદર્યો છે ત્યારે આવો લોભ આપણને શોભે ? ”

“ પણ આ બધું તો અહીં નકામું જ પડ્યું છે ને ? ”
જોને કહ્યું.

“ માની લો કે એમ. પણ તે ઉપાડવાની ‘વિક્ટોરિયા’માં શક્તિ ક્યાં છે ? તને બહુ લોભ હોય તો ઈંગ્લેંડ જઈને હું તને આ જગાનો ચોક્કસ નકશો દોરી આપીશ. પછી તું તારા દોસ્તોને લઈને અહીં આવજે. ”

જોને કંઈ જવાબ ન દીધો.

દાકતરને તપાસ કરતાં જણાયું કે તેઓ અત્યારે ૨૨° ૨૩’ રેખાંશ ને ૪૦° ૫૫’ અક્ષાંશે હતા. શહીદ પાદરીના કબ્રસ્તાન તરફ છેલ્લી નજર નાંખી તેઓ ‘વિક્ટોરિયા’ તરફ ઉપજ્યા. દાકતર ખૂબ ચિંતાતુર જણાતો હતો, કારણકે પાણીની પેટી ખાલી કરી નાખવામાં આવી હતી તે ફરી ભરી લેવાની તેની ઇચ્છા હતી. પણ આવા સૂકા પ્રદેશમાં તે કેમ બને ?

બધા બેઠકમાં આવી પહોંચ્યા. દાકતરે ભૂટી ચાલુ કરી. પણ બલૂન કંઈ હાલ્યું ચાલ્યું નહિ.

દાકતરે જોને તરફ નજર ફેંકી કહ્યું : “ જોને ! તું આ પથરા ફેંકી દઈશ ? ”

“પણ તમે રજા આપી.....”

“હા; પણ તે તો આપણને જરૂરી વજન પૂરતી જ. બાકી આ રણમાં જ આપણે હંમેશા પડ્યા રહીએ તેવું થું તું ઇચ્છે છે?”

જેને એક નાનામાં નાનો પથરો ફેંક્યો પણ બલૂન જરા પણ ઊંચે ચડ્યું નહિ. ત્યાર પછી એક પછી એક એમ કરતાં અર્ધોઅર્ધ પથરા ફેંકી દેવામાં આવ્યા ત્યારે બલૂન માંડ સહેજ ડાહ્યું. કચવાતા મને જેને બીજા બે પથરા નીચે ફેંક્યા ત્યારે જ ડાહલી હાથણી માફક ‘વિક્ટોરિયા’ હવામાં ઊંચે ચડવા લાગ્યું.

‘કેનેડી’, ઠાકતરે કહ્યું : “જોઈ લે, જોન જેવા મજાના માણસ ઉપર પણ સોનાની કેવી ખરાબ અસર થાય છે?”

સાંજ થતાં ‘વિક્ટોરિયા’એ પશ્ચિમમાં ૯૦ માઈલ કાપી નાખ્યા. તેઓ અત્યારે ઝાંઝીબારથી સીધેસીધા ૧૪૦૦ માઈલ દૂર હતા.

રેતના આરામ પછી બીજે દિવસે ‘વિક્ટોરિયા’એ ઉડવાનું શરૂ કર્યું ત્યારે પવન પડી ગયો હતો.

“હું માનું છું કે આપણે અડધી મુસાફરી તો દશ જ દિવસમાં પૂરી કરી છે. પણ હવે જે મુસાફરી બાકી રહી છે તે મહા વિકટ છે. મને તો ડર છે કે આપણને ત્યાં પાણી પણ પીવાનું નહિ મળે.” દાકતરે કહ્યું.

“ત્યાં નહિ, પણ રસ્તામાં તો આપણને મળી રહેશે જ.”

“તો તો ઘણું જ સાફ.” દાકતરે ધીરેથી કહ્યું. દાકતરની નજર આગળ ભેંકાર રેતાળ મહાસાગરની શક્યતાઓ ખડી થતી હતી. પાણીનો વિચાર સૌ કોઈને મુંઝવી રહ્યો હતો.

મુસાફરોની વાતચીત ઓછી થતી જતી હતી. રણનાં ચિહ્નો સ્પષ્ટ જણાતાં જતાં હતાં. આકાશમાં વાદળાંનું એક પણ નિશાન નહોતું. પવનનું નામ નહોતું. આખા દિવસની મુસાફરીને અંતે ‘વિક્ટોરિયા’એ માંડ ત્રીશ માઈલ કાપ્યા હતા.

બધાનાં હૈયાં એક જ વિચારે ધડકતાં હતાં: ફક્ત ત્રણ જ ગેલન પાણી હતું. જે વધારે પાણી ન મળ્યું તો ? ૮૬° ની ઉંચી ગરમીમાં ખૂબ તરસ લાગે ત્યારે જ પીવા માટે દાકતરે એક ગેલન પાણી બુફું તારવ્યું; જે ગેલન ભડ્ડી માટે રાખ્યું. પૂરતી ગણતરી કરી દાકતરે જણાવ્યું: “આટલા પાણીથી ફક્ત ૫૪ કલાકની મુસાફરી થઈ શકશે. ઉપરાંત

પાણી મળે તેવી જગા અંધારામાં ન પસાર થઈ જાય તે માટે આપણે રાત્રે મુસાફરી ન કરીએ તોય સાડા ત્રણ દિવસ સુધી ચાલે તેટલું પાણી તો આપણી પાસે છે. એટલા વખતમાં કોઈ પણ હિસાબે પાણી શોધી કાઢવું જ જોઈએ. એટલે તમને અગાઉથી એક ચેતવણી આપી રાખું કે પીવા માટે એક ગેલન જ પાણી રાખ્યું છે. માટે સૌને માપસર જ પાણી મળશે.”

“પણ તેની આટલી ચિંતા શી ?” કેનેડીએ કહ્યું.

“ચેતતા નર સદા સુખી.” દાકતરે કહ્યું.

નીચેની જમીન સમુદ્રસપાટીથી લાગ્યે જ આઠસો ફૂટ ઊંચી હશે. આથી દાકતરને કંઈક આશા હતી. આફ્રિકાના મધ્યભાગમાં મહાસાગર આવેલ છે તેવી ભૂગોળશાસ્ત્રીઓની માન્યતા તેને યાદ આવી.

રાત્રિ ખૂબ શાંત હતી. પવનની એક લેરખી પણ આવતી નહોતી.

સવારના પાંચે તેમણે હંકારી મૂક્યું. પણ પવન હતો જ નહિ. તથા પાણીનો ખૂબ ઉપયોગ કરી ૪૮ થી પવનપ્રવાહ શોધવા ખૂબ ઊંચે જવું પાડવે તેમ પણ હતું નહિ. બપોર થાય ત્યાં સુધીમાં તેમણે માંડ દશગાર માઈલ કાપ્યા.

“આપણે અર્ધી મુસાફરી તો કરી દીધી હશે ?” કેનેડીએ પૂછ્યું.

“હા અને ના.” દાકતરે કહ્યું. “અંતરને લાગેવળગે છે ત્યાં સુધી હા ને સમયને લાગેવળગે છે ત્યાં સુધી ના.”

“હવે લાગે છે કે આપણે આફ્રિકાની સફર ખેડી રહ્યા છીએ. આજ સુધી તો સ્વર્ગની મુસાફરી જેવું લાગતું હતું.

હવે જ ખબર પડે છે કે પ્રવાસ શું છે.” જોને જણાવ્યું.

તે દિવસે તેમણે માત્ર વીશ માઈલની મુસાફરી કરી હતી. ખીજે દિવસે પહેલી મે હતી.

પવનનું કયાંય નામનિશાન નહોતું. આખો દિવસ દાકતર દૂરદર્શક ચશ્માં પહેરી દૂર દૂર નજર નાખ્યા કરતો હતો. દૂર દૂર તેની આંખો ફરી વળતી. પણ કયાંય પાણીનું નામનિશાન નજરે પડતું નહિ. આ મુસાફરીની મોટી જવાબદારી દાકતરને માથે હતી. મૈત્રીદાવે અથવા તો ફરજલાને કેનેડી તથા જોન તેની સાથે ખેંચાયા હતા. માનવના અણુ-ખેડેલાં પ્રદેશોના પ્રવાસમાં તેણે તેમને પણ જોખમમાં નહોતા મૂક્યા ?

તે વિચાર્યા જ કરતો કે હવે કરવું શું ? હવે જે પ્રદેશ-માંથી પસાર થવાનું હતું તેનાથી દુનિયાની ભૂગોળથી પરિચિત દરેક વ્યક્તિ અપરિચિત હતી. તેને થયા કરતું કે તેના મિત્રો આગળ ચોકકસ પરિસ્થિતિની ચોખવટ કરી દેવી જરૂરી છે, તથા શું કરવું તે બાબત તેમનો અભિપ્રાય પહેલેથી જ જાણી લેવાની જરૂર છે.

દાકતરે જોન તથા કેનેડીને બધી પરિસ્થિતિથી વાકેફ કર્યા.

“ દાકતર સાહેબ કહે તે સિવાય મારે ખીનું કંઈ કરવાનું હોય જ નહિ.” જોને કહ્યું : “ જ્યાં તેઓ જશે ત્યાં હું જવાનો.”

“ ને તું, કેનેડી ? ”

“ હું ? પ્રિય સેમ્યુઅલ ! મુશ્કેલીઓથી ડરી જાય એ ખીબ. સાહસના જોખમોનો મને કદી ભય નથી. હું તો સદાય

તારી સાથે જ છું. આગેકદમ એ એક જ માર્ગ આપણા માટે પુલ્લે છે. અમારા પર વિશ્વાસ રાખજે.”

“તો બુઓ, સાંભળી લ્યો.” દાકતરે કહ્યું. “મારી ગણતરી પ્રમાણે તો ગીયાનાની ખાડીથી હવે આપણે ત્રણસો ચારસો માઈલ કરતાં વધારે દૂર નથી. તે હિસાબે આ રણ કંઈ અકાટ નથી. ઉપરાંત દરિયાના કિનારા પર અંદરના ભાગમાં પણ વસ્તી છે. તે સિવાય વચ્ચે કયાંય રણદ્વીપનો ભેટો થઈ જાય પણ ખરો. પણ મુશ્કેલી તો પવનની જ છે.”

તે દિવસે માંડ પંદર માઈલ કપાયા હતા.

બીજે દિવસે પણ આકાશમાં એવી જ લેંકાર નિર્મળતા ને સ્વચ્છતા હતી. ‘વિક્ટોરિયા’ જમીનથી પાંચસો ફૂટ ઊંચે હતું, પણ તેની ગતિ જાણે અંધ થઇ ગઇ હતી.

“આપણે હવે ખાસ રણમાં પ્રવેશ કરીએ છીએ.” દાકતરે કહ્યું. “નાખી નજર પહોંચે ત્યાં સુધી રેતીનો અક્ષાટ ધરતીપટ કાચા લંબાવી પડ્યો છે. પવનનું કયાંય નામનિશાન નથી.”

“પણ મને લાગે છે કે પવન છૂટશે ખરો.” જોને કહ્યું. “ઉપર વાદળાં દેખાય છે.”

સવારે આઠ વાગ્યે નજરે પડેલ વાદળાંનું સ્વરૂપ હજી એવું ને એવું જ હતું. તે જોઈ દાકતરે કહ્યું: ‘વાદળાંનો આકાર બદલાતો નથી તે ખતાવી આપે છે કે પવન છે જ નહિ.’”

ઊંચે ચડી પવનપ્રવાહ શોધવા દાકતરે ભટ્ટી ચેતાવી. પંદરસોએક ફૂટ ઊંચે જતાં ‘વિક્ટોરિયા’ વાદળાં પાસે પહોંચી ગયું. તેટલે જઈને પણ પવન માટે તો નિરાશ થવા જેવું જ હતું. આટલે ઊંચે આવી પાણીનો વ્યય કરવા બદલ દાકતરને ચિંતા થવા લાગી.

“આમ તો જીઓ.” જોને બોલી ઉઠ્યો.

“શું છે?”

“આમ ભુઓ ! આપણે કંઈ એકલા નથી. આપણી પહેલાં પણ કોઈ બહુનપ્રવાસે નીકળ્યા છે.”

“કંઈ ગાંડો તો નથી થયો ને, જોન ?” ઠાકતરે પૂછ્યું.

“કોણ હું ?” જોને અભયખીથી પૂછ્યું. “આમ જોઈ દ્યો કેનેડી સાહેબ.” કહી જોને એક તરફ આંગળી ચીંધી.

“તારા સમ, સેમ્યુઅલ ! આમ જો તો ખરો.” કેનેડીએ કહ્યું. “આપણા જેવું જ બહુન અને આપણા જેવા જ મુસાફરો.”

“જોયું.” ઠાકતરે કહ્યું.

બસેએક કદમ દૂર ‘વિક્ટોરિયા’ જેવું જ ખીજું બહુન નજરે પડતું હતું.

“તો આપણે એ બહુનને આપણી ખબર આપી દઈએ.” ઠાકતરે કહ્યું. “કેનેડી ! વાવટો ફરકાવ.”

પણ જાણે તે જ વખતે સામા બહુનના માણસોને પણ તેવો જ વિચાર આવ્યો ન હોય તેમ તેમાંથી પણ ‘વિક્ટોરિયા’ના વાવટા માફક જ વાવટાનો ફફડાટ શરૂ થયો.

“વાંદરા જેવા લાગે છે.” જોને ચીડાઈને કહ્યું.

“વાંદરા જેવા નથી, આપણા જેવા જ છે.” ઠાકતરે મોટેથી હસીને કહ્યું.

“કેમ ?” કેનેડીએ પૂછ્યું.

“ત્યાંનો વાવટો પણ તું પોતે જ ફરકાવી રહ્યો છે. આપણે જ તે ખીજા બેઠકમાં છીએ. ને આ ખીજું બહુન તે આપણું ‘વિક્ટોરિયા’ પોતે જ છે.”

“અપમાન લાગે તો માફ કરજો.” જોને કહ્યું. “પણ મારે બદલે હરીફાને જોઈને તમે તો ગાંડા નથી બની બેઠા ને?”

“ ઠીક, તો જોન, તું હાથ લાંબાપહોળા કરી ઠેકડા આરી જો એટલે તને મારા શબ્દો સમજશે. ”

દાકતરના કહેવા પ્રમાણે જોને કયું. તો સામા બલનની બેઠકમાં પણ તેમજ થતું દેખાયું.

“ આ બધી હવે, જોન, મૃગજળની લીલા છે. ” દાકતરે તેને સમજાવતાં કહ્યું. “ હવાના થરોની ઘનતા રણની ગરમીથી અસમાન રીતે આછીવત્તી થવાથી આપણું પોતાનું જ પ્રતિબિંબ ત્યાં પડે છે. ”

“ વાહ ! ” જોને કહ્યું. હજી તેણે હાથ લાંબાપહોળા કરી ચાળા કરવાનું બંધ કર્યું નહોતું.

સાંજના ચારેક થતાં જોને દૂર આવેલ રેતીના ટેકરાઓ તરફ આંગળી ચીંધી. રેતીના ટેકરાઓ પાછળથી બે તાડવૃક્ષો હોડિયાં કરતાં નજરે પડતાં હતાં.

“ ઝાડ પણ છે. ” દાકતરે આશ્ચર્યમાં આવી જઈ કહ્યું. “ કદાચ પાણી પણ હશે. ”

દાકતરે દૂરદર્શક ચશ્માં ચડાવી વધુ ખાતરી કરવા નજર ફેંકી. “ ત્યાં પાણી પણ હોવું જ જોઈએ. આપણે બંધનને ત્યાં નહિ લઈ જઈ શકીએ તે છેવટ તેટલું ચાલી નાખીશું. હવે વાંધો નહિ. ” દાકતરે આનંદમાં આવી જઈ કહ્યું.

“ પાણી મળવાનું હોય તો પછી આજે જ, અત્યારે જ, અબ ઘડી ધરાઈને પી લઈએ તો કંઈવાંધો છે ? ” જોને પૂછ્યું.

“ કોઈ હરકત નહિ. ખુશીથી ધરાઈને પી લો. ” દાકતરે કહ્યું.

“ આવો સ્વાદ તો અમૃતનો ચ નહિ હોય ! ” કેનેડીએ પાણી પીતાં પીતાં કહ્યું.

સાંજના છ થતાં ‘વિક્ટોરિયા’ રેતીના ટેકરાઓ પાસે આવી પહોંચ્યું. દૂરથી દેખાતાં તાડવૃક્ષો અહીં તો લગભગ બળી ગયેલા જ લાગતાં હતાં—ફક્ત પવનના અલાવને લીધે તેનાં સૂકાં પાંદડાં ખરી પડવાં બાકી હતા. પાણી નહિ હોય તો ? દાકતરની છાતી ધડકવા લાગી.

થોડા વખત પહેલાં જ ત્યાં એક કાફલો થંભ્યો હોય તેવાં નિશાન હતાં. કાફલામાંના કેટલાક અશક્ત માણસો ત્યાં જ મરેલા પડ્યા હતા. જેઓ સશક્ત હશે તેઓ આશાભંગ થઈ મૃત્યુમાર્ગે એકલા આગળ ચાલ્યા ગયા હશે.

“ નીચે ઉતર્યે શું વળે તેમ છે ? ” કેનેડીએ નિશ્વાસ નાખી કહ્યું. “ અહીં તો પાણીનું ટીપું ચે લાગતું નથી. ”

“ પણ તપાસ તો કરીએ. પાણી મળવાનો કંઈ સંભવ છે કે નહિ ! ”

‘વિક્ટોરિયા’ની બેઠક ધરતીને અડી એટલે જોન અને કેનેડી પોતાના વજન પૂરતી રેતી બેઠકમાં મૂકી પાણીની શોધમાં ચાલ્યા. અહીં તહીં બધેય આંટા માર્યા પછી તેમને લાગ્યું કે અહીં જળાશય હશે; પણ અત્યારે તો તે કેટલાંયે વર્ષોથી સૂકાઈ ગયું હોય તેમ લાગતું હતું.

મંદ મંદ પગલે ને ધૂળભર્યાં શરીરે ચાલ્યા આવતા સાથી-દારોને જોઈ દાકતરને લાગ્યું કે પાણીની આશા નથી. આ વખતે ખૂબ હિંમત ને ધીરજ રાખવાની જરૂર હતી. એક પણ શબ્દ બોલ્યા સિવાય જોન અને કેનેડીએ બેઠકમાં જગા લીધી.

હજી લગી તો તેમને તરસના દુઃખથી બહુ હેરાન થઈ નહિ પડ્યું હોવાથી આગળ જવા માટે તઓ નિરાશ નહોતા અર્થ ગયા.

તે દિવસે તેમણે માંડ દશ માર્ગલ કાપ્યા હતા.

“**એ**ને છ કલાકથી વધારે સમય ભટ્ટી ચાલે તેમ નથી. એટલામાં જો પાણી નહિ મળે તો પછી આપણું શું થશે તે કંઈ કહી શકાય નહિ.” બીજે દિવસે સવારે ઉપડતી વખતે દાકતરે કહ્યું.

ગરમી વધતી જતી હતી. બેઠકમાં છત્તર નીચે છાંયામાં મૂકેલ થર્મોમીટરમાં પાંચે ૧૩૦ ડીગ્રીએ પહોંચ્યો હતો. હવે તેમની પાસે માત્ર અઢી શેરથી વધારે પીવાનું પાણી નહોતું. પણ હજી તો આ રણ પાર કરવાનું હતું. દાકતરના મનમાં હજારો વિચારો ધુમી રહ્યા હતા. પહેલેથી આટલું પાણી પી નાખ્યું ન હોત તો ? બલૂનનો ભાર હવે ઓછો કરી નાખીએ તો ! આવા બધા વિચારોના ભારે તેનું માથું દુઃખવા આવ્યું હતું. જોન ને કેનેડી નિરાશામાં લાંબા થઈ સૂઈ ગયા હતા.

“એકાદ છેલ્લો પ્રયત્ન કરી લઈએ.” તેણે વિચાર્યું.
 “જાએ જઈએ વખતે કોઈ પવનપ્રવાહ મળી જાય ! છેલ્લો પાસો ફેંકી લઈએ.”

સો ફૂટથી માંડીને તે પાંચ હજાર ફૂટની ઊંચાઈ સુધીમાં દાકતરને કંઈ સફળતા ન મળી. ભટ્ટી માટે રાખેલું પાણી ખલાસ થઈ જતાં ભટ્ટી બંધ પડી. ‘વિક્ટોરિયા’એ નીચે ઉતરવા માંડ્યું. ચારેક વાગતાં ‘વિક્ટોરિયા’ની બેઠક જમીનને

અડી. સેકસ્ટન્ટથી જગાના રેખાંશ માપતાં દાકતરને લાગ્યું કે તેઓ ૧૬.૩૫' રેખાંશ ને ૬.૫૧' અક્ષાંશે હતા. શાહ સરો-વર પાંચસોએક માઈલ દૂર હતું, જ્યારે આફ્રિકાનો પૂર્વકિનારો આરસો માઈલથી થોડો વધારે દૂર હતો.

બેઠક જમીનને અડ્યા પછી થોડી વારે જોન અને કેનેડી જાગી ગયા.

“કાં, અડીં સુકામ કરવાનો છે?” કેનેડીથી સહસા પૂછાઈ જવાયું.

“બીજું શું થાય?” દાકતરે માથું નીચું રાખી જવાબ દીધો. ત્રણે જણા બેઠક નીચે ઉતર્યા.

સાંજે નામનું ખાઈ વારા ફરતી સૂતા.

બીજે દિવસે માંડ પોણો શેર પાણી બાકી હતું. આખરી ષળ સિવાય તેને સ્પર્શ પણ નહિ કરવાનું દાકતરે સૌને જણાવી દીધું.

થર્મોમીટર પારો ૧૪૦ અંશ પર હતો.

“હિંમત હારી ગયે ચાલે તેમ નથી.” દાકતરે કહ્યું. “આવી અસહ્ય ગરમી પછી વાતાવરણમાં ભયંકર ફેરફાર થાય છે, ને રણમાં, સૂતા સેતાનો જાગે તેમ પવનનાં તોફાનો જાગે છે. ટલાકમાં તો શાંત વાતાવરણ હુપ્ત થઈ પ્રચંડ ઝંઝા-વાતોના ડાકલા વાગતા થઈ જાય છે.”

“પણ એવો કેઈ સંભવ દેખાય છે?” કેનેડીએ કહ્યું.

“પારો નીચે ઉતરતો જાય છે ખરો.” દાકતરે કહ્યું.

તરસથી અને રણના વિચારોની વેદનાથી ત્રણે થાકી ગયા હતા.

રાત પડતાં દાકતરને વિચાર આવ્યો; કે આમને આમ પડી રહેવા કરતાં ચાલી નીકળવું શું ખોટું? તેણે આ વિચાર તેના મિત્રોને જણાવ્યો. પણ તેમણે કંઈ તે તરફ બહુ ધ્યાન આપ્યું નહિ. ત્યારે દાકતરને લાગ્યું કે એકલા પણ ચાલી નીકળવું જ ભેઈશે; દાકતરે પશ્ચિમ ભણી પગલાં ઉપાડ્યાં, અંધારે અંધારે તેણે કેટલાય માઈલ કાપી નાખ્યા. માનવ-શક્તિને પણ મર્યાદા હોય છે. તે થાક્યો, તેના પગે લથડિયું ખાધું ને તે નીચે પછડાયો. ઊભા થવા ઘણા પ્રયત્નો કર્યા પણ વ્યર્થ. છેવટ અંધારી રાત અને આ રેતીના મહાસાગરની ભેંકાર એકલતામાં તે નિદ્રાધીન થઈ ગયો.

મધરાતે જોને કેનેડીને જગાડ્યો. દાકતર ક્યારના ગયા છે પણ હજી પાછા આવ્યા નથી. તેનાં પગલાં જોતો જોતો જોન ચાલી નીકળ્યો. પવનહીન રણમાં માનવપગલાંની નિશાનીઓ રાત્રીના અંધકરમાં પણ સ્પષ્ટ જણાતી હતી. જોન દાકતર પાસે પહોંચી ગયો.

“કાં, આમ? શું થયું છે?” જોને પૂછ્યું.

“કંઈ થયું નથી જરા અશક્તિ આવી ગઈ છે.”

“મારા ટેકે ટેકે ચાલો ‘વિક્ટોરિયા’ પાસે પાછા જતા રહીએ.” જોને કહ્યું.

જોને પાછા ચાલી નીકળ્યા.

“આમને આમ તો ભાગ્યે જ આપણે થોડા દિવસ જીવી શકીએ. મારે આપણે તરત કોઈ એક નિર્ણય કરી લેવાની જરૂર છે.” જોને કહ્યું.

“હું....” દાકતરે કહ્યું. “પવન જ નથી ત્યાં કરવું શું?”

“ મારી વાત તો સાવ સીધી સાદી છે. ખાવા પૂરતાં સાધનો ઉપાડી હું આગળ ઉપડી જઈ તે પછી જો પવનની મદદ મળે તો તમે મારી રાહ જોવા રોકાયા સિવાય ચાલી નીકળજો. અને જતાં જો હું કોઈ ગામે પહોંચીશ તો તમે થોડાં અરબી વાકયો લખી આપો જેથી માફ કામ થાય ને હું કાંઈક સગવડો મેળવી શકું. ”

“ એ ન બને. અમે તને એમ એકલો જવા દઈ શકીએ નહિ, જોત. ” દાકતરે તેનો બરડો હળવેથી ઢાબડી કહ્યું. “ તારી હિંમત તથા તારા સ્વાર્પણ માટે તને ધન્યવાદ આપું છું, પણ તારી દરખાસ્ત અમને નામંજૂર છે. ”

“પણ કંઈક તો કરવું જોઈશે ને? બુચ્ચો, હું તમને કહી દઉં છું, આજે થયો રવિવાર; અથવા મધરાત વીતી ગઈ છે એટલે માને કે સોમવાર થયો. પણ આપણે મંગળવારે પણ અહીંથી નહિ ઉપડી શકીએ તો પછી તમે મને રોકી શકવાના નથી, એ યાદ રાખજો. ”

દાકતર જવાબ દીધા સિવાય ચાલતો હતો.

બીજે દિવસે દાકતરે સર્વપ્રથમ વાયુમારમાપક યંત્રની તપાસ કરી, તો પારો ખૂબ નીચો ઉતરી ગયો હોય તેમ જણાતું હતું.

દાકતર વાતાવરણના વિચારોમાં ગુંચવાઈ ગયો હતો; જોન પોતાના પ્રવાસના વિચારો કર્યા કરતો હતો. કેનેડીની તરસનો પાર નહોતો. તેને થોડું પાણી આપવામાં આવ્યું, એટલે તે સૂઈ ગયો. દાકતર પણ સૂઈ ગયો હતો. જોન એકલો હતો. તરસની પીડા અસહ્ય હતી. શીશીમાંથી થોડું પાણી પી લેવાનું, ચાખી લેવાનું (?) મન તે રોકી ન શક્યો. શીશીનો ખૂચ ખોલી એકાદ બે ટીપાં એ મોઢામાં પાડવા જાય છે ત્યાં “મા, મને છમ વડુ”ની માફક કેનેડી ખોલી ઉઠ્યો : “મને પણ દે....દે.” જોને ખાકીની શીશી કેનેડીના હાથમાં મૂકી. તેણે આખી ખાલી કરી નાખી. કેનેડી ખગડ્યો : “હુકિયા.” પણ જોને તે સાંભળ્યું નહિ. કારણકે તે પણ આઠો પડી ગયો હતો.

રાત આમને આમ પસાર થઈ. બીજે દિવસે તેમની શક્તિઓ તદ્દન ક્ષીણ થઈ ગઈ હતી. જોન પોતાના ઠરાવ પ્રમાણે ચાલી નીકળવા માટે ઉભા થવાનો પ્રયત્ન કર્યો; પણ તેનાથી ઉભા જ થવાનું નહિ.

એકાએક કેનેડીની નજર બેઠકની બહાર દેખાતી બંદુકની નળી પર ગઈ. માનવાતીત પ્રયત્ન કરી તેણે બંદુક હાથમાં લઈ નળી પોતાના તરફ વાળી.

તે બેઈ આત્મશક્તિના બેરે જ બેન ઉભો થયો ને બંદુકની નળીને આડી કરી નાખી.

“ મૂકી દે....નહિતર મારી નાખીશ. ” કેનેડીની પીળી આંખોમાં શુસ્સાની રતાશ આવી.

પણ તેની પરવા કર્યા સિવાય બેન બંદુકને વળગી રહ્યો. તેમની તાણાતાણીમાં બંદુક ફૂટી ને તેના લડાકાથી દાકતર બગી ગયો. પણ એકાએક તેની નજર ક્ષિતિજ પર પડી ને સાદ ફાટી બચ તેટલા ઊંચા અવાજે તેણે રાડ પાડી : “એ આવે....એ આવે....પણે ! ”

તેના અવાજમાં એટલું બેર હતું કે બેન અને કેનેડી છૂટા પડી ગયા ને ક્ષિતિજ તરફ બેવા લાગ્યા. રેતીના શાંત મેદાનને બદલે ત્યાં તો ધૂળની આંધી ચડી હતી. આકાશ ઢંકાઈ ગયું હતું ને પવનના સુસવાટા સંભળાતા હતા. બાણે રેતીને શાંત સાગર હેલે ચડ્યો હતો.

“ સી મૂન ! ” (રણનું વાવાઝોડું) દાકતરે ખૂમ પાડી. તેની આંખોમાં આશાની તેજ ટસરો ફૂટી.

“ સી મૂન ! ” બેને પણ સમજ્યા સિવાય ખૂમ પાડી.

“ તો તો મૂઆ પડ્યા; હવે નહિ બચાય ! ” કેનેડીએ કહ્યું.

“ હા. માર્યા; ઉલટાના બચી ગયા. ” મોતનાં વિકરાળ જડખામાંથી છૂટતાં દાકતરને વિનોદ સ્ફુર્યો.

ઢાકતરે ઉતાવળે ઉતાવળે બલૂનની રેતી નીચે ઢાલવવા માંડી. છેવટે તેના મિત્રો શું થવાનું છે તે સમજી જતાં બેઠકમાં ચડી બેસી તેને મદદ કરવા લાગ્યા.

“ બેન ! હજી બસો રતલ જેટલા તારા સોનાના પત્થરો છે તેમાંથી પચાસેક રતલ ફેંકી દે. ” ઢાકતરે કહ્યું.

બેને તે પ્રમાણે કયું કે તરતજ ‘વિક્ટોરિયા’ ઠેકઠો મારી આકાશમાં ચડી ગયું.

આંધી પાસે આવી રહી હતી. એકાદ ક્ષણ પછી ‘વિક્ટોરિયા’ને આંચકો લાગ્યો ને તે ખેંચાયું તથા આકાશે ચડેલાં રેતીના સાગરમાં અદૃશ્ય થઈ ગયું.

“ હજી થોડા વધારે પથરા ફેંકી દે. ” આંખમાં રેતી ન પેસી જાય તે માટે આંખો પર હાથ રાખીને જ ઢાકતરે કહ્યું.

વધારે પત્થરો નીચે ફેંકી દેવાયા. ‘વિક્ટોરિયા’ હજી જાયે ચડયું. જમીન પરની રેતી અહીં આવી શકતી નહોતી. અમાપ ગતિથી ‘વિક્ટોરિયા’ ઉડી રહ્યું હતું.

ત્રણેક કલાક થતાં વાવાઝોડું મંદ પડ્યું તો થોડેક જ છેટે એક રણદ્વીપ નજરે પડ્યો તેની ચારે બાજુ લીલાં ઝાડનો પાર નહોતો. ત્યાં પાણી હોવાનો પૂરો સંભવ હતો.

ઢાકતરે ‘વિક્ટોરિયા’માંથી ગેસ બહાર કાઢવાની ચકલી ખેલી. હાઈડ્રોજન બહાર કાઢ્યો, એટલે રણદ્વીપથી બસોએક ફૂટને અંતરે ‘વિક્ટોરિયા’ નીચે ઉતર્યું. આ ત્રણ કલાક દરમિયાન ‘વિક્ટોરિયા’એ અઢીસોથી પણ વધારે માઈલ કાપી નાખ્યા હતા.

બેન ને કેનેડ નીચે ઉતર્યા ને રણદ્વીપ તરફ ચાલવા માંડ્યા.

“ હથિયાર લેતા નાઓ. ” ઢાકતરે કહ્યું. “ ને ખબરદાર સ્કેન્ને. ”

કેનેડીએ હાથમાં બંદૂક લીધી ને જોને રાઇફલ લઈ લીધી. તેઓ સીધે સીધા ઝાડના ઝુંડ તરફ ગયા, કારણ કે પાણી હોવાનો વધારેમાં વધારેમાં વધારે સંભવ પણ ત્યાં હતો. વીશેક કદમ પર જ એક ભયંકર ગર્જના સંભળાઈ.

“ સિંહ ગર્જના ! ” કેનેડીએ કહ્યું. ને તે આગળ ચાલ્યો. જોને તેને હાથ પકડી રોકવા જતો હતો, પણ તેનો હાથ તરછોડી તે આગળ ચાલ્યો.

એક ખડક પાસે સિંહ બેઠો હતો. હુમલો કરવાની તૈયારીમાં હતો. તેણે ઠેકડો માર્યો; પણ તરત જ કેનેડીની ઝોળીથી તે વીંધાઈ તે જમીન પર પછડાયો.

તેને ત્યાં ને ત્યાં પડ્યો રહેવા હઈ બંને ઝરણાં તરફ ચાલ્યા. થોડાક ફૂટ નીચે જ એક સુંદર સ્વચ્છ પાણીનો ઝરો હતો. કેનેડી તો ઉતાવળે પગે ચાલી ગાયભેંશની માફક માથું નીચું કરી મોઢેથી જ પાણી પીવા મંડ્યો. જોને પણ તેનું અનુકરણ કર્યું.

પાણી પી રહ્યા પછી જોને કહ્યું: “ ઢાકતર માટે શું કરીશું ? ”

ગજવામાંથી શીશી કાઢી કેનેડી પાણી ભરવા જતો હતો ત્યાં જ થંભી ગયો. “ ફસાયા ! ” તેનાથી બોલાઈ જવાયું.

શું થયું છે તે કંઈ સમજાય તે પહેલાં જોને ભયંકર ત્રાડ સાંભળી. બીજો સિંહ આવ્યો હતો.

“ સિંહ છે ને ? ” તેણે પૂછ્યું.

“ ના, સિંહણ. ”

જેનના હાથમાંથી રાઈફલ ખૂંચવી લઈ કેનેડી તેને ખાલી
 અંદુક મારે તે પહેલાં તો સિંહણે ગ્રાપ મારી ને તે તથા જોન
 બંને નીચે પછડાયાં. પડતી વખતે જોનની ગોળીથી સિંહણને
 ખભો વીંધાઈ ગયો હતો; પણ તેથી તો તે વધુ ખુબ્બસે ચડી
 હતી. પણ ત્યાં તો એક બીજો ભડાકો સંભળાયો ને ઝરાને
 કાંઠે ઉતરતો દાકતર નજરે પડ્યો. સિંહણ આ વખતે વીંધાઈ
 પડી હતી.

સિંહણની નીચેથી માંડમાંડ જોન બહાર નીકળ્યો.

સાંજે સુંદર લોજન તયાર કરવામાં આવ્યું. સિંહનું માંસ, ચા, બીસ્કીટ, પેમીકેન....સૌએ ધરાઈ ધરાઈને ખાધું.

બીજે દિવસે, સાતમી મેની સવારે સૂરજ ભગવાને ઉગ-મણી દિશામાં ડેર કાઢી ત્યારે દાકતરે બહાર ક્યું કે આપણી પાસે પૂરતી ખાધાખોરાકી હોવાથી આપણે અહીં જ સાનુકુળ પવનની રાહ જોઈશું.

“આશા અને નિરાશાના પલટા કેવા અકસ્માત હોય છે ?” કેનેડી બોલી ઉઠ્યો. “હજી તો ગઈ કાલ જીવનની કોઈને આશ નહોતી, ને આજે...? મને તો લાગે છે, બાણે હું ગાંડો જ થઈ જઈશ.”

ત્રણ મિત્રો ખૂબ આનંદથી વાતો કરી રહ્યા હતા.

દાકતરે અક્ષાંશ રેખાંશમાંથી કહ્યું કે આપણે અત્યારે ૧૫°.૪૩’ રેખાંશ અને ૮૦°.૩૨’ અક્ષાંશ પર છીએ.

કેનેડી આ જંગલમાં શિકાર ખેડ્યા જ કરતો. સિંહ, સિંહણને માર્યા પછી આ જંગલમાં બીજા કોઈ વિકરાળ જાન-વરનો ભેટો થયો નહોતો. પણ સિંહસિંહણ અહીં હતાં તે પરથી દાકતરે જણાવ્યું કે હવે આપણે ફળદ્રુપ જમીનથી બહુ દૂર નથી.

ત્રણે રાત્રે વારા પ્રમાણે સૂઈ ગયા.

ખીજે દિવસે પણ હવામાનમાં કંઈ પલટો આવ્યો નહિ-
‘વિક્ટોરિયા’ તદ્દન સ્થિર જ પડ્યું રહેતું. દાકતરને ચિંતા થયા
કરતી કે જે મુસાફરી આમને આમ લંબાયે જશે, તો પછી
જીવનનાં ઉપયોગી સાધનોની ખોટ પડશે, તેને થયા કરતું કે
પાણીની આકૃતમાંથી તો બન્યા પણ હવે ભૂખે મરવાનો વારો
તો નહિ આવેને ?

પણ વાયુભારમાપક ચંત્રમાં પારાએ ફરીથી ઉતરવા માંડ્યું
હતું. એટલે થોડા વખતમાં હવામાનમાં ફેરફારો થશે તેવી
શક્યતાઓ ઊભી થઈ હોય તેમ લાગતું હતું. એટલે વહેલામાં
વહેલી સાનુકુળ તકે ઉપડવા માટે બધી વસ્તુઓ તૈયાર રાખ-
વાની જરૂર હતી. પાણીનાં પીપ ભરી લેવામાં આવ્યાં.

ગરમી અસહ્ય હતી. પારો ૧૫ અંશ સુધી પહોંચ્યો
હતો. આખી મુસાફરી દરમિયાન આટલી ગરમી ક્યારેક
નોંધાઈ નહોતી. તે હિસાબે વાતાવરણમાં પલટો થવાની ઘણી
શક્યતાઓ લાગતી હતી.

રાત્રે વારા પ્રમાણે સૌ સૂતા.

જેનનો ચોકીનો સમય હતો. રાત્રે ત્રણેક વાગતાં ઉજાણતા-
માપકચંત્રનો પારો નીચે ઉતરવા લાગ્યો. આકાશ વાદળાંથી
છવાઈ ગયું.

“ જગો ! પવન શરૂ થાય છે. ” જેને તેના મિત્રોને
જગાડી કહ્યું

“ હોડો....વાવાઝોડાંનાં નિશાન છે. ” દાકતરે કહ્યું. ને
ત્રણે ‘વિક્ટોરિયા’ તરફ દોડ્યા.

પવનના સપાટાથી રેતીની સાથે ખેંઠકને ઢસડતું ઢસડતું
‘વિક્ટોરિયા’ આગળ ખેંચાઈ રહ્યું હતું. રેતી સાથે બલન.

ધસાવાથી તેનું પડ તૂટી જવાનો દાકતરને ભય હતો. પણ જોન ઉતાવળે દોડી બેઠકમાં ચડી ગયો. એટલે વજન વધતાં 'વિક્ટોરિયા' ઉભું રહી ગયું.

દાકતર ને કેનેડી અંદર આવી ગયા. દાકતરે ભટ્ટી ચાલુ કરી ને 'વિક્ટોરિયા' પવનની પાંખે ચડ્યું નિરાશાના અંધારા વાતાવરણમાં બચવા માટેનું આશાકિરણ દેનાર આ રણુદ્રીપ અને તેના વૃક્ષસમુહને દાકતર તથા તેના સાથીદારો ઉપકાર-દષ્ટિથી છેલ્લી વખત જોઈ રહ્યા.

થોડા વખતમાં તો તેઓ ક્યાંય ખેંચાઈ ગયા.

સવારના સાડા નવ થતાં લીલોતરીનાં ચિહ્ન નજરે પડવા લાગ્યાં. કોલંબસ માફક ઢાકતરને પણ આ ચિહ્નો રેતીના મહાસાગરનો અંત સૂચવ્યો.

એકાદ કલાકમાં આડ પણ નજરે પડવા લાગ્યાં.

“ જમીન, જમીન ! ” આટલા દિવસથી તેઓ રેતીના મહાસાગર પર જ મુસાફરી કરી રહ્યા હોવાથી રાહ ગૂમ નાવિ-કને જમીન દેખતાં જોડલો આનંદ થાય તેટલો આનંદ કેનેડીને થયો.

થોડે દૂર નાના નાના ખડકોવાળી ટેકરીઓથી વીંટળાઈ વળેલ એક સરોવર નજરે પડ્યું. તેની ચોતરફ વૃક્ષોની ઘટા હતી. કેટલાએ વખત પછી આવું લીલું દૃશ્ય જોતાં ત્રણે પ્રવાસીઓના હૃદયનો પાર રહ્યો નહિ.

“ જુઓ, પણે ઢોર ચરે. ” જોને સરોવર કિનારે ચરતાં પશુઓ તરફ આંગળી ચીંધી કહ્યું. “ હવે માણસની વસ્તી દૂર નહિ હોય ”

થોડા વખતમાં તો આછી ઝાડીને બદલે જંગલ નજરે પડ્યાં. જંગલમાં પાડા, હાથી તથા હિપોપોટમસનાં ટોળેટોળાં નજરે પડતાં હતાં. ઘાડી ઝાડીના ફળફૂલ અને પાનના હબરો વિવિધ રંગો નજરે પડતા હતા. લીલી ચાદર પર જાણે કુદરતે રંગોળી પૂરી હતી.

“ અહીંથી આપણે આધુનિક શોધખોળોને સાંકળી દઈએ છીએ. ” દાકતરે કહ્યું: બર્ટન અને રપેક તથા ડોક્ટર બાર્થે કાપેલ માગોને આપણે એક ને અખંડ બનાવી દઈએ છીએ. આપણું એ સદ્લાગ્ય છે કે હવે આપણે આફ્રિકાની પૂર્વ-પશ્ચિમ ભૂગોળને એક ને અખંડિત કરી શકીશું. ”

છેલ્લા બે પ્રવાસો પછી મને લાગે છે કે પશ્ચિમમાંથી ઉપડેલ ડોક્ટર બાર્થે ને પૂર્વમાંથી ઉપડેલ બર્ટન અને રપેકે ખેડેલ પ્રવાસો વચ્ચે ખૂબ મોટું અંતર હશે જ. કેનેડીએ કહ્યું.

“લગભગ પંદરસો માઈલ થાય. ” દાકતરે નકશા પર જોઈ અક્ષાંશની ગણતરી કરી કહ્યું.

“ ત્યારે તો પગરસ્તે જનાર માટે એ ઘણું કહેવાય. જોને કહ્યું.

“ લીવિંગસ્ટન અને મોર્ફીટ તો સીધેસીધા અંદરના ભાગમાં ગયેલા, તેમણે જોએલ ન્યાસા સરોવર બંને જોએલ ટાંગાનિકાથી બહુ દૂર નથી. મને તો લાગે છે કે આ સદીના અંત સુધીમાં તો આ વિશાળ ધરતીપ્રદેશને ખૂણેખૂણા પૃથ્વીના નકશા પર ચડી જશે. ”

બારેક કલાક પછી ‘વિક્ટોરિયા’ નિગ્રીટી પ્રદેશ પર આવી પહોંચ્યું આટલાંટિક પર્વતનાં ત્રિરાટ શિખરો ક્ષિતિજ પર ડોકિયાં કરી રહ્યા હતા. તેની પશ્ચિમ બાજુ પર આટલાંટીકને મળતાં ઝરણાં સાપોલિયા માફક દોડી જતાં હતાં. થોડા વખત પછી તો એક મોટો જળપ્રવાહ નજરે પડ્યો. નકશા પરથી ગણતરી કરતાં દાકતરને લાગ્યું કે તે બેનૂએ નામની નદી હતી. બેનૂએ નાઈઝરને મળી જતી હતી. આ તરફના અરબો નાઈઝરને “જલમુખ” કહેતા.

નીચે હબસીઓ જમીન ખેડી રહ્યા હતા, તથા સ્થિતિ-જમાં માંદીક પર્વતનાં શિખરો નજરે પડતાં હતાં.

સાંજ પડતાં 'વિક્ટોરિયા'એ એક ઊંચા ઝાડની ડાળીમાં લાંબર ભરવ્યું. પણ પવનના બહુ ભેરદાર સપાટા આવતા હોવાથી બલૂનનો ગોળો ત્રાંસો થઈ જઈ બેઠકની સ્પીધમાં આવી જતો.

ખીજે દિવસે પવન મધ્યમાં હતો. પણ તે 'વિક્ટોરિયા'ને દ્રોણા શહેર તરફ લઈ જતો. ફૂલાન લોકોએ દ્રોણાને નવેસરથી વસાવ્યું હતું એટલે તે બેવાનું દાકતરને મન થઈ આવ્યું.

કેનેડીએ જણાવ્યું કે આ પ્રદેશમાં શિકાર કરવા થોડા દિવસ રોકાવાની જરૂર છે. જોને પણ આ દરખાસ્તને સંમતી આપી, કારણ કે નવું માંસ લઈ લેવાની પણ જરૂર હતી. પણ આ પ્રદેશના મૂર લોકોએ 'વિક્ટોરિયા' તરફ ગોળીઓ છોડી. તેથી દાકતરને પ્રવાસ ચાલુ રાખવાની ફરજ પડી.

બલૂનને ઊંચેનીચે લઈ જવાથી દાકતર તેને પશ્ચિમને બદલે ઉત્તર તરફ વાળી શક્યો. હવે તેઓ નાઈઝરના મૂળ અને ચાડ સરેવરને જુદા પાડતા માંદીક પર્વત તરફ જઈ રહ્યા હતા. ત્રણેક વાગતાં તેઓ માંદીક પર્વતની બરાબર સામે આવી પહોંચ્યા. દાકતરે બલૂનને લગભગ આઠ હબર ફૂટની ઊંચાઈએ ચડાવી દીધું. સમગ્ર પ્રવાસ દરમિયાન બલૂનને આટલું ઊંચે ક્યારેય પણ ચડાવવામાં નહોતું આવ્યું. આટલે ઊંચે જતાં ઠંડી પણ એટલી બધી હતી કે તેઓને ધાબળાનો આશ્રય લેવો પડ્યો.

પાંચ વાગતા તેઓ પર્વતની પાછલી બાજુએ આવી પહોંચ્યા. હાથમાં બંદુક લઈ કેનેડી નીચે ઉતર્યો ને એકાદ હરણનો શિકાર કરી લાવ્યો.

સાંજે નિરાંતે જમી કરી ત્રણે જણ આરામથી વારા પ્રમાણે સૂતા.

બીજે દિવસે ૧૧ મી મેના રોજ ‘વિકટોરિયા’એ
પોતાનું પ્રયાણ શરૂ કર્યું.

પવન તેમને વધુ ને વધુ ઉત્તર તરફ લઈ જઈ રહ્યો
હતો. સવારનાં નવ થતાં તો તેઓ મોરફંચા શહેર પાસે
આવી પહોંચ્યા.

તે વખતે ઘોડેસ્વાર ટુકડીઓ સાથે ગામનો શેખ ગામમાં
પ્રવેશ કરી રહ્યો હતા. એ જોઈ, વાતચીતો કરવાની ઈચ્છાથી
ઢાકતરે બલૂનને નીચે લીધું. પણ આ લોકો બલૂનને જોઈ
ઉલટા ગભરાઈ ગયા ને એકદમ સંતાઈ ગયા. એકલો શેખ જ
ત્યાં ઉભો રહ્યો. ખભેથી ખંદ્રક ઉતારી તે ગૌરવપૂર્વક ઊંચે
જોઈ રહ્યો. તેનાથી ઢોઢસોએક ફૂટ ઊંચે રહીને ઢાકતરે સ્પષ્ટ
અરબી ભાષામાં સલામ કરી.

પણ આ શબ્દો સાંભળતાં જ શેખ ઘોડેથી નીચે ઉતર્યો
ને કપડાં બગડવાની રજ પણ પરવા કર્યા સિવાય ધૂળવાળા
રસ્તા પર લાંબો થઈ નમસ્કાર કરવા મંડ્યો.

ઢાકતરને યાદ આવ્યું કે અહીંના લોકો આદિ યુરોપિ-
યન પ્રવાસીઓને દેવ માનતા કાનુ કે તેઓ રંગે ગોરા હતા.

‘વિકટોરિયા’ તો આગળ ચાલી રહ્યું હતું.

“આપણે મેજર ડેનહામના રસ્તા પર છીએ.” ઢાકતરે કહ્યું.

“એ ડેનહામ કોણ હતો ?” જોને પૂછ્યું.

“ ૧૮૨૨થી તે ૧૮૨૪ સુધી બોર્નુઓમાં કેપ્ટન કલે-પર્ટન ને દાકતર ઉડને સાથે તે લશ્કરમાં મેજર હતો. દ્વિપો-લીથી માર્ચ માસમાં નીકળી ચાડ સરોવર પાસે આવેલ કુકા શહેરમાં તે ૧૬મી ફેબ્રુઆરી, ૧૮૨૩ માં પહોંચ્યો. ડેનહામે બોર્નુઓ ને માંગારામાં કેટલુકે પર્યટન કર્યું હતું. તેનો સાથી ઉડને મૂર્મૂર શહેરમાં થાકથી મરણ પામ્યો હતો.

કર્નાક ગામથી થોડે દૂર જઈ દાકતરે ‘વિકટોરિયા’ ને નીચે ઉતાર્યું.

લોગુમનું મુખ્ય શહેર કર્નાક બીજા બધા ગામો કરતાં રચનામાં વ્યવસ્થિત હતું. મકાનો સુંદર હતાં, રસ્તા મોટા હતા, તથા વચ્ચે ગુલામોનું વેચાણખરીદનું મોટું બજાર હતું.

‘વિકટોરિયા’ નજરે પડતાં જ અહીં પણ પહેલાં શોર-ખંકેર મચ્યો. કામકાજ છોડી સૌ ઘરમાં ભરાઈ ગયા. ‘વિકટોરિયા’ વધુ નીચે આવ્યું. તે જમીનથી છસો ફૂટને અંતરે જ ઊભું રહ્યું.

છેવટે લોગુમનો વડો બહાર આવ્યો ને તેણે લીલો વાવટો ઊંચો કરી તેની સાથેના શરણાઈવાળાઓને શરણાઈઓ બળવવાનો હુકમ કર્યો. તેની આસપાસ માણસોનું ટોળું જમા થતું ગયું. આ બધાએ માણસો આફ્રિકાના બીજા રહેવાસીઓ કરતાં વધુ સમજી તથા ગારવશાળી જણાતા હતા.

ચારે દિશામાં ઘોડા દોડી રહ્યા હતા. થોડા વખતમાં દાકતરને જણાઈ આવ્યું કે ‘વિકટોરિયા’ જેવા અભૂતપૂર્વ શત્રુનો સામનો કરવા માટે લશ્કર ભેગું થઈ રહ્યું હતું.

ટોળામાં કોલાહલ મચી રહ્યો હતો. એકાએક વડા

હાકેમનો હાથ જાચો થયો ને બધા શાંત થઈ ગયા. પછી તેણે ‘વિક્ટોરિયા’ને ઉદ્દેશી અસ્પષ્ટ ભાષામાં કંઈક શબ્દો ઉચ્ચાર્યા, પણ દાકતર તેમાંનું કંઈ સમજી શક્યો નહિ.

લશ્કરની ટુકડીઓ આવી પહોંચી હતી. આવા આકાશી શેતાન સામે લડવા માટે તેઓને હાથમાં ધનુષ્ય-ખાણ સાથે લાંબી કતારોમાં ગોઠવી દેવામાં આવ્યા હતા. પણ એટલામાં તો દાકતરે ભૂંટી વધુ સતેજ કરી ‘વિક્ટોરિયા’ને વધુ જાચે ચડાવી દીધું.

જમીનથી ઇસો ફૂટ જાચે ‘વિક્ટોરિયા’ હતું. પવનની એક પણ સુરખી આવતી નહોતી. એટલે રાત તેમણે ત્યાં જાચે ને જાચે પસાર કરવી પડી. નીચે શહેરમાં સા કોઈ સૂઈ ગયા હોય તેમ જણાતું હતું.

મધરાત થતાં આખું ગામ ચોકમાં ભેગું થયું ને ત્યાં લાકડાનો ઢગલો કરી અગ્નિ ચેતાવ્યો.

આમ ને આમ અર્ધોએક કલાક ગયો. ત્યાં તો જાણે દીવા જાચે આની રહ્યા હોય તેવો દેખાવ થયો. પહેલાં તો દાકતર ગભરાઈ મુંઝાઈ ગયો કે આ તે કેવું હથિયાર હશે. પણ પાંખોનો ફફડાટ સંભળાવા લાગ્યો. ત્યારે જ દાકતરને ખગર પડી કે નીચેથી કબુતરોને છોડવામાં આવ્યા છે. કબુતરો પાસે આવી રહ્યાં હતાં. જોને બેકમાંથી એક ભારે પત્થર નીચે ફેંક્યો—તે સાથે જ બચ્ચન જાચે ચડી ગયું.

સવારના ત્રણ થતાં પવન શરૂ થવાથી ‘વિક્ટોરિયા’એ આગળ ચાલવા માંડ્યું. તે દિવસે ૧૨ મી મે થઈ હતી.

“આપણે કદાચ આજે જ ચાડ સરોવર પહોંચી જઈશું.” દાકતરે કહ્યું.

“એ સરોવર બહુ મોટું છે?” જોને પૂછ્યું.

“હા, લગભગ સવાસો માઈલ જેટલું લાંબું છે.”

મફતે પ્રદેશ પર થઈને તેઓ પસાર થઈ રહ્યા હતા. થોડે દૂર જતાં આફ્રિકાના કાસિપયન સમુદ્રસમા ચાડ સરોવરમાંથી નીકળતી નદી નજરે પડવા લાગી.

થોડો સમય જતાં ‘વિક્ટોરિયા’એ ચાડના પાણી પર ઉડવા માંડ્યું. આ સરોવરનું પાણી ખાઈ છે કે નહિ તે નક્કી કરવાની ઇચ્છાથી દાકતરે ‘વિક્ટોરિયા’ને નીચે ઉતાર્યું. થોડા જ વખતમાં ‘વિક્ટોરિયા’ પાણીની સપાટીથી માત્ર પાંચેક ફૂટ ઊંચે રહ્યું.

જોને શીશીને દોરી માંધી પાણી સીંચ્યું. તે આખી જોતાં દાકતરને લાગ્યું કે પાણી સ્વાનિષ્ટ હતું, ખાઈ નહોતું.

દાકતર પાણીની નોંધ લઈ રહ્યો હતો, તેવામાં તેની આંખમાં બંદૂકનો ભડાકો સંભળાયો. પાણીમાં તરતાં જલઘોડાને જોઈ તેને ગોળી મારવાની ઇચ્છા કેનેડી રોકી શક્યો નહોતો.

ચાલુ સરોવર પહોંચ્યા પછી પવનની દિશા બદલાઈ હતી, ને ‘વિકટોરિયા’ પશ્ચિમ તરફ ઢળતું જતું હતું. પહેલાં તો દાકતરને આ ફેરફાર ન ગમ્યો. પણ થોડા વખતમાં જ બૂનોનું વિખ્યાત મુખ્ય શહેર કુકા નજરે પડ્યું.

કુકા મૂળ તો એ જુદા જુદા ગામનું બનેલ હતું. એક ગામમાં સુંદર મકાનોમાં પૈસાદાર માણસો રહેતા જ્યાં બીજા ગામમાં ઝુંપડામાં ગરીબ માણસો રહેતા હતા. આ બેતાં ગંગલાઓ ને ચાલોવાળું એડીનબર્ગ કેનેડીને યાદ આવ્યું.

પણ શહેરનું બરાબર નીરીક્ષણ થઈ શકે તે પહેલાં તો એકાએક વાતાવરણમાં પલટો આવ્યો. ને ‘વિકટોરિયા’ ફરી પાછું ચાલુ સરોવર પર ખેંચાઈ ગયું. આ પ્રદેશમાં પવનની દિશામાં ઝડપી ફેરફારો થયા કરતા.

ચાલુ વચ્ચે ટાપુઓનો પાર નહોતો. તેમાં બીડીઓમાહ નામની અતિ દૂર માણસ જાત વસતી હતી. ‘વિકટોરિયા’ને બેતાંજ તેમણે હાથમાં પત્થરો લઈ તેમના તરફ ધા કરવા માંડ્યા.

થોડે દૂર જતાં બેને કેનેડીની નજર પક્ષીના એક ટોળાં તરફ ખેંચી. કેનેડીએ તેનો શિકાર કરવા દાકતરની રજા માગી, પણ દાકતરે ના પાડી.

“એ જીવાયેત નામનાં પૂંછડીવાળાં અતિ ભયંકર પક્ષીઓ છે. તેમને છંછડયે શું ફાયદો ?”

પણ ‘વિક્ટોરિયા’ જ્યારે પક્ષીઓની પાસે આવી પહોંચ્યું ત્યારે એ પક્ષીઓ બલૂનને કેઈ મોટું પ્રાણી ધારી તેની તરફ ઉડવા લાગ્યા. ધીરે ધીરે તેઓ ‘વિક્ટોરિયા’ને ઘેરી વળ્યાં. તેમની ઉડવાની ગતિ અતિશય તીવ્ર હતી. દાકતરને ખૂબ ચિંતા થયા કરતી હતી કે આ પક્ષીઓ બલૂનના પડને ચાંચ મારી તોડી નાખશે તો ?

આ ભયથી ભયવા તેણે બલૂનને ઊંચે ચડાવવા માંડ્યું. પણ આ પક્ષીઓ પણ તેની સાથે જ ઊંચે ચડવા લાગ્યાં.

“આમને તડાતડ ઉડાડી દઉં તો ?” કેનેડીએ પૂછ્યું.

“ના, જોજો એમને છોડતો.” દાકતરે કહ્યું: “જમીન પરના સિંહ કે વાઘ કરતાં આ પક્ષીઓ વધુ વિકરાળ છે. તું ખંડુક તૈયાર રાખ. પણ મારી રબ વગર ગોળીખાર કરતો નહિ.”

પક્ષીઓ બલૂનની લગોલગ આવી રહ્યાં હતાં.

“સેમ્યુઅલ, આપણી પાસે સત્તર ગોળીઓ તૈયાર છે.” કેનેડીએ કહ્યું. “એટલી ગોળીઓથી એમને એક પક્ષી એક સાફ કરી શકાશે. કદાચ બધાં નહિ મરે તો પણ વીંખાઈ તો જશે જ.”

“તારું કહેવું મોટું છે, પણ....” દાકતરે કહ્યું. “જો તેઓ માથા તરફ થઈ બલૂનના ઉપલા ભાગ પર હુમલો કરશે તો તું તેમને દેખી પણ નહિ શકે, ને મારી પણ નહિ શકે.”

પણ તે જ ક્ષણે એક વિકરાળ પક્ષી બલૂન પાસે આવ્યું ને અંચ મારવાની તૈયારી કરવા લાગ્યું.

દાકતરના “લગાવ” શબ્દ સાથે તો પક્ષી વીંધાઈને નીચે પડ્યું.

પહેલાં તો ભડાકો સાંભળી જીવાએતનું ટોળું વીંખાઈ ગયું. પણ એકાદ ક્ષણ પછી માલમ પડ્યું કે એ વીંખાયું નહોતું, પણ માત્ર હુમલો કરવા માટે અંતર મેળવવા ખાતર જ એ પાછું હાંચું હતું. તે વખતે કેનેડીએ વારાફરતી બે ભડાકા કર્યા ને બે પક્ષી નીચે પડ્યાં.

બાકી રહેલાઓએ લડવાની રીતમાં ફેરફાર કર્યો, ને પહેલેથી નક્કી કર્યું હોય તેમ એક સાથે તેઓએ ‘વિકટોરિયા’ નીચેથી નીકળી તેના ઉપલા ભાગમાં ધસારો કર્યો.

કંઈક ફાટતું હોય તેવી ચરડાટી બોલી ને ‘વિકટોરિયા’ અડસડાટ નીચે ઉતરવા માંડ્યું.

“ વજન ફેંકી દો, નહિતર આવી બન્યું. ” દાકતરનો સાદ ફાટી ગયો.

બધું વજન ફેંકી દીધા છતાં પણ ‘વિકટોરિયા’ નીચે ઉતર્યું જતું હતું.

“ પાણીની પેટી ખાલી કરો. ” દાકતરે ખૂમ મારી.

સરોવરની સપાટી પાસે આવતી જતી હતી. પાણીની પેટી ખાલી કર્યા છતાં પણ બલન ક્ષણે ક્ષણે નીચે જઈ રહ્યું હતું. પાણી ફેંકાઈ ગયા પછી બલનની ગતિ ધીરી પડી ગઈ; પણ હજી તે નીચે જઈ રહ્યું હતું. પાણીની સપાટી અને તેમને ફક્ત બસો ફૂટનું જ અંતર હતું.

“ ખાધાખોરાકી ફેંકી દો ! ”

ખાધાખોરાકી ફેંકવા છતાં પણ બલન નીચે પડી રહ્યું હતું.

“ ફેંકો ! ફેંકો ! ” દાકતર બોલ્યે રાખતો હતો.

“ હવે તો કંઈ રહ્યું નથી. ” કેનેડીએ કહ્યું.

“એમ !” કહેતાંક કોઈને ખબર પણ પડે તે પહેલાં
તો જોને નીચે પાણીમાં પડતું મૂક્યું ને પાણીમાં અદૃશ્ય થઈ ગયો.

“જોન, જોન !” દાકતરનો અવાજ ફાટી ગયો.

પણ જોનને કંઈ સંભળાય તે પહેલાં તો બલૂન બોલે
ઘટવાથી હબરેક ફૂટ ઊંચે ચડી ગયું, ને પવનના પ્રવાહમાં
પશ્ચિમ તરફ ચાલવા માંડ્યું.

“ગયો !” કેનેડીએ ગંભીર અવાજે કહ્યું.

“આપણને બચાવવા.” દાકતરની આંખમાંથી આંસુનાં
ટીપાં પડ્યાં.

હબર ફૂટ જેટલી ઊંચાઈએથી નીચેની કોઈ પણ વસ્તુ
સ્પષ્ટ જોઈ શકાય તેમ નહોતું.

“કાં ? શું વિચાર કર્યો ?” કેનેડીએ પૂછ્યું.

“વહેલામાં વહેલી તકે થોભીને જોનની રાહ જોવી.”

સાંઠેક માઈલ ગયા પછી ચાંડ સરોવરના ઉત્તર કિનારે
‘વિક્ટોરિયા’એ લંગર નાખ્યું.

રાત્રે દાકતર કે કેનેડીએ એક મટકું પણ માયું નહિ.

બીજે દિવસે, દાકતર તથા કેનેડી આબુખાબુ બધે ફરી વળ્યા. પણ જોનનો કોઈ પત્તો નહોતો.

આટલા બધા કલાકો દરમિયાન બેમાંથી એકે એક પણ શબ્દ ઉચ્ચાર્યો નહોતો.

“હું નથી માનતો કે જોન દૂબી જાય.” કેનેડીએ બોલ-
વાની શરૂઆત કરી. “એડનબરોની ખાડી પણ જે બેઘડક તરી
જતો તે આમ સહેજમાં દૂબે નહિ. આપણે તેને શોધી કાઢીશું જ.”

“તો તારા મોઢામાં ગોળ, કેનેડી.” દાકતરે કહ્યું.
“માણસથી થાય તેટલા બધા પ્રયાસો આપણે કરી છૂટીશું.
પણ પહેલાં તો આપણે ‘વિક્ટોરિયાના બહારના પડને ઉતારી
લઈએ; કારણ કે હવે તે નકામું છે. તેમ કરવાથી લગભગ
છસો સાડા છસો રતલ જેટલું વજન પણ ઓછું થઈ જશે.”

આ કામમાં ચારેક કલાક ગયા.

“જોનના પગ્યા પછી આપણે ઉપર ગયા ત્યારે મેં નીચે
એક બેટ જોયાનું યાદ છે.” કેનેડીએ કહ્યું.

“ખરું છે. પણ બીજા બેટો માફક તે બેટમાં પણ
મનુષ્યભક્ષી માણસોની જ વસ્તી હશે. જો જોન એમના હાથમાં
સપડાયો તો....” દાકતરે વાક્ય પૂરું ન કર્યું.

“મારા પર વિશ્વાસ રાખજે.” કેનેડીએ કહ્યું. “મને

જેનની આવડત તથા ચતુરાઈ પર પૂરો વિશ્વાસ છે. ગમે તેમ ફરી તે છટકી તો જવાનો જ.”

પછી કેનેડી શિકાર કરવા ગયો અને દાકતર ‘વિક્ટોરિયા’ની સ્થિરતા તથા ઉર્ધ્વગતિ બળની ગણતરી કરવામાં રોકાયો.

બીજે દિવસે ઉઠતાં વેંત દાકતરે કેનેડીને જગાડી કહ્યું :
“જેનને શેઠી કાઢવાનો રસ્તો મેં ખોદી કાઢ્યો.”

“શું ?”

“જેનને હિંમત આપવા પહેલાં તો આપણે જીવતા પછીએ તેવી નિશાનીએ તેને દેવાની જરૂર છે. એટલા માટે આપણે ‘વિક્ટોરિયા’માં બેસી ખૂબ જાણે જઈએ.”

“પણ પવન આપણને ખેંચી જશે તો ?”

“આપણું નશીબ પાંસણું હશે તો તેમ નહિ બને.”
દાકતરે કહ્યું : “હજી કાલે જ પવન આપણને સરોવર તરફ ખાંચે ખેંચી લાવ્યો હતો. આજ પણ એવું કેમ ન બને ?”

“તો તો સાંઈ” કેનેડીએ કહ્યું : “શુભસ્ય શિઘ્રમ્.”

સવારના સાત થતામાં તો ‘વિક્ટોરિયા’એ જાણે ચડવા માંડ્યું. આ વખતે જેનને બદલે કેનેડીને લંગર છોડવા નીચે ઉતરવું પડ્યું હતું. બંનેનાં નશીબ સીધાં હતાં. પવનની દિશા પલટાઈ હતી. ‘વિક્ટોરિયા’ ફરી પાછું સરોવર તરફ કલાકના વીશ માઈલની ગતિએ જઈ રહ્યું હતું.

દાકતર બસોથી પાંચસો ફૂટની ઝાંચે નીચે લઈ જઈ રહ્યો હતો. તથા કેનેડી વારંવાર બંદુકના ભડાકા કર્યા કરતો હતો.

“કાંઈ ખબર પડતી નથી.” કેનેડીએ બે કલાકની તપાસ પછી કહ્યું.

“કેનેડી, એમ હિંમત ન હાર. હું માનું છું કે હવે આપણે અકસ્માતવાળી જગાથી બહુ દૂર નથી.” દાકતરે કહ્યું.

પવન પૂર્વ તરફ મરડાયો. બપોરના અઢી થતાં ચાંડની પૂર્વ બાજુના વહેણા પર આવેલ ટાંગાલિયા ગામ પાસે તેઓ આવી પહોંચ્યા. પવનની આ દિશાથી દાકતરને ચિંતા થયા કરતી હતી. આમ તો ફરી તે આફ્રિકાના મધ્યભાગમાં રણ તરફ ખેંચાઈ રહ્યા હતા.

“આપણે હવે થોભવું જોઈએ.” દાકતરે કહ્યું. “જેનને શોધવા ફરી પાછા સરોવર પરથી પસાર થવું પડશે. એ માટે આથી વિરુદ્ધનો પ્રવાહ શોધવાની જરૂર છે.”

બલૂનને જાંચે નીચે લઈ જવાથી હજારેક ફૂટની જાંચાઈએ તેમને મનપસંદ પ્રવાહ મળ્યો.

જેન જેવો જબરો તારો ડૂબી જાય તે તો માન્યામાં પણ આવે તેમ નહોતું. જે કયાંય પણ તે હોય તો પોતાની નિશાની આપ્યા સિવાય રહે નહિ. તો શું જેનને કોઈ જંગલી લોકોએ કેદ કર્યો હશે કે પછી પાણીમાં કોઈ જગચર એને ગળી ગયું હશે? આ સવાલો બંનેના મગજમાં સ્પષ્ટ રીતે ઉભા થતા હતા, પણ બેમાંથી એકેયમાં તે વિચાર પગટ કરવાની હિંમત નહોતી.

સાંજના પાંચેક થતાં લારી નામના ટાપુ પાસે તેઓ અટક્યા. આશાઓ ભાંગતી હતી, છાતી ધડકતી હતી.

સવારના ત્રણ થતાં પવનના સુસવાટા ખેલવા લાગ્યા. 'વિકટોરિયા'ને ઊંચું રાખવું સલામત નહોતું.

“ કેનેડી ! ” ખૂબ ગંભીર મુખે દાકતરે કહ્યું : “ આપણે ઉપડવું જ પડશે. ”

“ પણ જોનને મૂકીને ? ”

“ કેનેડી ! તું જાણે છે મને જોન માટે કેટલું લાગે છે. તે. પણ આમને આમ અહીં 'વિકટોરિયા' તૂટી જાય તેના કરતાં ફરી આ તરફ આવવાનું રાખીએ તો ખોટું છે ? ”

“ તો તને ઠીક લાગે તેમ. ”

પવનના ખેંચાણથી લંગર એટલું સખત થઈ ગયું હતું કે તેને છોડવું શક્ય નહોતું. આવા પવનમાં કેનેડી નીચે ઉતરે, લંગર કાઢે ને દોરડું પકડી પાછો ઉપર ચડે તેવું સાહસ હવે દાકતર તેને ખેડવા દે તેમ નહોતો. એટલે લંગરનું દોરડું કાપી નાખવાનો તેણે નિર્ણય કયો.

દોરડું કપાતાં જ 'વિકટોરિયા' ત્રણસો ફૂટ ઊંચે ચડી ગયું.

“ આપણે ત્રણેયે કેટકેટલી મુશ્કેલીઓ સાથે રહીને પસાર કરી ? ને હવે આમ છેલ્લે છૂટા પડવાનું ! ” દાકતરની છાતીમાંથી ઊંડો નિઃશ્વાસ નીકળ્યો;

“ પણ સેમ્યુઅલ, ધાર કે જોન ડેનહામ અને બાર્થવાળા ટાયુમાં જઈ પહોંચે તો તો તેમની માફક તે પણ પાછો આવી શકે ને ? ”

“પણ જોનેને અહીંની ભાષા નથી આવડતી.” ઠાકતરે કહ્યું. “પણ આપણે તેને શોધ્યા વગર નહિ રહેવાના. ‘વિક્ટોરિયા’ને છોડી દઇ આ સરોવરોના ખેટોમાં પગનાં તળિયાં ઘસી નાખીશું. પણ એને શોધી કાઢ્યા સિવાય પાછા નહિ ફરીએ.”

“હું તો તારી સાથે જ છું.” કેનેડીએ કહ્યું.

આવા નિર્ણયથી નિરાશા દૂર થતાં વધુ જોમ આગ્યું.

પણ પવનથી ‘વિક્ટોરિયા’ની ગતિ વધતી જતી હતી. લીલોતરી ધીરે ધીરે અદ્દશ થતી જતી હતી. ફરીથી રણુ-પ્રદેશ નજરે પડતો હતો.

“આપણે નથી થોભી શકતા કે નથી નીચે ઉતરી શકતા.” ઠાકતરે કહ્યું. “આમને આમ ઠેઠ સહરા સુધી તો નહિ ખેંચાઈ જઈએ ને?”

આ શબ્દો પૂરા થાય તે પહેલાં તો ઉત્તરમાં ધૂળની ડમરી ઉડી ને આવતા વાવાઝોડાના વિરોધી વેગથી પવન ઘડીક અટકી ગયો. થોડા વખત પછી સામસામા વિરુદ્ધ પવનપ્રવાહો વચ્ચે જુદા જામ્યું. ઉત્તરમાંથી આવતા વાવાઝોડાના જોર આગળ દક્ષિણથી આવતા પવનનું જોર ઠરી ગયું ને ‘વિક્ટોરિયા’ ફરી પાછું સવારે આગ્યું હતું તે જ માર્ગે ઉપડ્યું.

“આપણે કઈ તરફ જઈએ છે?” કેનેડીએ પૂછ્યું.

“મને લાગે છે કે ભગવાન આપણી મદદે છે.” ઠાકતરે કહ્યું. “આપણે જ્યાં હતાં ત્યાં જ પાછા જઈ રહ્યા છીએ.”

પહેલાંની દિશા કરતાં તેમની આ વખતની દિશા સહેજ બદલાઈ હતી. સવારના નવ થતાં પહેલાં લિલોતરીવાળા કિનારા પાસે પહોંચવાને બદલે તેઓ રણુપ્રદેશમાં આવી પહોંચ્યા.

દાકતર ને કેનેડી જોનની શોધ કરી રહ્યા હતા તે દરમિયાન જોનનું શું થયું હતું ? પાણીમાં પડ્યા પછી બહાર નીકળીને જોનનું પહેલું કામ ‘વિક્ટોરિયા’ની તપાસ કરવાનું હતું. પણ તે તો ફૂદકો મારી આકાશમાં ચડી ગયું હતું ને પવનપ્રવાહમાં ખેંચાયે જતું હતું. દાકતર સાંહેમ તથા કેનેડી બચી ગયા છે તેવું જાણી તેને સંતોષ થયો.

“ સાહે થયું કે હું ફૂદી પડ્યો, નહિતર કોણ જાણે અમારા ત્રણેયનું શું થાત ? ” જોને વિચાર કર્યો.

આબુખાબુ જોતાં તેને ચારે બાજુ પાણી પાણી જ દેખાયું. પણ જીવાંચેત પક્ષીઓ સામેની લગાઈ વખતે તેની નજરે એક બેટ પડ્યો હતો. તે તરફ ચાલી નીકળવાનો તેણે નિશ્ચય કરી લીધો. પાંચ છ માઈલ તરવું તે તો તેને મન રમત વાત હતી. દોઢેક કલાક પછી તે બેટની વધુ નજદીક આવી પહોંચ્યો. તે વખતે તેને યાદ આવ્યું કે આ સરોવરમાં મગર તથા જળ-ઘોડાનો પાર નથી. તેથી ચારે તરફ નજર કરતો કરતો તે આગળ વધ્યો.

થોડે દૂર જતાં જ તેને થોડે દૂર પાણીમાંથી પરપોટા નીકળતા દેખાયા અને પાણીમાં હલનચલન થતું નજરે પડ્યું. તેને થયું કે માર્યાં. જેનો ડર હતો તે તો સામે જ આવી બેસું

રહ્યું. ડૂબકી મારી તેણે ઝડપથી આગળ વધવા પ્રયત્ન કર્યો. મગરના પૂછડા જેવું કંઈક તેના પગ સાથે લટકાયું. તેથી તો તેને વધારે ડર લાગ્યો. ડરમાં ને ડરમાં તેણે તરવામાં વધુ જોર વાપરવા માંડ્યું.

આમને આમ પા કલાક આગળ ગયા પછી પણ તેને લાગ્યું કે પેલા વિકરાળ પ્રાણીઓ હજી તેનો પીછો છોડતા નથી. થોડા વખતમાં જ તેના શરીર પર કોઈનો હાથ વીંટ-ખાઈ વજ્યો હોય તેવું લાગતાં પાણીમાં રહ્યા રહ્યા પણ તેને પસીનો વળી ગયો.

ખીચારો જોન ! દાકતર કે કેનેડીને યાદ કરી લેવાની આ છેલ્લી ઘડી હતી. પણ હજી તેને મગર પાણીને તળીયે લઈ જતો હોય તેવું લાગતું નહોતું. તેને સપાટી પર જ રાખવામાં આવ્યો હતો. પણ આ બધા વિચાર પૂરા થાય તે પહેલાં તો તેની નજરે જે સીસમથીએ વધુ કાળા હબસી પડ્યા. તેઓએ તેને સખતાઈથી પકડી રાખ્યો હતો તથા વિચિત્ર અવાજ કરી રહ્યા હતા. જેને તે મગર ધારી ઊઠો હતો તે માણસો જ હતા તેવું જાણી તેને આનંદ થયો પણ સાથે સાથે તેને નવાઈ ઉપજી કે આટલો બધો સમય તેઓ પાણીમાં ને પાણીમાં કેવી રીતે રહી શક્યા હશે. તેને ખબર નહોતી કે આ બાબુના માણસો તરવાની કળામાં અતિ પ્રવીણ હોય છે- ને તેમાં પણ ડૂબકી મારવામાં તો ખાસ !

જોનને લાગ્યું કે જ્યારે તે 'વિક્ટોરિયા'માંથી નીચે પડ્યો ત્યારે આ લોકોએ તેને પડતાં જોયો હશે; એટલે તેને પકડવા આવ્યા હશે.

આ બધા વિચારો પૂરા થતાં બેનને થયું કે આ તો આલામાંથી ચૂલામાં પડ્યા જેવું થયું. પણ તેને લાગ્યું કે આ લોકો આમેય તે મને જીવતો ને જીવતો કિનારે લઈ જાય તો પછીની વાત પછી વિચારાશે. એટલે તેણે જરા પણ ચિંતા કરવાનું માંડી વાળ્યું.

થોડે વખતે તેમણે કિનારે પગ મૂક્યો ત્યારે બુઝી બુઝી ઉંમરના પણ એક જ રંગના સ્ત્રીપુરુષોનું ટોળું ક્રિડારી કરતું કિનારે ભેળું હતું. પોતાની પરિસ્થિતિ પર બેન કંઈ પણ વિચાર કરે તે પહેલાં જ તેને લાગી આવ્યું કે કાએક માફક અહીં પણ આ લોકો તેના તરફ ભક્તિભાવથી બેઠ રહ્યા હતા.

તેણે નકકી ટ્યું કે મારે ચંદ્રપુત્ર તરીકેનો વેશ ભજવવો તથા દાકતરની રાહ બેવી. એટલામાં બે 'વિક્ટોરિયા' અહીં આવી પહોંચે તો....તો ?

બેન આવા વિચારો કર્યા કરતો હતો. એટલામાં ટોળું તેની આંસપાસ વીંટળાઈ ગયું. તેમાં આગેવાન દેખાતા માણસોએ તેને દૂધ તથા ફળ આપ્યાં. તે બધું બેને દેવી છટાથી આરોગી તેના 'ભક્તો' પર પોતાની પ્રભાવબળ બીછાવી.

સાંજ થતાં ગામના ધર્મગુરૂ જેવા લાગતા ત્રણચાર માણસો તેનો હાથ પકડી એક ઝુંપડી તરફ લઈ ગયા. ત્યાંના બીજાં ઝુંપડાં કરતાં તે વધારે સુંદર લાગતી હતી.

તેને લાગ્યું કે આ માણસો બીજા હાથથી કરતાં વધુ સમજુ છે. પણ તેને ભય રહ્યા જ કરતો હતો કે તેથી શું તેઓ મને જીવતો રહેવા દેશે ખરા ? દાકતર ને કેનેડી કયાં હશે ? મારી તપાસ કરતા હશે ? વગેરે વગેરે હબરો વિચારોમાં ડૂબી જઈ તે ઉઘી ગયો.

સૂર્ય ગયા પછી તેને ઠંડી લાગવા માંડી ને થોડા વખતમાં તો તેને પાણીનો સ્પર્શ થતાં તે એકદમ જાગી ગયો. તેને થયું કે આ શું ? પાણી વધતું જતું હતું. પાણી કમર સુધી ચડી ગયું, એટલે ખભાથી ધકકો મારી તેણે ઝુંપડીનું ખારણું તોડી નાખ્યું તો જ્યાં નજર પહોંચે ત્યાં ખંધેય પાણી પાણી જ દેખાતું હતું. બેટનું તો કેઈ નામનિશાન પણ નહોતું, તો બેટની વસ્તીનું તો ક્યાંથી હોય જ !

આમ ચાડ સરોવરની આ અદ્ભુત પ્રકૃતિથી જોન ફરી એક વખત ચાડના પાણી પર તરતો થઈ ગયા. તેનાથી થોડે દૂર જ એક લાકડું તણાયે જતું હતું. તે પકડી તેના પર સ્વાર થવા ગયો. હવે જોનને જણાયું કે એ તો લાકડામાંથી કોરેલ હોડી હતી. તે જોનને વધુ સગવડકર્તા થઈ પડી. અંદર બેસતાં તેને જણાયું કે તેમાં બે હલેસાં પણ હતાં. તેનો લાભ લઈ પ્રવાહમાંને પ્રવાહમાં જોને મારી મૂક્યું.

પ્રવાહ તેને ચાડ સરોવરના પશ્ચિમ કિનારા તરફ લઈ જઈ રહ્યો હતો. સવારના ત્રણ વાગતાં તેણે જમીન પર પગ મૂક્યો. કિનારે ઘણાં ઝાડ હતાં તેમાંના એક પર ચડીને સૂર્યોદય થવાની રાહ જોતો જોન બેસી રહ્યો.

મોંઘુઝણું થતાં ઝાડ ઉપર જે દેખાવ તેની નજરે પડ્યો તે જોતાં તેની છાતી બેસી જ ગઈ. ઝાડની ડાળીએ ડાળીએ સાપ ને પડકાં વીંટળાઈ વળ્યાં હતાં. જરા અજવાળું થતાં જ તેઓ સુસવાટા કરતાં નીચે ઉતરી રહ્યાં હતાં. આખી રાત તે બધાંની વચમાં અજાનપણે પસાર કરી હોવા છતાં પણ હવે એક પણ ક્ષણ ત્યાં રોકાવાની ય તેની ઇચ્છા નહોતી. જોને તો

સીધેસીધો આડ પરથી ઠેકઠો જ માર્યો ને આભુખાભુ ખડ કે
આડ નહોતું તેથી ચોખવાળીમાં જઈ ઊભો.

સૂર્ય ઊગતાં જ તે ઉત્તરપૂર્વ કિનારા તરફ ચાલ્યો.
'વિકટોરિયા' બેવા માટે તેણે કેટકેટલી વખત આકાશ તરફ
નજર નાખી હતી ! પણ 'વિકટોરિયા' ત્યાં હોય તો દેખાય નો
થાક તથા ભૂખનો પાર નહોતો. તે આશામાં ને આશામાં
આગળ ને આગળ ચાલ્યો જતો હતો. આમને આમ તેણે
પચીસેક માઇલ કાપી નાખ્યા, પણ રસ્તામાં તેને ન તો કોઈ
માણસનો ભેટો થયો કે ન તો 'વિકટોરિયા'નો કોઈ પત્તો લાગ્યો.

સાંજ પડી હતી. ભૂખ કકડીને લાગી હતી. આભુ-
ખાભુના આડ પર જે દંઈ ફળ મળ્યાં તે ખાઈ એક ઊંચા આડ
પર ચડીને તેણે રાત ગાળવાનો નિશ્ચય કર્યો. આડ પર ચડ્યા
પછી એક જગાએ પાંદડાનો જથ્થો એકત્રિત થઈ ગાદી જેવી
પોચી બેસવાની જગા થઈ હતી તેના પર તે બેઠો. પણ રાત
થતાં તો મચ્છર, ચાંચડ વગેરે અનેક જાતનાં જીવડાં ઉભરાયાં.
બેન પાસે ઓઢવાનું પણ સાધન નહોતું. એટલે તેમનો સામનો
કરવાનું અશક્ય હતું. આખા શરીર પર મચ્છર ટાંકણીઓ
વાગે તેમ ચાંચો મારી રહ્યા હતા. પણ કરવું શું ? બીજે કોઈ
રસ્તો નહોતો. ખૂબ જ ધીરજ ને સહનશક્તિથી બેને રાત વીતાવી.

અજવાળું થતાં બેને તે આડના પાંદડાની ગાદી માની
રહ્યો હતો તે તો મોટા દેડકા જેવું કંઈક હતું. આડનાં પાંદડામાં
થઈને દેડકા તેની પીળી મોટી આંખો ફાડી બેન તરફ બેઈ
રહ્યો હતો. એકદમ કુદકો મારી બેન એક ડાળીએથી બીજી

ડાળીએ જતો રહ્યો ત્યારે તેને ખબર પડી કે આ દેડકો તો લગભગ ઊંઘી અઢી ફૂટ લાંબો હતો.

“ ‘વિક્ટોરિયા’ અત્યારે ક્યાં હશે ? ” જમીન પર ઉતરતાં જ તેના મનમાં પ્રશ્ન ઉઠ્ઠીઠ્ઠી: “પવન ઉત્તરમાંથી વાઈ રહ્યો હતો. શું તે પાછું ફરીથી આ સરોવર પર આવશે ?...પણ ધારે કે તે મારી નજરે જ ન પડે તો ? તો તો પછી આ તરફના કિનારાના કોઈ મોટા શહેર તરફ જવું ને મારી પહેલાં આ તરફ આવી ગએલ પ્રવાસીઓ માફક આ પ્રદેશને પગ-પાળા પાર કરવાનો એક જ રસ્તો મારી પાસે રહે છે. હિંમત રાખ્યા સિવાય છૂટકો નથી. ”

આમને આમ વિચાર કરતો કરતો જોન આગળ ચાલ્યો જતો હતો. થોડે દૂર જતાં તેની નજરે હબસીઓની ટોળી પડી. એકાએક તે ઝાડ પાછળ સંતાઈ ગયો. થોડા વખત પછી હબસીઓ ગભરાઈને ઊંચે જોવા લાગ્યા. જોને પણ તેમ કર્યું ત્યાં તો તેની નજરે ‘વિક્ટોરિયા’—તેમનું પોતાનું જ ‘વિક્ટોરિયા’ પડ્યું.

તેની આંખમાં હર્ષનાં આંસુ આવ્યાં. તેની ખાતરી થઈ કે તેનો શેઠ તેની શોધ કરી રહ્યો હતો. પણ બલૂન તો પૂર્વ તરફ ખેંચાયે જતું હતું. તેને કઈ રીતે ખબર આપવા ? ત્યાંથી હળવેક લઈ છટકીને તે કિનારે આવ્યો ને કેટલીએ નિશાનીઓ કરી, તથા ખૂમખરાડા પાડ્યા....પણ બધું ય વ્યર્થ ! ‘વિક્ટોરિયા’ તો વીજળીની ગતિથી ચાલ્યે જતું હતું.

પહેલી જ વખત જોનમાંથી આશા, શક્તિ ને હિંમત ફરી ગયાં. તેને લાગ્યું કે હવે ખલાસ ! હવે કોઈ આશા

નથી. ગાંડાની જેમ તેણે આખો દિવસ ચાલચાલ કર્યું,
પગનાં તળિયાં ફાટી ગયાં હતાં, અંદરથી લોહી પણ નીકળતું હતું.

અંધાઈ થઈ ગયું હતું. એકાએક કોઈક પાછળથી તેના
પર ફૂલી પડ્યું. તેણે છૂટવાના ઘણા ફાંફાં માર્યાં તે પણ એ
કદાવર માણસો તેને ઘસડી ગયા, તેનું કંઈ ચાલ્યું નહિ.

“સેચ્ચુઅલ, આમ પણે જો !” કેનેડીએ ઠાકતરની નજર ખેંચી કહ્યું. “મને તો લાગે છે કે ત્યાં માણસો અને કદાચ ઘોડાઓની પણે હોડાહોડ થઈ રહી છે.”

“અહીંથી નવ દશ માઈલ દૂર લાગે છે.”

“પણ તે જોયા લિવાય તો નથી જવું. કંઈક નવું લાગે છે.”

“હું....” ઠાકતરે કહ્યું. “મને તો આરબ કે ટીબૂ ભતિની દુકડી લાગે છે. પણ તે આપણી તરફ જ દોડી રહ્યા છે. જો કે આપણે તેમના કરતાં ખૂબ વધારે ઝડપથી ઉડતા હોવાથી અર્ધાંચક ફલાકમાં આપણને ખબર પડી જશે કે શું છે ?”

“કાં તો તેઓ કોઈ શિકાર પાછળ પડ્યા હશે અથવા તો તેઓ કોઈ માણસ પાછળ પડ્યા હશે.” કેનેડીએ દૂરદર્શક અશ્મામાંથી જોઈ કહ્યું.

“જો, તેમનો નાયક પણ આગળ દોડી રહ્યો છે.” ઠાકતરે કહ્યું.

‘વિક્ટોરિયા’ તેમની વધુ ને વધુ નજીક આવી રહ્યું હતું.

“પાછળના આરખો આગલા ઘોડેસ્વારને અતુસરવાને બદલે તેનો પિછો લઈ રહ્યા હોય તેવું મને તો તેમની હોડવાની રીત ઉપરથી લાગે છે.” કેનેડીએ કહ્યું.

“હું....?” ઠાકતરે પૂછ્યું.

“હા. આગલો ઘોડેસ્વાર પણ તેમનાથી દૂર ભાગતો લાગે છે.”

ખંનેના મગજમાં એક સાથે જ વિચાર આવ્યો કે નાસનાર વ્યક્તિ જોન તો નહિ હોય ! પણ બેમાંથી એકેયે તે જાહેર કયો નહિ.

‘વિક્ટોરિયા’ પાસે ને પાસે આવી રહ્યું હતું.

“એ જ લાગે છે !” કેનેડીનો અવાજ કાઢી ગયો.

“હું... એ જ !” ‘એ જ’ એટલે કેણુ તે સ્પષ્ટ કરવાની કોઈને જરૂર નહોતી.

“હા, એ જ એ જ.” કેનેડીએ કહ્યું. “પણ તે આપણને જોઈ શકે તેમ નથી. કારણ કે આપણે પાછળ છીએ ને ભાગવા આડે તેને પાછું જોવાનો સમય નથી.”

દાકતરે ભટ્ટી ધીરી કરી બલનને નીચે ઉતારવા માંડ્યું. “દશબાર મીનીટમાં તો આપણે તેનાં માથા પર આવી જઈશું.” દાકતરે કહ્યું.

“પણ તેને બંદુકનો ભડાકો કરી ખબર આપવાની જરૂર છે.” કેનેડીએ કહ્યું.

“ના, ના. તો તો આ આરબોને પણ ખબર પડી જાય.”

“તો પછી ?”

“હમણાં રાહ જોઈએ.” દાકતરે સૂચવ્યું. “હજી આપણે દોઢેક માઈલ દૂર છીએ. જોનનો ઘોડો તો સારો લાગે છે, નહિ?”

પણ ત્યાં તો કેનેડીએ એક ચીસ પાડી. જોનના ઘોડાને ઠોકર લાગી ને જોન નીચે પછડાયો હતો. પછડાતાં તેની નજર ‘વિક્ટોરિયા’ તરફ ગઈ હતી.

“ આપણને જોયા તો છે ”. ઢાકતરે કહ્યું. “ પણ પેલો અરખ આવી પહોંચ્યો ! ”

જોનનો પિછો લેનાર ઘોડેસ્વારોમાંનો સૌથી આગળ હતો. તે જોન પાસે આવી પહોંચ્યો. ઘોડા ઉપરથી ઉતરી જેવો તે જોન પાછળ પડ્યો કે તરત જ જોને નજર ચૂકવી તેનું ગળું પકડી નીચે પછાડ્યો ને પાસે ઊભેલા તેના ઘોડા પર ફલાંગ મારી ઢોડાવી મૂક્યો.

પાછળ પડેલા આરખોએ ગતિ વધારી. ‘વિક્ટોરિયા’ હવે તો તેમનાથી માંડ ખસો કદમ દૂર હતું.

એક આરખ જોન પાસે પહોંચી ગયો હતો. તે તેના પર ભાલાનો ઘા કરવાની તૈયારીમાં હતો ત્યાં કેનેડીની ગોળીએ તેને ગમડાવી મૂક્યો.

“ પણ હવે જોન શું કરશે ? ” કેનેડીએ કહ્યું.

“ ડીક, તેનો હેતુ હું સમજી ગયો છું. ” ઢાકતરે કહ્યું. “ તે આપણી બુદ્ધિશક્તિ પર આધાર રાખી ખરાખર બલનની દિશામાં જ ઢોડી રહ્યો છે. આપણે તેને આરખો વચ્ચેથી જ ઉપાડી લઈશું. ”

“ પણ કઈ રીતે ? ”

“ તું બંદુક હેઠળ મૂકી ઢોઢસો રતલ માટી નીચે ફેંકી દેવા તૈયાર રહે તથા નીસરણી ઉતાર. પણ ધ્યાન રાખજે હોં, હું માટી નાખી દેવાનો હુકમ ન દઉં ત્યાં સુધી કંઈ ન કરતો, નહિતર ખાજી બગડી જશે. ”

“ મારા પર વિશ્વાસ રાખ. ”

ઘોડેસ્વારો ઉપર થઈને ‘વિક્ટોરિયા’ પસાર થઈ રહ્યું હતું.

દાકતર હાથમાં નિસરણી લઈને જ ઊભો હતો જેથી વખત આવ્યે તેને તરત જ નીચે ઉતારી શકાય. જોન અને તેની પાછળના ઘોડેસ્વાર વચ્ચે ચાલીસેક કદમનું અંતર હતું.

“ જોન ! ધ્યાન રાખજે.... ” કહી દાકતરે નિસરણી નીચે ઉતારીને જોન તરફ લંબાવી. ઘોડો થોભાવ્યા સિવાય ઘોડાની લગામ છોડી દઇ જોને નિસરણી પકડી ઉપર ચડવા માંડ્યું.

“ કેનેડી ! ફેંકી દે. ”

જોનના વજન કરતાં વધારે વજન નીચે પડવાથી ફૂદકો મારી ‘વિક્ટોરિયા’ દોઢસોએક ફૂટ ઊંચે જતું રહ્યું. પવનમાં નિસરણી ગોથાં ખાઈ રહી હતી. તોપણ તેના પર ચડતાં પંખ જોન તેનો પીછો પકડનાર આરબોને ચીડવવા માટે તેમને અંગુઠો ખતાવવાનો લોભ જતો કરી શક્યો નહિ થોડા વખતમાં જ તે બેઠક પાસે આવી ગયો. દાકતર તથા કેનેડીએ તેનો હાથ પકડી તેને બેઠકમાં ઊંચકી લીધો.

“ દાકતર સાહેબ ! કેનેડી સાહેબ ! ” જોને ધીરેથી કહ્યું. તેની આંખોમાં હર્ષનાં આંસુ હતાં.

દાકતરે તો આનંદમાં ને આનંદમાં જોનને એવો તો છાતી સરસો દાખ્યો કે જોનથી સહેજ ચીસ પણ પડાઇ ગઇ.

પછી જોનના શરીરે થએલ ઉઝરડા પર દવા ચોપડી, તેનાં ફાટેલાં તૂટેલાં કપડાંને બદલે નવાં કપડાં પહેરાવ્યાં.

જોનને ઉપાડી લીધા પછી પવનનું ભેર ખૂબ વધી ગયું હતું. ‘વિક્ટોરિયા’ની ગતિ કલાકના ત્રીશ માઈલ જેટલી થઈ ગઇ. આમને આમ બસોએક માઈલ કાપ્યા પછી સાંજે ૧૦૦ ફેખાંશે ‘વિક્ટોરિયા’એ લંગર નાખ્યું.

બીજે દિવસે સવારમાં ‘વિક્ટોરિયા’ ઉત્તર તરફ ઉપડ્યું.

ઢાકતરનો વિચાર આમને આમ બને તો ઠેઠ ટિમ્મકદું જવાનો હતો.

બે ત્રણ રાતોના ઉબગરા હોવાથી જોન હજી સૂતો હતો. થોડા વખત પછી તે જાગ્યો.

“ જોન, તારી વાત તો કર ! ” કેનેડીએ કહ્યું.

જવાબમાં જોને તે છૂટો પડ્યો ત્યાંથી તે બેટ કેમ દૂળી ગયો વગેરે વાત કહી, આરબના હાથમાં કેમ પકડાયો તેની વાત કરી : “ ત્યાં મેં ‘વિક્ટોરિયા’નું લંગર પણ જોયું હતું. પછી બીજે દિવસે લાગ જોઈ તેમનો જ ઘોડો ઉપાડી છટક્યો ને ત્યાર પછીની તો તમને ખબર છે. ”

જોનની આ વાત હરમિયાન ‘વિક્ટોરિયા’એ ખૂબ પ્રવાસ કરી નાખ્યો હતો.

“ અહીંથી હવે આપણે બાથના રસ્તે પ્રયાણ કરીશું. ” ઢાકતરે નકશો જોઈ કહ્યું. “ અહીંથી તે તેના બે સાથીદારો રીચાર્ડસન અને ઓવરવેગથી જુદો પડ્યો હતો. રીચાર્ડસન ઝીંડરને રસ્તે ગયો, ઓવરવેગ મારાડીને રસ્તે ગયો. તે ત્રણ-માંથી એકલો બાથ જ યુરોપ પાછો આવી શક્યો હતો. ”

“આપણે આમને આમ સીધા ઉત્તરમાં જઈશું?”

“હા!”

“પણ રસ્તામાં સહરાના રણમાંથી પસાર નહિ થવું પડે?”

“ના, ના; આપણે વધારેમાં વધારે દોડસોથી જશે.

માઈલ જ ઉત્તરમાં જવું પડશે.”

તે દિવસે ‘વિક્ટોરિયા’એ અઢીસો માઈલ કાપી નાખ્યા હતા. રાત્રી શાંતિથી પસાર થઈ હતી.

૧૭મી મેનો દિવસ શાંત હતો. રણપ્રદેશ શરૂ થયો હતો. ‘વિક્ટોરિયા’ દક્ષિણપશ્ચિમ દિશામાં ખેંચાયે જતું હતું.

તે દિવસે ઉપડતાં પહેલાં દાકતરે પાણીનો પૂરતો સંગ્રહ કરી લીધો હતો. પવન ઠીક હોવાથી દાકતરે તે દિવસે રાત્રે પણ પ્રવાસ ચાલુ રાખવાનું નક્કી કર્યું.

બીજે દિવસે રવિવાર હતો. તે દિવસે સવારે પવનની દિશામાં નવો ફેરફાર થયો. દક્ષિણપશ્ચિમ તરફ જવાને બદલે ‘વિક્ટોરિયા’ ઉત્તરપશ્ચિમ તરફ ખેંચાવા લાગ્યું.

“કાં?” દાકતર જરા ચિંતાતૂર દેખાતો હોવાથી કેનેડીએ પૂછ્યું. “શું વિચારમાં છો?”

“આપણા બલૂનનું ઉપલું પડ તૂટી જવાથી જરા મુશ્કેલી ઊભી થઈ છે. અંદરના પડમાં હાઈડ્રોજન ગરમ થવાથી તેની શક્તિ બહારના પડ જેટલી નથી રહી. તેમાંથી થોડો થોડો હાઈડ્રોજન ધીમે ધીમે પણ બહાર નીકળતો જાય છે. એટલે ‘વિક્ટોરિયા’ રહી રહીને નીચું આવતું જાય છે. તેને જાણે રાખવા બઠૂરી વધુ જોરથી ચાલુ રાખવી પડે છે.”

“તો તો મુશ્કેલી?”

“હા, મુશ્કેલી તો છે જ. પણ તેમાંથી પાર ઉતરવા માટે આપણે રાત્રે પણ પ્રવાસ ચાલુ રાખીશું, જેથી બમણી ગતિથી આગળ જવાય.”

“ પણ હવે આપણે આપણા પ્રવાસને છેડે આવી પહોંચ્યા છીએ.” જોને કહ્યું.

“ હજી ટિમ્બકટુ અહીંથી ચારસો માઈલ દૂર છે. તે દરમિયાન પવન આ જ પ્રમાણે વાયા કરે તો આપણે મંગળવારે રાત્રે ત્યાં પહોંચી શકીએ.”

“ આમ નીચે તો જીવ્યો.” જોને વચ્ચે બોલી ઉઠ્યો.

દાકતર તથા કેનેડીએ નીચે નજર નાખી તો દોઢસોએક બાઉન્ટો મોટો કાફલો ટિમ્બુકટુના માર્ગે જઈ રહ્યો હતો. દરેક બાઉન્ટના પૂંછડે એક એક ટોપલી બાંધી હતી જેથી બાઉન્ટના લીંડા તેમાં પડે. મુસાફરીમાં આ લીંડા સિવાય બીજું કંઈ બળતણ તેમને મળે તેમ નહોતું.

સોમવારે સવાર થતાં તેઓ પારિના રેખાંશ પ્રમાણે ૧૦° ૨૦' રેખાંશે આવી પહોંચ્યા હતા. હવામાન પલટાયું હતું. વરસાદ પડવો શરૂ થયો હતો.

“ હું માનું છું કે થોડા વખતમાં આપણે નાઈઝર નદી પાસે પહોંચી જઈશું.” દાકતરે જણાવ્યું.

થોડો વખત જતાં નાઈઝર નદી નજરે પડી. તેનાં પાણી બેશથી દક્ષિણ તરફ વહી રહ્યાં હતાં.

૨૦મી મેની સવારમાં ‘વિક્ટોરિયા’ નીચે કેટલાંએ નાના નાના વહેળાઓ વહેતા દેખાતા હતા. તે બધાંએ નાઈઝરના નાના પ્રવાહો હતા. આ બધા મારફત નાઈઝરનાં પાણી આટલાંટિક મહાસાગરને ભેટવા દોડ્યાં જતાં હતાં.

“પેલું દેખાય તે કાપ્યા.” દાક્તરે કહ્યું. “તે ટિમ્બકટુ શહેરનું બંદર છે. ત્યાંથી શહેર માંડ પાંચ માઈલ દૂર હશે.”

અર્ધાંએક કલાકમાં પ્રાચીન રોમ, એથેન્સ કે તેથી વધુ પ્રાચીન કાશી માફક વિદ્યાના કેન્દ્રસમું ટિમ્બકટુ નજરે પડ્યું.

ધોળા ચમકતી રેતીનાં મેદાનો વચ્ચે ત્રિકોણાકારે ટિમ્બકટુ શહેર વસ્યું હતું. તેનો ઉત્તર ખૂણો તો ઠેક રણ સુધી લંબાયેલ હતો. શહેરનાં મકાનો ઇંટોથી બંધાયેલ હતાં; શેરીઓ તથા રસ્તા સીધા ને પહોળા હતા.

“આ શહેર તેના ભૂતકાળના ગૌરવ માટે ખૂબ પ્રસિદ્ધ છે. જુઓ, ત્રિકોણને છેડે સાન્કુરની ધુમટદાર નાની મસ્જિદ છે. તેથી થોડે દૂર જતાં પેલી ધોળી દેખાય તે સીદી ચાહીયાની મસ્જિદ તથા કેટલાંક બે માળવાળાં ઘર છે.”

ટિમ્બકટુ ઉપર થઈને ‘વિક્ટોરિયા’ પસાર થઈ રહ્યું હતું. થોડા વખતમાં તો ટિમ્બકટુથી આગળ નીકળી ગયું.

“ હવે પવન તેને ફાવે ત્યાં આપણને ઘસડી બચ તોજી મને ડર નથી. ” દાકતરે કહ્યું.

“ પશ્ચિમ સિવાય ક્યાંય નહિ, તે શરત સાથે. ” કેનેડીએ ઉમેર્યું.

“ ઝાંઝીબાર થઈને આખા આટલાંટિક મહાસાગરને પાર કરવો પડે તો ય મને કંઈ વાંધો નથી. ” જોને કહ્યું.

“ તેને માટે તો તૈયારી કરવી પડે, જોન ! ”

“ આપણી પાસે શું નથી ? ”

“ ગેસ ! ” દાકતરે કહ્યું. “ આપણી પાસેનો ગેસ હળવે હળવે ઓછો થઈ રહ્યો છે. ”

‘વિક્ટોરિયા’ આગળ ચાલ્યે જતું હતું.

“ પણ આમને આમ હવે આપણી મુસાફરીનો અંત ક્યારે આવશે ? ” કેનેડીએ પૂછ્યું.

“ તેનો શું જવાબ દઈ શકાય ? ” દાકતરે કહ્યું. “ આપણે તો પવન પર જ આધાર રાખવાનો છે. પણ જો આપણે સીરા લીઓન કે પોર્તેનડીક સુધી પહોંચીએ તો આપણને ત્યાં મિત્રો મળી રહેશે. ”

રાત પડતાં દાકતરે વજનની છેલ્લી ટોપલીઓ હટી તે પણ ફેંકી દીધી, તથા ભટ્ટીને પૂરજોશથી ચાલુ કરી. ત્યારે ‘વિક્ટોરિયા’ માંડ માંડ ઊંચે રહી શક્યું. તેઓ ટિમ્બકટુ શહેરથી દક્ષિણમાં સાઠ માઈલને અંતરે હતા. બીબા દિવસની સવારે તેઓ ડેબો સરોવરથી થોડા છેટા હતા.

‘વિક્ટોરિયા’ની નીચે નામજર નદી કેટલાયે પ્રવાહોમાં વહેંચાઈ જઈને વહી રહી હતી. વહેણમાં વચ્ચે વચ્ચે અસંખ્ય એટો હતા. ‘વિક્ટોરિયા’ની ગતિ વધતી જતી હતી. ને તે દક્ષિણ તરફ મરડાયે જતું હતું. દિશા બદલવા અનુકૂળ પવન-પ્રવાહ શોધવા ફરગ્યુસને કાંફાં મારી ભેંયાં, પણ વ્યર્થ.

દાકતરને ચિંતા થયા કરતી હતી. આમને આમ ‘વિક્ટોરિયા’ કોઈ ફ્રેંચ કે અંગ્રેજ વસાહતવાળા પ્રદેશમાં જવાને બદલે જંગલીઓના પ્રદેશમાં જઈ પડે તો, વાયુ ઓછો થતો જતો હોવાથી તેમનું શું થાય ? ઇંગ્લેંડ પાછા જવા માટે પછી તેમણે કંઈ જગાએ વહાણની રાહ ભેંવી ? અને બલૂન તો તેમને હરપળે ડાહોમી પ્રદેશ તરફ લઈ જતું હતું ત્યાંની વસ્તી તો અતિ વિકરાળ તથા રાજના બોલ પાછળ માથું આપે તેવી હતી. અને એ રાજાએ પોતે જ આજ સુધીમાં કેટલાયે પરદેશીઓને દરબાર વચ્ચે ગરદન મરાવ્યા હતા.

ઉપરાંત દરેક ક્ષણે બલૂનની શક્તિ ઘટતી જતી હતી. બે વાદળાં થાય કે વરસાદ આવે તો પવનની દિશા બદલવાની શક્યતા ઊભી થાય ખરી.

“જુઓ પણે વાદળું દેખાય !” જોને ક્ષિતિજમાં ઉડ્યા આવતાં ધોળા રૂના ગોટા જેવા જથ્થા સામે આંગળી ચીંધી કહ્યું.

“એ વાદળું નથી.” દાકતરે કહ્યું: “તે તો સોતરેલ પક્ષીનું ટોળું છે. એ પક્ષી હમેશાં કરોડોની સંખ્યામાં જ ઉડે છે.”

થોડા સમયમાં તો વાદળાં જેવો દેખાતો એ જથ્થો પાસે આવી પહોંચ્યો. પાંખોનો ફફડાટ સ્પષ્ટ સંભળાતો હતો.

“નાનાં નાનાં પક્ષી પણ સમૂહમાં હોય ત્યારે કેવડાં લાગે છે !” કેનેડી તો તેની સામે જ જોઈ રહ્યો હતો.

સાંજ પડતાં વધુ ઉજ્જડ પ્રદેશ આવી રહ્યો હતો. જંગલોને બદલે કોઈ કોઈ જગાએ ઝાડોનાં ઝુમખાં જ નજરે પડતાં હતાં.

‘વિક્ટોરિયા’ ધીરે ધીરે નીચે જઈ રહ્યું હતું. એટલે દાકતરે નકામી વસ્તુઓ ફેંકવા માંડી. સવારના પાંચ થતાં અજવાળામાં બાંબારાનું ચાર વિભાગમાં વહેંચાએલ મુખ્ય શહેર સેગો નજરે પડ્યું. પણ ત્યાં જતાં પવન બદલાયો. દક્ષિણમાં જવાને બદલે ‘વિક્ટોરિયા’ ઉત્તર પશ્ચિમમાં જવા માંડ્યું. તેથી દાકતરની ચિંતા હળવે હળવે ઓછી થતી ગઈ.

“આવી ને આવી ઝડપથી આપણે જઈએ તો બે જ દિવસમાં સેનેગાલ નદી પાસે પહોંચી જઈશું.”

“ત્યાં તો આપણા મિત્રો મળશે જ ને ?”

“ના; ત્યાંથી થોડું ચાલીએ તો જ ફ્રેંચ સંસ્થાનોમાં જઈ શકાય. પણ તે પ્રદેશમાં કોઈ મુશ્કેલી કે ભય નથી.” દાકતરે કહ્યું.

“ત્યારે તો હવે બે ત્રણ દિવસ જ.” જોને કહ્યું. તેના મોઢા પર અવર્ણનિય આનંદ છવાઈ ગયો હતો.

૨૭મી મેની સવારમાં નીચેના પ્રદેશમાં નવો પક્ષટો આવ્યો. મેદાનોને બદલે ટેકરીઓ ને તેની પાછળ પર્વતો ઠોકિયાં કરવા લાગ્યા. નાઈઝર અને સેનેગાલ નદીઓને છૂટા પાડતા ઉચ્ચ પ્રદેશને પાર કરવો પડે તેમ હતું. સેનેગામ સુધીના આ પ્રદેશમાં ભય હતો. ત્યાર પછી ખાસ કોઈ જાતનો વાંધો નહોતો.

પણ ‘વિક્ટોરિયા’ તો દરે ક્ષણે નીચે આવી રહ્યું હતું. બલૂનને જાંચે લઈ જવા માટે લગભગ સવાસો રતલ વજન ઓછું કરવાની જરૂર હતી.

બલૂનને તપુ છોડી નાખી તેને નીચે ફેંકી દેવામાં આવ્યો. તેથી ‘વિક્ટોરિયા’ ઘડીક જાંચે ચડ્યું પ ફરી પાછું નીચે આવવા માંડ્યું, કારણ કે સતત ગરમ રહેતા હાઈડ્રોજન વાયુના સંગમથી બલૂનના પરના રેસાની શક્તિ કમી થઈ ગઈ હતી.

આ પ્રદેશમાં બલૂનને કોઈ પણ હિસાબે નીચે ઉતારવાની દાકતરની ઈચ્છા નહોતી. “કારણકે આ પ્રદેશ બહુ ભયંકર છે.” એમ તે કહેતો.

“એવાં કયા ભયંકર પ્રાણીઓ અહીં વસે છે?” જોને પૂછ્યું.

“માણસો.” દાકતરે કહ્યું. “માણસને જીવતોને જીવતો કરડી ખાનારાં માણસો આ પ્રદેશમાં જ રહે છે. સેનેગાલ નદી બહુ દૂર નથી, પણ હું નથી માનતો કે આપણે તેટલે સુધી પહોંચી શકીએ.”

દૂર દૂર ક્ષિતિજમાં પર્વતો નજરે પડતા હતા. તેને કેમ પસાર કરવા તેની ચિંતામાં દાકતર મગ્ન થઈ ગયો હતો. કારણ કે હવે 'વિક્ટોરિયા'ને ખૂબ ઊંચે લઈ જઈ શકાય તેમ નહોતું.

ખૂબ ઝડપી પવન 'વિક્ટોરિયા'ને તે પર્વતના અણીદાર શિખરો તરફ લઈ જતો હતો. કોઈ પણ હિસાબે 'વિક્ટોરિયા'ને ઊંચું લઈ જવું પડે તેમ હતું.

“પાણીની પેટીઓ ખાલી કરો.” દાકતરે કહ્યું. “એક દિવસની જરૂર કરતાં વધારેનું પાણી ઢાળી નાંખો.”

તેથી બલૂન સોએક કદમ ઊંચે ચડ્યું. પણ તેટલાથી કંઈ ચાલે તેમ નહોતું. પર્વતનાં કાળાં વિકરાળ શિખરો તો નજીક ધસ્યે આવતાં હતાં. 'વિક્ટોરિયા'ને લગભગ પાંચસોએક ફૂટ વધારે ઊંચે ચડાવવાની જરૂર હતી.

ભઠ્ઠી માટે પણ જરૂરી પાણી રાખી બાકીનું બહાર ફેંકી દીધું તોય કંઈ ઊંચે જમાયું નહિ.

“પેટીઓ નાખી દો.”

“આમ થોડું વજન નાખી દીધે કંઈ નહિ વળે.” જોને કહ્યું.

“જોને, આ વખતે પહેલાં કયું હતું તેવું ન કરતો.” દાકતરે કહ્યું. “અમારો વિચાર કરી અમારી સાથે જ રહેજો.”

“એમ ચિંતા શા માટે કરો છો ?” જોને કહ્યું. “આપણે જીવતા નહિ થઈએ.”

પર્વતના સૌથી ઊંચા શિખરને પાર કરવા માટે 'વિક્ટોરિયા'ને હજી બસો ફૂટ ઊંચે લઈ જવાની જરૂર હતી.

“દશ જ મીનીટમાં આપણી એક પર્વતના શિખર સાથે ભટકાઈ ઢુકડેઢુકડા થઈ જશે.” દાકતરે કહ્યું.

“થોડી ખાધાખોરાકી રાખી બાકીનું બધું ફેંકી દો.”

તેથી 'વિક્ટોરિયા' થોડું ઊંચે ગયું. પણ તેટલું ખસ નહોતું. પરિસ્થિતિ ખૂબ ભયંકર હતી. દાકતરે બેઠકમાં નજર ફેરવી તો તે લગભગ ખાલી હતી.

“કેનેડી! બંદુક ને દારૂગોળો ફેંકી દે.”

પહેલાં તો કેનેડીએ ના પાડી, પણ શિખર પાસે આવી રહ્યું હતું. કેનેડીએ દારૂગોળો ફેંકી દીધો.

તો ય બચનને થોડું ઊંચે ચડાવવાની જરૂર હતી.

કોઈ કંઈ કહે તે પહેલાં તો બેન બેઠકમાંથી નીચે ઉતરી ગયો ને 'વિક્ટોરિયા' ઊંચે ગયું.

“બેન! બેન!” દાકતરે ખૂબ આરી.

પણ કોઈએ જવાબ ન આપ્યો. પણ શિખર પાર કરાયા પછી બેઠક નીચેથી નીકળી બેને ઉપર ઠોક કાઢ્યું.

“અરે!” કેનેડીથી બોલાઈ જવાયું: “ઉપર કઈ રીતે ચઢયો?”

“હું નીચે ઉતર્યો જ નહોતો.” બેને કહ્યું. “મેં તો ફક્ત બેઠક પકડી નીચે પગ અડાડ્યા, ત્યાં જ 'વિક્ટોરિયા' બેઠકે તેટલું ઊંચે ચડી ગયું ને મેં પણ શિખર પર હળવે હળવે પગલાં માંડ્યાં. શિખર પાર થઈ જતાં હું ઉપર ચડી ગયો.”

“શાબાશ.” દાકતરથી બોલાઈ જવાયું. “ધન્ય છે તારી ખુદ્દિને અને તારી ભોગ દેવાની શક્તિને.”

હવે તો 'વિક્ટોરિયા'ને નીચે જ ઉતરવાનું હતું. તે તેને માટે સહેલું હતું. સાંજ પડતી જતી હતી. આવા પર્વતોમાં થઈને ઊંચે ન ચડે તેવા બહુતને લઈ રાત્રે ખસાર થવું બેખમ-ભયું માની, દાકતરને અનિચ્છાએ પણ રોકાઈ જવું પડ્યું.

રાતે લંગર નાખવામાં આવ્યું ને 'વિક્ટોરિયા' અટક્યું, ત્યારે સેનેગામ નદી પચીસેક માઈલ દૂર દેખાતી હતી.

૬૨થી નદી નજરે પડતી હતી.

“આપણે હવે આ નદી પસાર કરવાનું જ કામ છે, પણ તે પસાર કરવા માટે હોડીની સગવડ ન હોવાથી આપણે કોઈ પણ હિસાબે આ બલૂનમાં બેઠા બેઠા જ ત્યાં જવું પડશે ને તે માટે આનો ભાર ઓછો કર્યા સિવાય છૂટકો નથી.” દાકતરે ત્રણે કહ્યું.

પોતાનાં હથિયાર ફેંકવાનો વારો આવશે તેવું ધારી કેનેડીએ કહ્યું: “તને નથી લાગતું કે હવે આનું વજન હલકું કરવાનો ખીલો કોઈ માર્ગ હોય.”

“બાકીના પચીસ માર્ધલ હું ચાલી નાખીશ.” બેને કહ્યું.

“ના; પ્રવાસે પણ સાથે ઉપજ્યા હતા ને આપણો પ્રવાસ પણ આપણે એક સાથે જ પૂરો કરીશું.” દાકતરે કહ્યું.

“પણ, કંઈ આટલું ચાલવામાં હું મરી જવાનો છું?” બેને કહ્યું.

“પણ, આપણી પાસે હજી ઘણા રસ્તા છે.” દાકતરે કહ્યું. “હવે આ ભટ્ટીની કંઈ જરૂર નથી, કારણ કે આપણે હવે જાંચે ચડવું નથી.”

આખા ભટ્ટીચંત્રનો ખીલોખીલો છૂટો કરી ચંત્રને નીચે ઉતારી લેવામાં મધરાત થઈ ગઈ. આથી ‘વિકટોરિયા’નું વજન ખૂબ ઘટી ગયું.

રાત્રે પહેલા બે કલાક ઢાકતાર, ત્યાર પછી કેનેડી ને ત્યાર પછી બેનનો ચોકીનો વારો નક્કી કરવામાં આવ્યો. નક્કી કર્યા પ્રમાણે ઢાકતાર બગતો રહ્યો બ્યારે તેના બંને સાથીદારો સૂઈ ગયા.

ફરગ્યુસનનો વારો પૂરો થતાં કેનેડીને જગાડ્યો.

અર્ધોએક કલાક પસાર થયા પછી કેનેડીને તેની નજર સાથે જંગલમાં અજવાળું થતું દેખાયું. થોડા વખતમાં તો તેને જણાઈ આવ્યું કે આ તો જંગલને આગ લગાડવામાં આવી હતી.

“આગ ! આગ !” તેણે એકાએક ખૂમ પાડી. તે સાંભળી ઢાકતાર અને બેન બગી ગયા.

“આપણને સળગાવી દેવા આ લોકોએ આખા જંગલને આગ લગાડી છે.” ઢાકતારે કહ્યું.

‘વિક્ટોરિયા’ નીચે જ દાવાનળની જીલો લબકારા મારી રહી હતી. બળતાં ઝાડ કડાકા સાથે તૂટતાં હતાં.

શું કરવું તે બાબત કોઈ કંઈ અભિપ્રાય આપે તે પહેલાં ઢાકતારે કુહાડી ઉપાડી લંગર કાપી નાખ્યું ને ‘વિક્ટોરિયા’ હવામાં હબરેક ફૂટ બિંચે ચડી ગયું, તથા પશ્ચિમ દિશામાં ચાલવા માંડ્યું.

“એ આપણે ગઈ કાલે આ ભટ્ટી વગેરે ફેંકી ન દીધું હોત તો આજે આપણે બળી ગયા હોત.” દાકતરે સવાર થતાં કહ્યું.

“પણ હવે તો આપણને વાંધો નથી.” જોને જણાવ્યું.

“વાંધો નથી શું ?” કેનેડીએ નીચે આંગળી કરી કહ્યું.

“આ બધા આપણો પીછો લઈ રહ્યા છે.”

ત્રીશેક જેટલા ઘોડેસ્વારો ‘વિક્ટોરિયા’ની દિશામાં દોડી રહ્યા હતા. તેમના હાથમાં ભાલા તથા બંદુકો હતી. તેમના મુખ તથા હાવભાવથી તેમનો ગુસ્સો સ્પષ્ટ જણાઈ આવતો હતો.

“આ તાલીબાસ નામની અતિ વિકરાળ તથા કિન્નાખોર ભાતના લોકો છે.” દાકતરે કહ્યું.

‘વિક્ટોરિયા’ લગભગ સાડા સાતસો ફૂટની ઊંચાઈએ હતું. પણ હવે તેને ઊંચે લઈ જવું શક્ય નહોતું, કારણ કે તેમ કરવા માટેનું યંત્ર તો ફેંકી દેવામાં આવ્યું હતું. બલૂન જે દિશામાં જેટલી ગતિથી ખેંચાય, તે પ્રમાણે તેમણે ધ્વજાએ કે અનિચ્છાએ આગળ જવાનું હતું.

પવન ખૂબ ધીરે હોવાથી સવારના અગીઆર થતાં સુધીમાં માંડ પંદર સોળ માઈલ કપાયા હતા. દાકતરને વાતાવરણમાં કોઈ પ્રકારનો પલટો થાય તે માટે ખૂબ ડર રહ્યા કરતો,

આરો કે પવન દિશા પલટાતાં તેમને પાછા લઇ જાય તો તેમની શી દશા થાય ? સેનેગાલ નદીને પાર કરવા માટે હજી લગભગ બાર માઈલનું અંતર કાપવું પડે તેમ હતું. તે માટે ત્રણ કલાક મુસાફરી કરવી પડે તેમ હતી, કારણકે પવન ખૂબ જ મંદ હતો.

‘વિક્ટોરિયા’ જમીનથી છસોએક ફૂટ ઊંચું હતું. પણ થોડે દૂર જતાં ‘વિક્ટોરિયા’ એકાએક નીચે જવા માંડ્યું ને પાએક કલાક જતાં તે જમીનથી દોઢસોએક ફૂટની ઊંચાઈએ આવી પહોંચ્યું. ત્યાં આવતાં તે વધુ જોરદાર પવનપ્રવાહમાં તણવા માંડ્યું. તેને નીચે આવેલું જોઈને તાલીબાસ ઘોડે-સ્વારોએ ઘોડા અટકાવી બાર કર્યાં. પણ સદ્‌ભાગ્યે એકેય ગોળી ‘વિક્ટોરિયા’ સુધી પહોંચી શકી નહિ.

કેનેડીની બંદુક ગાજી ઉઠી ને સૈની આગળ ચાલતો ઘોડેસ્વાર વીંધાઈ નીચે પછડાયો. તે જોતાં બાકીનાં ઊભા રહ્યા.

“આ લોકો સ્વભાવે ચતુર હોય છે.” દાકતરે કહ્યું.
“આપણે જો નીચે ઉતરત! જઈએ છીએ તેવું તેમને લાગશે તો જ આપણો પીછો લેશે. નહિતર પાછા ચાલ્યા જશે. માટે કોઈ પણ હિસાબે આપણે ઊંચે ચડવું જ જોઈએ.”

“પણ શું નાંખી દેવું ?” દાકતરે પૂછ્યું.

“હજી આપણી પાસે ત્રીશેક રતલ ખાધાખોરાકી છે. તે ફેંકી દઈએ.”

“ભલે.” કહી જોને બીસ્કીટ વગેરેની ટોપલીઓ ફેંકી દીધી. તેમ થતાં ‘વિક્ટોરિયા’ થોડું ઊંચે ચડ્યું, પણ ફરી પાછું નીચે ઉતરવા માંડ્યું. ‘વિક્ટોરિયા’ના પડમાંથી ખૂબ ગેસ જતો રહેતો હતો.

“ પીવા માટેનું પાણી, આપણાં સાધનો, લંગર વગેરે ફેંકી દો.” ઠાકતરે કહ્યું.

તેમ કરવા છતાં પણ ‘વિક્ટોરિયા’ નીચે ઉતરે જતું હતું.

“બંને રાઈફલો તથા બાકીનો દારૂગોળો પણ ફેંકી દો.”

“ પણ અવાજ કયાં સિવાય નહિ ! ” કહેતાં કેનેડીએ ઉપરા ઉપરી ચાર અવાજ કયાં ને ચાર તાલીબાસ ઘોડેસ્વારો નીચે ગબડી પડ્યા.

બપોર થતા જતા હતા તેમ તેમ અંદરનો ગેસ ગરમ થતાં પાતળો થવાથી જલદી બહાર નીકળી રહ્યો હતો. ‘વિક્ટોરિયા’નો લંબગોળ ગોળો ધીરે ધીરે બેઠા ઘાટનો થતો હતો.

“ શું થયે ? ” કેનેડીએ કહ્યું. “ આ તો કાંઠે આવી દૂબવા જેવું થયું.”

“ ના, હજી આપણે દોઢસો રતલથી પણ વધારે વજન ફેંકી શકીએ તેમ છીએ.” ઠાકતરે કહ્યું.

“ શેનું ? ”

“ બેઠકનું.” ઠાકતરે કહ્યું. “ આપણે તો કોઈ પણ હિસાબે નદી પાર કરવાની છે. જલદી કરો.”

ત્રણે જણા બલૂનના દોરડાં પકડી ઊભા રહ્યા અને જોને એક હાથે બેઠકનાં દોરડાં કાપવા માંડ્યાં. એક જ દોરડું કાપવાનું બાકી હતું. તે કપાતાં ‘વિક્ટોરિયા’ ત્રણસો ફૂટ ઊંચે ચડી ગયું.

સેનેગાલ નદી બે માઈલના અંતરે નજરે પડતી હતી.

“ બસ, હવે માત્ર પા કલાક.” ઠાકતરે કહ્યું.

પણ ‘વિક્ટોરિયા’ તો પૂર ઝડપે નીચે ઉતરી રહ્યું હતું. એકાદ વખત તો નીચેની ઊંચી ટેકરી સાથે ઘસાઈને આગળ

આદ્યું. સેનેગાલ નદી હવે માંડ હોઢસોએક ફૂટ ફર હતી. પણ ‘વિક્ટોરિયા’ હવે તદ્દન નકામું થઈ ગયું હતું.

ત્રણે પ્રવાસીઓએ જમીન પર પગ મૂક્યો ને સેનેગાલ નદી તરફ ચાલવા માંડ્યું. લગભગ બે હજાર ફૂટની પહોળાઈમાં સેનાગલનાં પાણી વહી રહ્યાં હતાં. તેને તરીને પાર કરવાનું અશક્ય હતું.

“તાલીબાસ લોકોને આવી પહોંચતાં ઓછામાં ઓછે હજી એક કલાક થવાનો. તે ઠરમિયાન સૂકું ઘાસ એકઠું કરો. તેનાથી આપણે સેનેગાલ પાર કરીશું.” દાકતરે કહ્યું.

કેનેડી કે બેનને ખબર નહોતી કે દાકતર શું કરવા માગે છે. છતાં તે બરાબર જ કરતો હશે. તેમ માની ઘડીકમાં યુકા ઘાસ અને લાકડાનો ઢગલો કરી દીધો.

બલૂનની લોઢાની નળીને ઘાસના ઢગલામાં રાખી દાકતરે ઘાસને સળગાવ્યું. અંદરનો હાઈડ્રોજન ગરમ થઈ પાતળો થવા લાગ્યો. ‘વિક્ટોરિયા’નું પડ કડક થવા માંડ્યું. આમને આમ અર્ધોએક કલાક થતાં ‘વિક્ટોરિયા’ જમીનથી થોડું ઊંચું થયું. દાકતરે દોરડું એક હાથથી પકડી રાખી કહ્યું: “હજી વધારે લાકડાં લાવો. અર્ધો જ કલાક બાકી છે. જલ્દી કરો.”

ફરી વધારે બળતણ લાવવામાં આવ્યું, ગરમી વધતી ગઈ તેમ તેમ ‘વિક્ટોરિયા’ વધુ ઊંચું ચડવા માટે દોરડાંને બે ચવા લાગ્યું. પોણા કલાક થઈ ગયો હતો. બે માઈલને અંતરે તાલીબાસ લોકો નજરે પડતા હતા.

“હવે માત્ર દશ જ મીનીટ છે.” દાકતરે કહ્યું: “દોરડાં બરાબર પકડી રાખો. હિંમત રાખજો.” કહેતાં દાકતરે પાસે

પડેલ લોકડાંનાં મોટા ઢગલાને બળતામાં નાખ્યો. ગરમી વધી. 'વિક્ટોરિયા' ઊંચે ચડ્યું, જમીનથી ચાર પાંચ ફૂટ ઉંચકાયું. ઢાકતરે 'વિક્ટોરિયા'ને ખૂબ જોરથી નીચે ખેંચી રાખવાનું તેના મિત્રોને સૂચવ્યું.

તાલીબાસ લોકો હવે દશ જ મીનીટમાં આવી પહોંચવાના હતા. કેનેડી તથા જોન 'વિક્ટોરિયા'ને ખૂબ જોરથી નીચે ખેંચી રાખતા હતા. પાંચેક મીનીટ વધુ ગરમી મળતાં, કેનેડી તથા જોનના ખેંચાણનો સામનો કરી 'વિક્ટોરિયા' પચીસ ફૂટ ઊંચે ચડી ગયું. પવન ખૂબ સાનુકુળ તથા જોરમાં હતો.

“ બરાબર પકડજો. ” ઢાકતરે કહ્યું.

“ ચિંતા ન કરશો. ” જોને જવાબ વાળ્યો.

તાલીબાસ લોકો કિનારે આવી પહોંચ્યા હતા. કેનેડીએ હાથમાંની બંદુક એક હાથે ફેડી તેમનામાંના એકનો લોગ લીધો.

'વિક્ટોરિયા' નીચે પચીસ ફૂટ જેટલે જ સેનેગાલનાં પાણી ઘુમરીઓ ખાઈ વહી રહ્યાં હતાં. તેમાંના એકાદના હાથમાંથી દોરડું છૂટી જાય તો તણાઈ જવા સિવાય બીજો માર્ગ જ નહોતો.

દશેક મીનીટ પસાર થતાં 'વિક્ટોરિયા' સેનેગાલના બીજા કિનારે પહોંચી ગયું. બીજો કિનારો માંડ દશેક ફૂટ દૂર હશે ત્યાં પ્રવાસીઓના પગ પાણીને અડ્યા. પાણીમાંથી પગ વાળી દઈ તેમણે બીજા પાંચ દશેક સેકંડ પસાર થવા દીધી ત્યારે હીંચણમાંથી વાળેલ પગ જમીનને અડ્યા.

ત્યાં તેમને આવતાં જોઈ ફ્રેંચ ગણવેશમાં સબજ થએલ ડઝનેક માણસો એકઠા થવા હતા. તેઓ ગિચારા આવા

ગોળાને જોઈ મુંઝવણમાં પડી ગયા હતા. તેઓ ઘડીબર તો તેને ક્રોધ દેવી વસ્તુ માની બેઠા હતા. પણ તેમના કપ્તાને દાકતર ફરગ્યુસન વિષે અંત્રેજી માસિકમાં થોડું વાંચ્યું હતું.

‘વિક્ટોરિયા’નાં દોરડાં છોડી દે, છતાં ‘વિક્ટોરિયા’ જાણે ન ચડી જાય તે માટે દાકતરે તેમાંથી થોડો હાઇડ્રોજન વાયુ કાઢી નાખ્યો.

ટુકડીનો કપ્તાન દાકતરને મળવા આવ્યો, ને પૂછ્યું :
“આપ પોતે દાકતર ફરગ્યુસન જ છો ને ?”

“હા, હું પોતે જ.” કહી દાકતરે તેની સાથે હાથ મીલાવ્યા.

“મારી સાથે ચાલો.” કહી કપ્તાન તેમને મહેમાનોના અંગલે લઈ ગયો.

નદીકિનારે પ્રવાસીઓને પ્રથમ વખત બેનારાઓને સેનેગાલના વડા સુખાએ ઓલાવ્યા. લેમને દાકતર ફરગ્યુસન તથા તેના સાથીઓ અમૂક દિવસે જ આવી પહોંચ્યા છે તે બાબતના સાક્ષીઓ થવાનું હતું.

ત્યાર પછી તેઓ બધા બ્યાં દાકતર અને તેના સાથી-દારોએ પ્રથમ વખત જમીન પર પગ મૂક્યો હતો ત્યાં ગયા અને નીચેનાં લખાણ પર સહીઓ કરી :

“અમે નીચે સહી કરનાર બહોર કરીએ છીએ કે નીચે લખેલ તારીખે અમે એક બહુનના ગોળાનાં દોરડાં પકડી, દાકતર ફરગ્યુસન તથા તેના બે સાથીદારો રીચાર્ડ કેનેડી અને બેસેફ વીલ્સન (દુકું નામ બેન)ને સેનેગાલના પશ્ચિમ કિનારે ઉતરતા જોયા છે.

તારીખ : ૨૪, મે, ૧૮૬૨ સ્થળ : ગીઆનાના ધોધ પાસે.

સહીઓ :

સેમ્યુઅલ ફરગ્યુસન, રીચાર્ડ કેનેડી, બેસેફ વીલ્સન, ડ્યુક્રેઝ નાયબ નૌકાપાયદળાધિપતિ, રોડામેલ, ક્વજ-નાયક, ડ્યુક્રે, સાજીટ, ફલીપો, મેયોર, પેલીઝીએ, લોર્વા, રાસ્કાન્થે, ગ્વીઓં તથા લેગ્રેલ સનિકો.”

આજ પણ લંડનની રાયલ બ્યોગ્રાફિક સોસાયટીના સંગ્રહસ્થાનમાં આ હસ્તાવેજ નજરે પડે છે.

[૧૮૮+૮]

આમ ૨૪મી મેના રોજ ઠાકતર ફરગ્યુસનનો ઐતિહાસિક પ્રવાસ પૂર્ણ થયો. ત્યાંથી ૨૭ મેના રોજ બાઝીલીક સ્ટીમલોંચ મારફત ઉપડી તેઓ ૧૦મી જુનના રોજ સેન્ટ-લૂઈ પહોંચ્યા. ત્યાંથી ૨૬ મી જુનના રોજ તેઓ લંડન પહોંચ્યા.

ત્યાં તેમને ૧૮૬૨ની સાલમાં મોટામાં મોટો પ્રવાસ ખેડના બદલ સોનાનો આંદ આપવામાં આવ્યો.

વાંચીને વસાવવા યોગ્ય નવાં પુસ્તકો

શરદખાણુ લીખીત,
પ્રસંસીત, સંપાદીત

રૂપમધુરી
કુળવતી
શરદવંદના
વિવાહિતા
ચાંદમુખ
કમલિની
જયશ્રી
શરદવાણી
જ્ઞાનદા
રેણુની મા
પથેરદાખી ભાગ ૧-૨
શુભદા
ભિલન
શૈવપ્રશ્ન
ચારસદાર
પતિ મંદીર
શ્રીમતી સીતા

રાગોર

નગરલક્ષ્મી
માધવી
ચિંતાવરી
આનંદી
ભાર્ગવદેવ
ભાભી
આતારી

બુલે વર્ન
બલૂન પ્રવાસ

卐
નિરુપમાદેવી

શ્યામલી
પતિપત્ની
બહેન
અનપૂર્ણાનું મંદીર
બંકીમખાણુ
શ્રીદેવી
કૃષ્ણકાંતનું વીલ
દુર્ગેશનંદીની
રમણલાલ દેસાઈ
નાનારૂઝનીસ
મારું જીવન ને કાર્યક્ષેત્ર
બેકાર
અક્ષલનાખાં
સનમની શોધમાં
હું રાજા હોઉં તો
રમતારામ
પ્રેમકન્યા
કલમ ચાળુક
હાસ્ય મંત્રીલ

જાતીયજ્ઞાન-કામશાસ્ત્ર

વિજ્ઞાપતીકાકશાસ્ત્રમા. ૧-૨
વાત્સ્યાયન કામસૂત્ર
જાતીય શામ્પત્યજીવન

શ્રી ઉપયોગી

સંસ્કારલક્ષ્મી
ધરની રાણી

卐

શ્રી હરિહર પુસ્તકાલય

બુકસેલર્સ એન્ડ પબ્લીશર્સ.

રાવરરોડ — સુરત.

